

3 1761 03570 4303

741.

II. 100/1

Utazási

R A J Z O K

Némethonban,

's

keleti tenger körül

látott, 's érzett életképek szerint.

Hrabowszky Dávid

Első Rész.

Csehország, Szászkon.

A szerző' tulajdona.

KASSÁN,

nyomatott ELLINGER ISRVÁN' betűivel.

1837.

Méltóságos

SZÉPLEAKI és ENYICZKEI

BÁRÓ MESKÓ IRENE

KISASSZONYNAK,

jeles nevendékének,

tisztelettel ajánlja

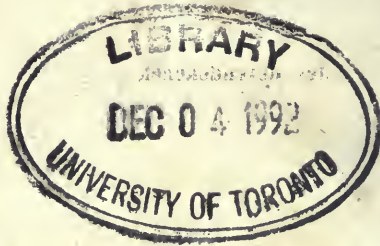
A' SZERZŐ.

UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY

UNIVERSITY OF TORONTO

UNIVERSITY OF TORONTO

UNIVERSITY OF TORONTO

UNIVERSITY OF TORONTO

Előszó.

Humanitás, — józan emberiség az emberiségben, — azon felséges ideál, mellynek dicső zászlói alá idő- nép- s felekezeti különbség nélkül örömet simul minden ember, kinek lelkében rendeltetése célja világosb vonatokban kezd rajzolódni. E' tisztes zászló alatt kívánt vitézkedni e' rajzok' szerzője. Igyekezett megismértetni Magyar közönségünkkel a' reá is sokfélekép jótékonyan sugárzó német tudományos világot; be-betekintett a' népeletbe, a' mennyire németországi két évi tartózkodása engedte; rajta volt, hogy kivilágolják azon hasonlításból, mellyet a' némethoni, 's hazai tudományos intézetek között tett, minek leggyünk még e' részben hijával, 's mennyire legyen szükséges, tanácsos a' javítás.

Mint a' könyv' czime is mutatja, nagyobb részént Némethon szolgált e' rajzok' vázlatául, de a' mellett, hogy egyszersmind mindig

a' nálunk találtató hasonneműekre tekintve intézte vizsgálódásait a' szerző; olly észrevételeket is igyekezett beléjek szőni, mellyek másfelé utazó konfitársainknak hasonló pályájára is bocsáthassanak vezérfonalat. Olly tükörre kívánta háritni tapasztalásait a' szerző, melly a' róla visszasugárzó képek között más országokra illeszthető rajzvonatokat is mutathasson.

Első illy nemű próbatéte az alólírtnak, e' rajzok közrebocsátása. Csak több év érlelhette eltökélyését, valamint, — nem retteg megvallásától, — az elmemiv' elkészültét is. A' mi által végre határozatára biratott, az egyszersmind könyvének már említett czélja. Józan emberiséget tárgyazó virágszedés, 's egy parányi zsenge hozomány a' Haza' oltárán.

A' mélyen tisztelt olvasó közönség' szives részvététől fog függni; következtessük-e e' rajzok folytatását a' harmadik's negyedik részben, hol Dán- és Svédhonban tett tapasztalások, tengeri jelenetek, tengeri szélvész; Berlin, Göttinga, Heidelberg' egyetemeinek tudományos köre, 's végre Europa' két folyamkirályának, a' Dunának 's Rénusnak német földön eső partjai fognak rajzoltatni.

I.

Előzmények.

Utam' terve. Bucsuvét a' Hontól.

Alig találni valakit a' miveltség' pályáján már megindultak' sorában, ki legalább némellykor ne érezne vágyat utazásra. Magától keletkezik bennünk a' kívánság, létesítve látni könyvekből gyűjtött esmérleteink' megigazolását. Ki felé szeret hatni lelkünk, tegye azt akar éldelete' sokszorosíthatása végett, vagy azon remény' fejében, hogy tevősége' mezejét mentül szélesebbre kiterjeszthesse. Koránt sem elegendő illy cél' érésére azon többnyire felette szűk kör, mellyben választott, vagy sorstól rendelt életmódunknál fogva élünk.

Bennem is kora ifjuságomtól fogva hő óhajtság ébredezett, látni a' külföldet. Tettem már gyenge tanuló koromban, apró száguldásokat szülőföldem körül, 's majdan odább is a' nem messze eső szomszéd megyékbe, Soprony és Po'sony' környékén, Hazánk' nyugati szélein, sőt a' *Steierok'* földjén is. Korán feltűntek ugyan előttem az utazásnak zordabb képei is, 's épen a' visszajeszttők. Nem helyzett sorsom' kormányja azon szerencsések közé, kiknél az utazás szinte, valamint az életnek annyiféle óhajtott tápláléka a' könnyen elérhető lehetőségek' sorába tartozik. De nem is vala, hálá az egeknek, éltem' nemtője olly feledékeny, hogy az arany középszer' mérsékelt ege alóli kizáratás' sanyaru-

ságának hagyott volna kitétetni. Nem idegenítették el többszöri utazástól az elsőben tapasztalt viszályok. Sőt inkább a' próbatét' ismétlésére buzdítottak. Alája vettem magamat többek között az utazás' azon terhének is, melyet egyéberánt a' csupa kedvtelésből utazóknak legalább is kilencz-tized része elszokott kerülni. *Gyalog* tettem már első száguldásaimat, olly tájakon, hol mint szives olvasóimnak nagy része tudni fogja, a' gyalogolás még mind eddig sökféle vélemény' szigorú ítélete alá esik; hol gyalogoló idegen gyakran örülhet, ha gyanusok' bélyegelt sorába nem számítatván, még az obscurus lézengők' czimzete alatt elnézetik. Nem kívánom én itt a' gyalog utazás' apologiáját előladni, — ki fog az több ízben tekintgetni e' rajzolatok' folyamából; könnyű azt védni, a' mit megkedveltünk. Reményilem nem kell hivatkoznom a' minden gyalogolók legfőbbikére, a' birodalmát gyalog beutazott Hadrian császárra; Csak azt az egyet említem az én gyakori gyalogolásom' mentségére, — szégyenemre reményilem, szives olvasóim előtt sem valóra: — keményülésre kívántam többek között az által szert tenni. Elmultak már azon idők, melyekben népünk' fiai ön magoktól keményültek. Béke árnyalja Honunkat több nemzedékektől fogva. De az is érezhető mindenek' keblében, ha csak már bölcsőnkbe nem edzette-be magát a' kényeztetés' aqva tofanája, hogy az egyéberánt annyira kíváncsós béke puhítja testünket, így még szorosabbra fűzi a' lélek' földi békóit; és ennél fogva fojtogatja a' földi élet' legnemesb diszlését, a' tevős életet. Korán kezdettem érezni nem csak az élet' fő fűszerének, a' mérsékelt nélkülezésnek hijányát, hanem fő célunknak, lelki fejlődésünknek elhibázását is azon esetre, midőn

nem mentünk önként szemközt a' törődést szerző életjelenetekkel; ha csupa éldeletet hajhászunk a' jelenkor' szelíd békéjében; ha a' bennünket csendes innepléssel ölelő nyugalomnak kíváncsan altató leple által nem csak a' pihenést, hanem a' felserkenés' újuló tevőségét is elhagyjuk fátyolozni. Éreztem: így történhetik annyi-szor meg, hogy az úgy is soha egészen ki nem-maradó, már néhányszor legyőzött, de proteuszi alakokban újra látogató életbájioktól mindannyiszor borzadunk. Mi módon eszközöljük az illy vívásban segedelmező hasznos elkeményülést? Háboruk által tett erre egyébkor szert nálunk is az emberi nem; — vadászat, alküzdés 's több e' féle surlódások által reményli azt béke' idejében elérni. Szelídebb ellenben az én létalkatom, mintsem hogy az illy törődéseken kaphatnék. Embertársaimra hárámló viszonimat soha nem kívánnám legkevésbé is megzavarni. Nem kedvelem a' vadászatot, már csak azért sem, hogy célja organicus létek' rontása. Szeretem a' küzdést; hol legalább szántszándékkal nem rontunk, hol azonban a' legszebb erények' egyike, a' türés, a' resignatio után törekedhetünk. Nem idegenkedem szemközt menni a' némáknak látszó, de érző szívek' számára annál szelőbb erővel. Egy szóval, szeretek olly életviszonokba beszövetni, hol a' nélkül, hogy magunk ellen valóságos elleneket támasztanánk, a' mozgásában élhető tevőséget gyakorolhatjuk, és a' mellett az esméretek' egyik fő kutfejének, a' tapasztalásnak nevezetes mennyiségéhez juthatunk.

Alig tapasztalhatunk erőgyakorló törődést, melly annyi viszontagság mellett egyszersmind olly mulattató volna, mint az utazás. Alig adódik elő alkalom, mellynek eszközlésében olly örömet látnánk hozzánk hason-

ló lényeket, mint utazáskor. Majdnem minden ember szeret néha egy kis ártatlan álomezést játszani. Az utazás rendszerint így tekinthető, nagyobb vagy kisebb mértékben. Elhagyjuk kis időre társasági helyzetünk körét, létünk' kihatásának lenyomatát, 's e' szerint úgy szólván, másolatát; — megszakasztjuk ez alatt szokott viszónink' szövedékét, éltünk' nyomdokának e' rajzvonatait; új egybeköttetésbe jövünk, számtalan oldalulészen az új esmérethegektől származó érintés; — idegeknek az új környezet' alakjai, magunk majd szinte azok; semmit sem esmérnek bennünk is az így velünk találkozó, legfellyebb a' minden emberrel közös mindennapi élet' általános mutatkozásait; — bele ereszkedünk a' körülöttünk hullámzó embertömegekbe; — közibe vegyül kis egységünk a' sokaságba, mint egy kis csepp az oceanba; kiléphetünk belsőnkéből, a' min olly édes örömet kapunk, de a' mit mindennapi életben ritkán eszközölhetünk; — ki felé hatnak minden eszméink, szétsugárzón az elejbénk tóduló számtalan életjelenetekre; az érzéki élet' elemét, a' mindig mulattató változékonyságot legtisztább folyamatu eseppekben éldeljük; — illy sok nemű ingerrel kínálkozik az utazás, első tekintetre is, — melylékes adományait nem érintve, — az örzéki élet' számára! — 's hát a' szellemi élet mennyire gyarapulhat általa! Legügyesb kifejtője a' tapasztalás, az utazás által gyűjtetik legtisztább alakban, nem csak tárgy-bőség miatt, hanem már azért is, hogy az utazó az élet' fő titoknokához, az emberi szívhez, legkevesebb elfogultsággal közelíthet, nem találván maga előtt annyi elsetétítő fátyolt, személyes viszónok miatt, gyengédség 's kímélési kívánás' tekintetéből gyakran olly sürűre szövődöttet.

Engemet különösen vonszott a' magas műveltségű *Némethon*. Ott reménylettem Hazánk' több oktató intézeteiben nyert tudományos eszméreteimnek legsikeresebb gyarapulását. — Óhajtottam ott közelebből megismerkedni a' tudomány' gazdag raktáraival, az egyetemekkel, s az ezeket kormányozó tudós férfiakkal. Hosszasb időt szándékozték szentelni e' pályának.

Ellátva a' legfőbb engedelemmel, indulandó voltam az 1830-dik év' nyarán. Megfordultam azonközben Po'sonyban. Örvendetes mozgalom élénkítette épen e' városunkat. Elevenebben szemembe tűntek az itt majdan tartandó, általam, 's alkalmasint minden egykorum' által még soha nem látott nemzeti innep' képei. Dicsőn uralkodó Fejedelmünk' koronázása közelgetett. Sajnáltam volna megláthatásának számomra olly könnyen kínálkozó alkalmát elmulasztani. Po'sonyban vártam el azon évnek emlékezetes szeptemberét. — Forrott még mindegyre a' rendkívüli innepelésre egybesereglett nép, midőn

Octob, 3-kán 1830. Po'sonyt, 's majdan egyszersmind édes Hazámat elhagytam. Estve 8 óra tájban történt megindulásom. Bágyadt, de kellemes holdvilág kísért egész éjjel Duna-hosszat, az árviztől szétdukt töltésen, a' farkasvölgyi határvonalon ált, ki a' szomszéd *Ausztriába*. Már éjféltájban *Riegelsbrunnban* voltam. A' hives éji levegő, 's még inkább a' tapasztalandók' sejtése képzeletemben, nem igen hagyának részesülni az éjnek szükséges nyugalmaiban. Éltünk' legregényesebb helyzetei közé tartozik azon időpont, midőn hosszas készüllet, sokféle tervkészítés, kétkező aggodás után valahára a' szándékot kisütöttük; midőn végre nem csak az alakulás' körrajzában terül el előttünk a' kije-

lert pálya; hanem a' megjelenés' pontjához is közelget. Minő ingerlő az illy pálya, kivált midőn csupa esméretlen környékzetbe, idegen égally felé irányoztatik! Minő számtalan terjeszteteket von maga után tudalmunk' színhelyén az illy pálya! Hogy tolongnak ekkor eszméink százszorosult élénkséggel; hogy élesül a' figyelem' részvéte! Mennyi homályos képzelnek' kíséretében lebeg elejbénk a' jövődő, a' merény' bajnokaiban olly erősítő bizodalom' hiedékenységet élesztő! Melly bátrak ekkor tevőségnek indult feltételeink! Melly sokat reménylünk a' személyes megjelenés' tekintetében olly új világnak nézett idegen környékzettől! — Illy nemű vala elném' állapotja ez éjjel.

Alig vettem észre, midőn már *Fischamend*, és *Schwechat* városokon áthaladtunk. Rövid szunnyadásomból ébresztett fel a' holdvilágot lassanként elnyomó hajnali fény, midőn a' csinos *Simmeringen* ált nem sokára elértük a' roppant Bécset.

Bécs' nagysága e' látogatásomkor. — A' nyugatos óriás.

Nem látszott most előttem olly szerfelett népesnek e' temérdek város, mint egyébbkor, kétségkívül Po'sonynak szokatlan élénksége miatt. Többszöri látogatásaim által hozzá valék szokva, holmi homályosan érzett arányzatnál fogva képzelni a' különbséget Bécs, 's más felől Po'sony és Soprony városaink között, 's ez arányzat' következtetésében alkottam alkalmasint képzeletemben mindeniknek általános nagyságát. Most azonban változván Po'sony' részéről a' hasonlító arányzat' mérsabálya, Bécsnek néptemérdeksége is változék, legalább képzeletemben. Illy bizonytalanok az embe-

rek' mérszabályai, illy változó külsőjüek még az esmert nagyságok, és számok is!

Csak két nap mulattam ez alkalommal Bécsben. Ugy is az első délelőttet heverésben valék kénytelen tölteni, pihenhetés végett a' testre 's elmére nézve nyugtalan éj után. Annál édesdebben esett nyugalmam a' zsibongó utszáju roppant városban. Így pihen a' pusztá' vándora egy élénken mormoló csermely' gyepes partjain. Nem mindig ellensége nemesebb éltünk' gyenge növéstének a' közel zsibongó néptömeg' durva szele. Minden egyes ember csak porszem ekkor a' magába vonult, de hatalmas léterőben éledezhető elmének. Azért, csillapíthatja gyakran épen az ellenségesnek látszó népsokaság közé vegyülésünk az elmehullámozást. A' számtalan idegen alakok, 's azoknak részvétlensége erántunk épen azt teszik, a' mit testi nyugal munknak a' zörgő malmok. Mennél inkább háborítak eleinte, annál édesdebben előmozdítják a' megszokás után. Így tapasztaltam én is. Csak egy nevezetességet látogattam Bécsben ez alkalommal, minden egyéb bécsi, sőt egész némethoni tárgyaknál magasabbat, *szent István*' tornyát. Hangyatömeg gyanánt törpült-el alattam a' zsibongó sokaság. Csendes büszkeséggel emelkedik ennek közepette a' roppant óriás, némán, mintha érezné, hogy jelenléte eléggé kipótolhatja hiányát minden egyéb létmutatkozásnak, melly az eleven óriásokat üjhajtja. Rendkívüli magassága által annál elevenebb ellenzéket ábrázol az alatta öröké hullámozó más nemű óriással, a' soha nem fogyó embertömeggel. Alkalmasint nem igen lesz Európában hasonló magasságu kézi mív, melly hasonló számu népet szemlélhetne körülötte; 55 ölnyire emelkedtem benne. Itt a' kőlépcsők végződ-

nek, fellyebb csak fából készültek vagynak, szinte 20 ölnyre, a' torony' csucsáig. 588 fokot számláltam lábaim alatt. A' nagy harang 525 mázsa, az óra perpendiculuma 3' öl.

Bécsből Nicolsburg felé. Florisdorf. Faluk' királyai. Gaunersdorf. Poisdorf.

Másnap délután 3 óra tájban megindultam Bécsből, Morvát, Csehországot meglátandó. Már erre ujság vala előttem az egész táj. *Spitznek* vive ki utam, a' Tábor vonalon, hasonló nevű dunahidon, vagy inkább hidakon, minthogy itt is több ágakra oszlik a' nagy folyam, háromra, 's mindenik hid által borítatik, Legszelesebb az éjszaki. Mindjárt a' vizeken túl érni

Florisdorf igen csinos, egészen városhoz illő alakkal diszeskedő falut, e' tájon azonban épen nem ritkaságot. Egész Némethon, még Szászországot sem véve ki, nem dicsekedhetik annyi csinos városokhoz tellyesén beillő falukkal, mint alsó Ausztria, 's különösen Bécs' környéke. Csinosságuknál fogva szinte úgy lehet reájok a' szerénység dicséretét ruházni, mint némelly vidéki társaikra az ellenkezőt, midőn néhány együgyű ócska hajlékokból álló falura város' neve illesztetik, minthogy utszáján fel lehet cserélni az élet' némelly javait. Igaz ugyan, minden nagyobb, 's főképen székes városok körül a' faluk is rendszerint csinosulnak, csekélyebbről tetemesebbre nevedő közeledésök' arányzatában; azonban csak úgy, hogy a' csinosulás legfellyebb egy pár mértföldnyire terjed ki, környékén a' városnak, mellynek nagyságát mintegy szemlélésre készítőleg hirdetik azok az utasnak. De alsó Ausztriában, Bécshez na-

gyobb távolságra is lelmi illy tetszetős hirnököket. Vagynak itt nagyobb távolyságban a' hires székesváros-hoz nem épen város-nemü, 's még is szép faluk. Illyen *Theresienfeld* Bécsiújhely, és Baden között. Nem volna valóban lehetetlen falukat is szépíteni, a' nélkül, hogy a' szépítés' céljául város' utánzása választassék. Egy kis rendtartás, symmetria a' szegényebb halandók hajlékait is tudná szebbekké tenni, nevezetes költség-áldozat nélkül.

Florisdorfnál két felé válik a' Bécsből Morvába vezérő út. Jobbra *Nicolsburgnak* Brünnebe viszen; balra *Znaym*nak *Iglau*ba. Prága erre 41 mértföld, egy napi uttal közelebb, mint a' Brünnebe kerülőknek. Én azonban erre intéztem utamat, hogy Morva' fővárosával is ismerkedhessem.

Már az első állapodáson, *Stammersdorfon* alkonyodott. Nem igen gyorsan haladhattunk, lovaink' phlegmája, 's az erős eső miatt. Azonkívül etetés minden állapodáson, *Wolkersdorfon*, *Gaunersdorfon*. Egyéberánt az éj' homálya nem szakasztotta félbe utunkat. Egész éjjel haladtunk, a' mennyire fáradt lovainktól kitelhetett. Andalgásom, 's a' víg kocsisnak tetszetős; illy embereknel ritka tisztaságu dalai eléggé segedelmezének a' virrasztva nevedő éji unalom' üzésében. Különösen meglepve halgattam a' becsületes legénynek egy dalát, melly: „Der König hat Sorgen“ viszhangzásával szépen előadott tartalmának tetszetős világossággal megfelelt.

Gaunersdorfon még fenn voltak a' fogadó' lakosai, 's enyhülhettünk egy pohár borral, mellyet már itt is, mint Ausztriában 's Stiriában majd nem mindenütt, pint (Maß) nem icze nevezet alatt mérnek. A' táj még egészen hasonló Hazánk' Dunántúljához, szelíd hullámza-

tu, több helyeken bortermő emelkedéssel. Épen szüret' ideje vala. Utunk a' Magyar Hazához, különösen Po'sony vármegyének hegyentúli járásához nem messze futott mintegy 3 órányi közt képző közegyenben szinte Morva' széléig.

Poisdorf vala az utolsó állapotás Nicolsburg előtt; itt egy pár óráig nyugosztaltattak lovaink. Halálcsend lepte a' népes helységet, mély álomba merülve rejtezett hajlékában minden lakos; — csak mi szakasztottuk félbe a' nyugvók' csendét. A' már Gaunersdorfnál megszűnt eső' tűnő felyhői, gyönyörű holdvilágnak adván helyet, tellesen elvonulának a' látkörről. Nyájasan kiténtek Poisdorf' csinos épületei, félig legyőzött éji homályból, 's én mint egy siri rém, ingerült eszméimtől bolygatva andalogtam az elnémult házsorok között. Különösen diszeskedett a' plébánia, mint általjában alsó Ausztriának majdnem minden helységeiben.

Használtuk a' holdvilágot tovább haladásunkra, olly szorgalmasan, hogy a' hajnali fény csak Ausztria' szélei felé köszöntheté-meg a' vándort, 's napköltével együtt már bémentatta Morvába.

III.

Morva, Csehország.

Nicolsburg. Méltán dicsekedhet vallási békekötéssel. Morva' szemfénye.

Legkiesebb oldalán érintettem e' kis országot. *Szemfénye* Morvának e' délkeleti csucs, 's különösen *Nicolsburg* uradalom, melyly szinte a' határnál kezdődik, honnét nem messze jobbra egy mellékutat láttam becsavarodni *Eisgrub* felé *Liechtenstein* herczegnek hires kerttel bíró uradalmához.

Hamar elértük *Nicolsburgot*. Kézi könyveink az itt készült békekötést szokják tenni e' város' rajza fő vonatának; az utazók bizonyosan a' temérdek *Zsidóságot* fogják annak venni. Igaz az is, igen méltó volt kötni itt békét, épen vallási engesztelődést tárgyazót, minthogy *Ábrahámnak* annyi üldözést szenvedett magva kivánt békés állapotban rendkívül elszaporodva éli itt napját, kisebb számu keresztény embertársai között, kik ismét e' zsellérektől épen nem látszanak idegenkedni, annyira hogy szóejtésök is szembetünőleg zsidós hangzásu. A' város lassanként hanyatló lejtőn épült, keletről nyugat felé magasulva; legszellősebb szélén helyet ad az uraság' régi várának, melynek déli oldala csinos kertre dülőleg, egyszerre meglepő meredekség-

gel végződén, szép kilátással kedveskedő dél, 's délkelet felé, honnét a' csak alig mult éjjel jövék, Po'sony vármegyénkben emelkedő Előkarpatra. A' kertbe szabadon bé lehet járni. Tündöklöttek szép növézeten a' nyájas octoberi reggel' harmatcseppjei; tiszta derült levegőn ált mosolygott reájok az épen felkelő nap. Tele volt oda illő látogatókkal az egész; szorgalmas tanulók mormolgatták fel 's alá járva, leczkéiket. A' városban egy puszta, fedelétől is megfosztott két tornyu templom tűnt szemeimbe. II-dik Jó'sef Császár idejében égett le. Mellette egy jobb karban lévő épületen e' felirást olvastam: „ Michaëli adoptivo Comiti ab Altheim, et Mariae Evae de Sternberg Conjugibus — Hujus Sacri loci Defensoribus et Benefactoribus positum.

M. M. R. 1766.

A' házak római számokkal vagynak jeelve. — Izra-
 ëlita kocsis által vitettem Nicolsburghól a' 7 mért földnyire eső fővárosba, *Muschan*, *Mariähilf*, *Pohrlitz*, *Reigern*, *Mödritz* helységeknek. Két uti társaimtól a' burgonyának három ausztriai 's morvai neveit tanultam, *Pantottern*, *Kanikeln*, *Erdgrumbeer* szavakat, valamint egy morvai lepényt is, az úgy nevezett *Buchteln-t*. Ebédünk Pohrlicz mezővárosban volt, minekutána keresztül mentünk az auszterliczi vérmezőn, nagyobb részént Ő cs. kir. Főhercegségének Károlynak *Szelovitz* uradalmában esőn; jobbra látván *Polau* 's *Klempuicz* várakat, majdnem elszigetelve emelkedő hegyen épültek.

Délután hegy-völgyön száguldozott utunk. A' hegyek azonban nem magasak; rajtok csinos szőlők gyümölcsösökkel büszkélkednek. Morvának legkiesb táján voltam. Kedvünkre lakoztunk a' képtelen olcsóságu leg-

szébb császárkörtvély' 's szőlővel. Azt hittem Bécsből eljöttem után: nem fogok egy hamar izletes gyümölcsöt látni, főképen a' sovány morva 's cseh tájakon; azonban úgy találtam, hogy magyar kanaánunkban is, Soprony 's Kőszeg' táját kivéve, hasonló bőség, hasonló jóság éjszaki Europa' izletes gyümölcseire nézve nem találtatik. Túl a' Dunán, Po'sonyhoz délre gyakran azt hisszük: e' városhoz éjszakra a' föld mást, mint zabot alig terem. Nem is csuda, ha olly ritkán menünk ki Hazánkából, hogyan hasonlíthassunk sok egy nemű 's még is számtalan fajú tárgyakat; hogy tudhassuk, hogy karpattjainkon túl még a' jó galicziai dohány is terem, hogy a' szorgalmas Morvák 's Csehek majdnem annyi hasznot tudnak behajtatni többnyire sovány földjökkel, mint mi az áldott Kanaánnal? Hogy tudhassuk, hogy már szinte egy nagy kertté változtatta földjét a' munkás Szász és Sváb? Azonban még is ne csudáljuk. Ezt hiszi Némethonról az Olasz is, minthogy a' rengeteg Alpesekek által választatik el tőle; ezt fogja alkalmasint hinni a' Spanyol déli Franciaországról; 's maga a' Rénus- környéki Német is csak homokszelenczének nevezi honjának éjszakkeleti tájait. Tulajdona természetünknek, határzóink' kitünő minémüségét, 's főkép a' visszaretentőt kiterjeszteni a' rajtok túl esőkre, akár illjen rájuk, akár nem. A' forni kezdő must Morvában *Burcsak* nevet visel.

Az utolsó állapotásnál már hullatja kellemeinek virágait a' táj, de maga a' táj' tetszetősége még nem vész el. Sikságra ér ki az utas, 's éjszakra egy közép magasságu hegysort lát szemei előtt huzódni. Ezen fekszik *Brünn*. Alkonyodáskor értem-el.

Brünn. Gyárok. Ferenczhegy. Jeles esmerkedés. Utszák' nevei. Játékszin. Tájék Iglau felé. Meserics. Bitesch.

Sokat hasonlít Brünn Po'sonyhoz, de csak fekvésére, 's kívülről szemlélve. Környéke általjában szép, de a' po'sonyinál jóval terméketlenebb. Nincsenek szőlőhegyei. Hijánylik az országos Duna, 's a' kis *Zwitta* és *Swarcza* patakok nem nevezetes pótolékok. Ellenben közelebb érve, Po'sonymál jóval többet mutat Brünn, minthogy ennek java épült hegyre, hol, mint a' magas polczon álló halandóknál, arányzatilag mindig észrevehetőbb az egésznek minden része, minden tulajdonsága. *Spielberg* fellegvár szintugy mint po'sonyi társa a' városhoz nyugatra, az egésznél magasb helyen épült, de ez is kitünőbben minthogy jó karban áll, nincs elpusztulva, magasb hegyen épült, nagyobb távolságra; maga pedig a' hegy egy kevésbé gömbölyűen domborodik, csuccsal elválva a' várost hordozó hegységtől. Ennek déli orma, az úgy nevezett *Ferenczhegy* díszes parkot mutat, mi felette neveli az egésztől jövő kellemes behatást, kivált ha dél felől szemléljük. Alól nyugottra *Obrünn* a' szegényebb sorsuak' lakrésze terül-el apró házaival; keletre *Zwitta* és *Swarcza* körül találtnak a' Brünnt híressé tevő posztógyárnokok' telepedései, mellyek között most legnevezeteseb *Offermané* 's *Rizzáé*. De az utolsó 20 évtől fogva felette csökkent e' szorgalomág. Míg az előtt 25 jeles posztógyár számláltatott, most alig lehet hetet, nyolczat illyennek tartani.

Brünnben négy napot töltöttem. Közel érvén *Obrünnt*, első éjjel ott szállásoltam. De más nap *Offerman* erőmiv-gyárnokhoz költöztem, engedvén szives meg-

hívásának. Hegyen, a' belváros' kellő közepén vala lakása e' szives igaz szívű férjfiunak. Így tellyes kényelemmel megesmerkedhettem a' jeles várossal. Az egésznek arczképe általjában, mint minden másé, hol szorgalom, nem fényűzés' következése a' város' tetemes nagysága. Igen csendes 's majdnem pusztának látszanék, hogyha nem emlékeztetné az idegent a' mozgonyok' munkás zöreje arra, hogy igen is vagynak lakosai, hasznosan élők.

Első gondjaim közé tartozott Brünben az imént említett szép *Ferenczhegy'* látogatása. Magában csak hegypárkány ez egész, még ezelőtt 20 esztendővel pusztakopár hegyfok. A' polgárság' szorgalmának köszönheti nemesülését. Most méltán mondathatik bájoló angol kertnek; kettősen becsülhető a' hegy' tetején, a' mostoha alapzaton, a' szűk helyen, tő szomszédságában a' belvárosnak, közepén Brünn' egészének, 's még is kiéresztve a' házak' szemlélésében elégült szemeket, 's legalább innepeken a' munkás polgárok' pihenő eszméinek legelészését is a' délre kiterjedő lejtőzetre. A' növényzet' közepén fedelezett faoszlopzat, vagy is folyosó környékez egy tágas boltozatot, hol egy ugrókút szökkel. Csatornák szolgáltatják számára a' vizet, föld alatt. Mind ezekből magasan kitűnik, 's a' völgységén is messze ellátszik egy 60 láb magasságu obelisk, mellynek négyszegű alapján, de még a' széles talpazaton, vagy is lábtón felül illy felírások találatnak: az éjsz. keletin: „Franz dem Befreyer, dem Widerhersteller, dem Vater des Vaterlandes!“ Az éjszaknyugatin, a' Spielberg felé: „Seinen beharrlichen Bundesgenossen.“ A' délnyugatin: „Österreichs tapferem Heere.“ A' délkeletin: „Des treuen Mährens und Schlesiens Dank MDCCCXV.“ Valóban méltóbb helyet nem lehet választani e' jeles

és jelentékeny mivnek. Nem csuda, hogy több diszes képgyűjteményekben találtatik lerajzolva. E' felirások felett ugyan annyi orosz lány tartja az obelisk' csucsát. Kár, hogy olly aprók. Szinte eltűnnek az általok tartott súly, 's a' nagy oszlopkozka között. Az egész 30 pártázattal egymáson nyugvó négyszegű kövekből áll, hamuszint mutatón. A' talpazat (lábtó) 6 darabból van öszvetéve. Szép rostélyzat veszi körül az egészet. — Messze tekint kivált kelet felé, a' messze kiható tettek' hirdetője.

Midőn mindezt így szemlélgetém, oda jön egy igen tisztos arczu úr, inastól késérve. Köszöntöm. Nyájasan elfogadja. Megértvén, ki legyek, bémutat nem sokára oda érkezett hitvesének. Gróf Wratislávék voltak. Egészen megbájolt nyájas leereszkedésével a' tisztos házaspár. Prágában laknak, 's csak azt sajnálták, hogy most nem háza felé utaznak, különben várták volna udvarlásomat. Ezt annál inkább sajnáltam én is, minekutána ugyan a' szives gróftól értettem, hogy épen néhány nappal előbb költözött-el ezredével Prágából Neuhausba alezeredes báró Sternfeld, kinek szives segedelmével reménylettem Prágában, a' nem mindennap lehetséges tapasztalásokhoz jutni. Még azon ritka bizodalmat is mutatták érántam a' rövid idejű esmeretség ellenére, hogy megkérdeznének: nem tudnék-e valakit 17 éves fiók mellé nevelőnek. Mint régi esmerősök, úgy váltunk meg, én eltelve azon tisztelet-érzéssel, mellyel tartozunk az illy nemes szívet mutató főrangú idegenek éránt, kik az utasban csupán az embert nézi. Dicsekedve gyaníthatom, hogy nálam tapasztalatlan ifjuban illy kedvező praesumptioval a' tanulni szerető; tökély után törekvő embert tették fel.

A' kert' növészeti díszében, láttam a' többek között burgundi tölgyfát (*quercus cerris*), olaszdió-levelűt's carolina-köröst.

A' nyilvános felirások, p. o. utszajelelések Brünnben is többnyire németül 's csehül tétetnek, ámbár a' lakosok többnyire Németek. Felsőhajtottam, Budánkra gondolkozván, hol még 1829-ben igen kevés nyilvános magyar czinzet vala látható. *) Morvának mint egy $\frac{1}{4}$ része német, Csehországnak egy-harmada.

A' Ferenczhegyen alól, a' belvárosnak úgy nevezett brünni kapuja előtt épült egy nagy kórház, mellynek külső kapuján ezt olvasni; *Levaminis miserorum, Josephus II-dus 1786*; a' belsőn pedig: *Vereinigtos Josephinisches Armen- Kranken- Toll- Geburt- und Findel-Haus*. Tehát a' nyomoruság is birhat czifra czimzettel, nemcsak a' szerencse' kedveltje! Nagy épület a' katona-élelemház is a' város' nyugati szélén, Spielberg felé. A' tanácsház' nagy tornyát még négy kisebb veszi körül, valamint Prágában, de meghajlottan, az ott létem előtti télen dühöngő orkán által, melly ó Brünnben is az Irgalmas szerzet' tornyát egészen lekapta. A' privát házak mind tömérdekek (masszív) Cseh- 's Morva honnak minden más városai szerint, elől tüzfallal, setéten szűk helyre szorítva, nehézkes sztilben. Az utszak azonban egyenesb' 's tágasbak, mint Prága' ó városában.

Meg néztem a' Játékszínt is. Játsozták: „*Der Gießer als Marquis*“. Itt is igen hallani a' panaszt a' játékszinek' hanyatlása ellen. A' színjátsozóknak egyike

*) Mult 1835-ben Budapesten megfordulván, örömet mérséklem e' panaszomat. Szavait csak azért hagyom-meg, hogy innét is lássuk az azolta tett haladást.

se haladá felül a' középszerűséget, Pikkolinit kivéve, kit az előtt, 's azolta ismét, több ízben láttam Po'sony, Nagyszombat, Bártfa, Kassa' szinpadjain. Csehül Brünnben nem játszanak, nincsenek itt e' nyelvnek annyi barátjai, mint Prágában, hol minden vasárnap ezen nyelven mulattat Thalia. — Furcsák e' tájon a' falasi asszonyok' veres harisnyái. Mintha álarczos huszárokat látna az ember.

Oct. 10-kén jöttem-el Brünnből. Utamat nem mint eleinte szándékoztam, *Leutomischelnek*, hanem *Iglau*nak irányoztam. A' táj itt szemlátomást vadul, 's majdan csupa fenyvesekkel lepetik-el agyagos földön. Egyszermind Schwartzkirchtől fogva emelkedik, szinte feletjáig, azután magas hegyi sikot képez. Találatnak azonban völgyeiben 's hajlásain népes helységek. Az állapodások: *Schwartzkirch*, *Nagy-Bitesch*, *Meserics*, *Wollein*, és *Regenz*. Egy kis könnyű kocsira juték. Utitársam csak egy vala, *Fibinger*, törvénytudományt tanuló ifju Prágában, oda visszautazandó Brünnből, hol 13 évtől fogva nem látott, 's most Szucsava körül a' bukovinai határszélen kapitánykodó attyának jöve elibe. Sem ezt, sem testvéreit nem esmerete már meg, a' viszontlátáskor.

Az út Brünnből szinte Iglauig majdnem szakadatlanul veres berkenyesorral van beszélve. Messzünen vereslő bogyófürtjei mulattatóbbak, legalább szemnek, mint a' magasra nyuló olasznyárfák. Igaz, hogy a' gyömölcsön kapó utast gyakran megcsalja piros almát utánzó külsejével. Egyéberánt a' lombos fákon is lehet itt észrevenni, hogy ridegebb tájra jutánk. Brünnben még uly friss zöld színben mosolygott a' növényzet, ellenben itt már érezte az ősz' közelgetését, egy évi szü-

löttjének hanyatlását; szinesülni kezdenek már a' fák levelei, fonák viszokban az emberi korról, mely éppen midőn enyészhet felé siet, veszti az élet' színét. A' lakosok Brünntől Iglau felé többnyire Németek, kik, mint nálunk Tót honfitársaink, az ország' széleit, a' soványabb földet foglalják-el. — S még is vagyonosabbak amazoknál. Az út erre jobb, mint az egyenesen Bécsből jövő; nem rongáltatik annyira, de jobban gondoskodik róla a' természet is; mint általában majdnem mindenütt a' hegyes tájakon. Itt-ott Cseh- 's Morvában is makadamizált utak vagynak; nagy fáradsággal kell arra rendelt utkészítőknak, — utászoknak, — töltésre használható anyagot készíteni, a' kövek' szétverése által. Alkalmasint nem találják az apró verhenyeges fővenyét, mellynél fogva nálunk némelly tájakon, p. o. Soprony, Vas, Trencsin vármegyékben olly könnyen tölthetik az utat.

Délután indulván ki Brünnből, első nap csak *Nagy-Biteschig* jöhettünk. Kerített municipalis városka, valamint az egy állapotással odább eső *Meseritsch*. Utszái kövezet alá vagynak idomítva, vagy is inkább, mint az rendszerint lenni szokott, idomtalánítva.

Rosz volt az idő, másnap. Tovább *Meseritschnél* szüntelen esőzött. Délest értünk *Iglauba Csehország' határához*.

Iglau. Kaland a' steckenin utban. Stellwagen. Csehek' Dunája. Házfedelek.

Iglau Morvának harmadik városa. Nagy-piaczán szemlélve sokat mutat, 's a' valóságnál még nagyobb-nak képzelheti magát. Tetszetősnek minden esetre mondható. Szép tere négyszögöt képez, csupa magas háztól záratik be, 's nagyobb, mint a' pesti-Ujpiacz. A'

16,000 lakosok többnyire posztógyárnokok, 's gyárnoki mivesek; gróf Csáky J. L. gyára egészen megszűnt; valamint a' szomszéd Steckenben is.

Ide még Prága 21 mértföld, 's épen feleltja Bécsnek, ha Znaymnak jövünk. A' fogadóban kávéházat vendégekkel tele találtuk; Fibinger hamar lelt közöttök ismerősöket, más prágai tanulókat, szinte Prágába, új iskolai pályára igyekezőket. Rokon életmód 's életterv hamar megbarátkoztat, kivált az uton 's ifju juristákkal. A' törvénytanuló mindenütt legelőnkebb múzaf. Néhány partie billiard közben hamar elvégeztetett, hogy utunkat Prágába még a' következő éjjel folytassuk. Estvéli 6 órára váratott mindennapi tapasztalás szerint a' *Stellwagen* privát pósta, még eddig tudtomra csak Bécs körül, a' bécs-prágai, bécs-linczi 's talán bécs-gréczi utvonalon létező. Hamar megérkezett, 's mi 7 óra tájban már kocsiiban ülénk, vígan köszöntve-be a' városon túl mindjárt kezdődő Csehországba nem sejtven, hogy a' társaság' egy része épen nem nagy időre veve Iglautól bucsut. Mert elértünk ugyan az első állapotokra *Steckenbe*, de midőn lepakoltatnánk, nagy rémülésünkre hibázott Fibinger' poggyásza. Zajt ütöttünk, de kiabálásunk csak annyit használta: hogy lovait ígérte a' károsultnak Stecken' fogadása, visszamenni Iglauba keresés végett. Szánakozásból, 's a' szükség' esetére bizonyosság-tehetés' végett kísértem F...t, minthogy holmije előttem pakoltatott-fel, a' pakolót különösen emlékeztettem vigyázatra, 's most még is makacsul tagadott mindent a' cselédség. Iglauban hasonló tagadás. Híjában nyújtók a' két mértföldet hatra. Reggeledett, mire Iglaut ismét elhagytuk, 's magasan fen volt a' nap, midőn a' csupa fenyvesek között menő uton Steckenbe

visszaértünk. Már *justitiarius*hoz (ügyész) akartunk menni panasztét, 's nyomozást kérés végett. Tíz forint jutalmat ígért ekkor a megtalálónak F. 'S ime alig került bele néhány percz, hozza a' batyut egy vén ember, kinek már képe is megigazolta nem legjobb hírnevét. Csakhogy még volt az elveszett jószág. Meltán örülhattünk a' ritka szerencsén. Vesztettem ugyan időmből én is egy napot, de tanuja leheték a' különös kalandnak. Az újra érkező Stellwagen alkalomra pedig csak a' következő estvélig kelle várakoznunk, minthogy minden nap megjelenik; addig időt vehettem esmerkedni cseh falusiakkal is. Így tudtam meg többet a' Stellwagenről. Így láthattam még egyszer Iglaut. Így emlékezhetem világosabban Iglau egyes tárgyaira is. Láttam a' híves reggelen Iglau népét, láttam az asszonyok' különös köpönyegét. Szabása épen olyan, mint minőt a' mi huszáraink viselnek, falevél-nemüleg csucsosra kivágott rövid gallérral. Külszine fekete, ellenben bélése világos. A' hajadonok' fejviselete is szembetűnő. Hajokat tekercsben hordozzák, mint a' Horvát leányok Soprony vármegyében, de a' tokercs nincs a' fő' hátuljára fektetve, hanem fel felé áll, mintha el akarna repenni. Szinte illy különösek a' fejkötők Prágában. Merkur' süvegéhez hasonlítanak, oldalaslag két felhajtott szárnyal.

A' Stellwagen póstaintézet még nem régen áll fen. Egészen magánosok' vállalata által keletkezett, nem csekély akadályok' legyőzése után. Hét esztendeig folyt miatta per Prágában a' póstahivatallal. De még is ki nyeretett az engedelem, olly gyámokkal támogatott felső határozat' következtében, hogy közjót előmozdító intézet. És valóban annak mondható. A' bécs-prágai

uton éjjel-nappal jár, minden állapotáson megjelenik minden 24 órában egyszer; szép csinos öblös kocsikkal bir, pontosan jár, 's a' mellett ló-vesztében nem siet; minden második állapotáson időt enged az utasoknak pihenésre, szerfelett olcsó; 's minthogy előre csak két állapotásra kíván viteldíjt, mindannyiszor vagy előbb is felhagyhat vele a' ki akar; kereskedő ember nem kívánhat könnyebben kevesebbe kerülő eszközlést utazásra. Igaz ugyan, épen azért sokszor igen vegyes társaságot visz, legtöbbnyire Zsidókat. Ábrahámnak elszórt maradéka haszonbérbe látszatott venni e' tájon is minden utakat. Csak már egyszer támadna külsőjének valami Mózes, egy közhatalmu rendhőse, a' ki irtó hadat izenne őseitől örökölt tisztátlanságának. Szinte elkeserítetik az utazás legszebb kocsikban is illy szakál-erdők körül. — A' vállalat' részesei többnyire fogadósok, 's csak ezek képesek az olly olcsó kocsi mellett nyereségre is számolni. Rendes vonó lovaikkal viszik végbe mezei munkáikat, földjeiket pedig annál könnyebben 's jobban trágyázhatják, mennél több lovakat kénytelenek tartani. Így a' stecken-i fogadós, kinek fogadójához 457 mérő alá vagyon földje, tiz lovat tart. Még merészebb vállalkozó társa van Stockerauban, Ausztriában, hol négy felé ágazván az út, 52 fedeleskocsi tartatik 150 lóval.

Itt már mind apró csira a' szarvasmarha. Kis igája pontosan szorítatik homlokához. Steckenbe estve 9 óra tájban érkezvén a' Stellwagen, éjjel hagytuk-el, valamint éjjel köszöntöttük-meg, egy napi ott létünk után. Alva haladtunk ált *Deutsch-Brödon*. *Habernben* kész kávé várta a' hideg octoberi éj' levegőjében nyugtalan álm között sovárgó társaságot, örömet is neki állott ki-ki, még a' kocsisok is, kiknek már erre a' kávé olly szo-

kott reggelijek, mint a' mi igás kocsisainknak a' szalonna.

Standorfon, *Jenikann* álthaladván, reggel napkölte tájban *Csaszlau* várost értük. *Zisku'* sirját szerettem volna megnézni, de rövidre vala szabva időnk. Már itt ben vagyunk azon roppant bögre' fenekletén, mellyhez a' hegyektől kerekítve körülvelt Csehország' alakja hasonlít. Elbe' völgyében esik már *Csaszlau* alkalmas síkságon. Meg is pillantottuk déltájban a' föld' fő folyamát, Elbét, melly Csehek' honján szintugy, mint Duna a' mi-enken nagy kanyarodással áltfut. *Pardubiczhoz* által ellenben közelítettünk feléje, azonban csak rövid időre. Ámbár azután majdnem mindenütt közegyenben megy vele a' Szászhonba vivő út, Drezda előtt még sem láttam többé. A' mellette eső *Theresienstadton* estve kelttem ált. A' folyam' ősves pályája 120 mértföld. Brandeisnál nem régen hid épült rajta, 63000 p. ftba kerülő. Visel ő több illy ékes pártát, valamint hajjain szép vitorlás hajókat lebegtet.

Colin is nem sokára felbukott a' látkörön, jó távolságban, minthogy téren emelkedő dombon fekszik. Déltájban értük el, 's itt ebédeltünk. Megemlékeztem vitéz népünknek itt nyert győzödelmére. Nem veretett meg *Fridrich* sehol is olly erősen, mint itt, hol legtöbb részek vala huszárainknak a' harczi szerencséhez juthatásban. Az ütközet tulajdonképen egy mértfölddel Prágához közelebb, *Planian* helység körül történt.

E' tájon már mindenütt látni az ugy nevezett hollandi cserépsindely házfedeleteket. Az egész ház, nem csak a' fedél' párkányai, a' fél gömbölyeg meghajtott cserpekkel fedetik. Kettő, kettő egymás mellé van téve hátára fordítva, 's egy harmadik által, melly fel-

felé tartja hátát, öszvefogalva. Prágában majdnem minden ház, kivált ha régibb, így van fedve.

Uton töltött éjünket felváltó napnak, October 13-ának estvéjén, 6 óra tájban értem el Prágát.

Prága. Fekvése. Óváros. Újváros. Carolina-völgy. Kisoldal. Hradschin. Wissegrád. Ennek egyenközösége a' mi Vissegrádunkkal. Dom a' Hradschinen. Egyetem. Könyvtár. A' tanulók. Csehcharacter. Drótos' becsületessége. A' drótos' aristocratismusa. Uti politia.

Uti társaságunk hamar szétoszlott. A' kocsiban tett esmeretségek rövid létüek, mint általában minden viszón, mellyet mulékony pillanati szükség 's érintés szövött.

Közelebbről kívánván esmerkedni a' Csehek' fővárosával; egy hetet szántam látogatására. Lássuk némelly arczvonatit, 's képének szemlélésemre tett benyomását.

Prágán sokkal előbb észrevehető, mint a' mi Budánkon, hogy egykor nem csak fő-, hanem székes város is vala. Akár királyi várát nézzük, akár templomait, akár számos palotáit, 's egyéb épületeit, Prága a' nagy nemű külsővel bíró városok közé tartozik. Azon kívül egészen multkorra, nem ugyan feletté régire téríti képzeletünket; tapasztaltabb utazó észre fogja már e' külsőről venni, hogy Prága' virágzása nem a' jelenlét' pontjára esik. Tapasztalás után könnyen felvehető, hogy az egész német földön, Bécs' régibb részeit kivéve, nincs város, melly a' mult kor' jegyékét hasonló kiterjedésben, 's nagyneműségben viselné. Csak hely-

zete nem hozzá illő. Felette bé van zárva nagy részént. Igaz, mind e' mellett hegyen vagynak legszebb, habár többnyire üres palotái. Birna csak nyugotra eső magas szomszédja, a' *Lőrinczhegy*, szendébb lejtőzettel, épült volna egészen reá 's *Hradschinre* a' város, Némethonnak nem lenne olly sokat mutató külsőjü városa, mint Prága. Különösen emelik sok tornyai, nem csak templomain, hanem kissebb alakban számos privat épületein is; emelik sok 's magas emeletü tömördek (massiv) házai. Emeli a' várost hasító pompás kőhidja a' Muldán. Csak ennek volna egy kevésbé gyorsabb folyása, midőn egyeberránt hegyek között folydogáló vizek olly víg könnyűséggel haladnak. A' hid valóban remeke a' 14-dik századi Csehek' szorgalmának. IV-dik Károly Császár alatt készült, 's többnyire faragott kövekből áll. Sziklanemleg látszanak merész boltívei egymásba forradva lenni. Ki hinné, hogy az alatta tunyán hömpölygő habok már egyszer megszakasztották e' sok időkre szolgáló egybe forradást. II-dik Jó'sef Császár' idejében, ez előtt 65 évvel elszakasztatott, épen az őrházat viselő része, 's a' benne lévő őrizettel oda lett. Csak maga az ör me-nekedett meg, minékutána hijában kiáltott szerencsétlen társaira. De kiegészítetelt a' csorba, 's most csak egy márványtábla által jeleltetik. Egyébkor a' folyam olly tunya, hogy esését zsilipek által kell siettetni. A' hidnak mindkét fejét négyszegű tornyos kapuk őrzik, 's rekesztgetik. Az Óvárosnál esőnek belső oldalán látni Csehország' czimerét, egy oroszlánt, és ennek alatta az Országtól függő vagy függött tiz tartomány. (Nálunk is tiz illy tartomány számláltatik.) A' hid felé eső oldalon pedig egy felírás mutatja, hogy a' Prágát meg-rohanó Svédek a' 30 éves háború' vége felé csak eddig

jöhettek. Suecorum et Vandalorum *furor* hic sistere debuit. Magok a' polgárok állának ellent. Tehát már ekkor felette megváltozhatott a' fejrhegyi napig uralkodott gondolkozásmód.

Főkép a' nyugati városkörnyék magas. A' Hradschin, 's a' még sokkal magasb Lőrinczhegy vagynak itt. Mindenik, kivált az első, felette felköltötték emlékezetemben Budát, a' királyi várral, 's szent Gellért hegygel. Éjszakra 's délre is csupa hegy a' környék. Ott Ziska' hegye látszik, itt *Wisegrádnak* az ó Cseh székes városnak romjai. Csak keletre, Colin felé áll nyitva környékének a' város.

Hradschin alatt fekszik a' *Kisoldal* (*Kleinseite*), 's a' város' nagyobb része, u. m. az *Óváros*, *Újváros*, *Carolinavölgy*, mind keleti partjain a' Muldának. A' két utolsó már jobban eltávozik az egésznek characterétől. Az Újvárosnak *Rossmarkt tére* Prágának legszebb, legszélesb, 's leghosszabb utszája. Téres piacz a' *Baromvásár* is. Ennek egy épülete illy felülírást visel: *Has aedes veterum favor, et clementia Regum omnibus exemptas juribus esse jubet.* Carolinavölgy az igazi külváros, a' többi rész mind hozzá illik az Óvároshoz a' külsőnek roppant voltára nézve. Az Óváros' részét teszi éjszakra a' Zsidóváros, mint mindenütt, hol ezen nevezetes emberi faj külön lakik, rondaság' fészke, hol azonkívül szük utszák a' magas házak között már magokban rontják a' levegőt. A' Cholera' idejében több száz család kénytelen volt kiköltözni e' szánakozást gerjesztő városrészből. Utszái általjában az Óvárosnak sokféle bonyolódásban, szükre szorulva jutottak; mit ugyan másutt is tapasztalni. Építés' módjában 's rendjében vala rend-kirugó a' középkor, gondolkozásá-

nak alkotmányában a' mostani. Piacza alig van kettő: a' nagy és kis *Ring* 's ezek is szűkek, szabályozatlanok. A' kis oldalban is sok a' szűk utsza. Eggyike méltán viselte a' „*Höfler Weg*“ nevet mind addig, míg kevéssel ott létem előtt szélesebbé nem tétetett. Mondják, inkább barlang volt, mintsem utsza, tele lyukakkal. Most csinos egyenközt képez; a' sarkantyú-utszával, *Strahov*-val, fel *Hradschinre*. Jelenleg *Hradschin* egészen az, a' mi Budán a' vár, az előkelők' regioja; character is hasonló büszke, csendes, csak hogy nagyobb 's több pompás épületet mutathat, mint Pesttel szemközt Buda. Nem csuda. Mert nálunk a' budai hegy alatt lévőnek érverése nagy élet' fejlődésének munkálatát hirdeti; ott a' fővárosnak mind a' két fő életere szunnyadozik. Mindjárt a' királyi vár mellett, hasonló kitűnő helyzettel büszkélkedik *Theresienstift*. Hosszu, terjedelmes épület, alapítva Mária Theresia királynénk által, előkelő származásu kisasszonyok számára, kik itten születésök sorsával megfelelő fényes, ámbár elvonult állapotban élnek. Hajlékul mindeniknek külön osztály juta a' terjedelmes épületben. Udvaroltam Bárá M. Izabellánál, kit egy nyárral előbb Gróf Z-né házában Magyarhonban tisztelnem szerencsém vala. Nagy szíveséggel fogadott, 's csak azt sajnálta, hogy épen most lenne távol egyik unokaöccse, ki bizonyosan szívesen meghördozott volna a' városban. Azonban meghivott a' következő estvère, látni a' játékszínt, a' Stiftdámák eggyik páholyából.

Azon nap' délestéjén az Újvároshoz délre fekvő *Wissehrad*, vagy Visegrád mezővárosba mentem, meg szemlélni a' feje felett szomorgó hasonló nemű híres várnak omladékait, a' legrégibb Cseh fejedelmek' székhelyét.

Igen természetesen a' mi Visegrádunkat juttatá eszembe, melyet Magyar létemre 's hozzá 3 évig alig egypár mért-földre' menő lakásom' ellenére, csak mult ősszel láhattam legelőször. Nagyon eleven a' hasonlóság közöttök, 's nem csupán névre. Mindenik hegyen épült, nagy folyamra nézőleg, nem téresre; nyílt, nem messze, nem felette kiterülő látmezőt mutatón; mindeniknek tövénél lappang egy névtelen városka; mindenik lakvára vala Cseh 's Magyarhon régi uralkodóinak; mindeniktől búcsut vett későbbben fejedelmi lakója, nem ugyan szerencsétlen állapotból készítette, hanem hogy népe' távolabb elevenülő szívének, az időközben odalent; odább épült fővárosának jobban középletén lehessen; — egyik sem esik igen messze a' későbbi fejedelmi lakhoz; mindenik omladékaiban hever, de megérték omladékaik hogy szerencsés ifjabb testvéreik is, mind Hradschin, mind Budavár hasonlókép elvesztették fejedelmi lakóikat. Ezek is az elvesztés után mindketten látták falaik között, bár rövid időre, egy izben, a' régi lakók' czimzetes helyetteseit; mindenik egy ellenkirályt is tisztelt. Most pedig mindenik Visegrádot ugyan azon dicsőn uralkodó fejedelmi Ház birja. Csak fekvésre szebb a' mi Visegrádunk. Magasb, regényesb tájról nézett-le; pusztább ellenben környékzete, 's elhagyatottabb; ha csak az alatta hatalmasan zuhogó, magas hegypartjai által is alig fékezhető, legfellyebb csak folyása' irányában változó Dunának hajóit, 's tövénél már öt évektől fogva ennek büszkén ellövelő gőzönyeit tájnépesítőknék nem tartjuk.

Csak egy fegyverház van még lakható állapotban a' Cseh Wisegrádon; ez is újabb időkbén épült; egyébként alig létezik belőle más, mint várfalak, egy berakott kapu, 's ezen régi Cseh-Czimerek. Mondják egészen külömb

állapotban volt még ezelőtt 25 évvel is. Alig hihetném. Nem látom ált, minek kellett olly nagy erőlködéssel elpusztítani a' soknemű emlékezés' álmaiban derengő régi lakhelyet. Legalább falai kiterjedéséről ítélve nagy munkába kerülhetett a' lerontás. Romjainak egy külön vált része a' regényes *Libussa* (olv. Libuscha) lakja' maradvékának mondatik lenni. Vanderwelde' regényének: „Der Böhmen Mägd-Krieg“ eleje jutott eszembe, hol a' haldokló fejedelelnő még egyszer körültekinti várudvarában, szabad ég alatt e' szép világot, 's úgy vesz bucsut a' nyugvó nappal együtt, muló árnyékként, ez árnyékvilágtól; — de csak minekutána még egyszer, pedig borzadást gerjesztőn lánggra lobban, — természet elleni lánggra, — utolsó pislogásban vonagló életszövétnéke; minekutána látnoki behatásu tekintetet lövele *Wlaskára*, majdan a' természet' legédesb kötelékein vágdaló amazon-szörnyetegre. — Így vál-meg százados helyzetétől a' százados tölgy, még enyészésében is bámulatosb erőt mutatva, mint sok más földi lény létének egész pályáján. —

Maga Wisegrád a' városka, ámbár Prága' *Kisoldal* nevű részének folytatása látszik lenni; nem csak Prágának nem része, de azon hatáság alatt sincs, sőt már egészen más területben esik, *Kaurzimben* (olv. Kaurschim.) Így különböz Óbuda is Budától, ámbár véle majdnem egészen összefügg.

Egyéberánt Csehország' első uralkodóinak még egy más lakhelye is volt a' mostani Óvárosban, ott, hol most az úgy nevezett *Theinkirche* áll, mellynek tornyát 1817-dik esztendőben a' villám-lekapta.

Egészen Lőrinczhegyig nyulik *Hradschin* és *Kisoldal*, nálánál még is alantabb fekvésűek 's töle el sem

különözwék. Már ezért se lehetett Prága igazi erősség, miolta a' lőpor esmeretes; 's bámulni lehet, hogy állhatott benne népünk ellent II-dik Friedrich királynak a' hét éves háboruban. Meg is lövöldöztetett erősen. Főkép Hradschin viseli e' király' vivása' nyomdokát. Sajnáltni lehet, hogy legalább *Vitus'* pompás és tiszteletgerjesztő cathedrálját nem kímélte. Annyira megrongáltatott e' roppant szentegyház, hogy több boltozatjait még most is vasrudak tartják, gyámolításul rajta keresztül huzottak. Vasárnap, Octob. 17-kén szemlélttem belőlről is a' középkor' buzgóságának e' jeles emlékét, sokféle tekintetben felette nevezetese. Már helyzete olly kedvező, minővel alkalmasint egy különben hozzá illő németországi társa sem kérkedhet; a' straszburgi *Münster*, a' bécsi sz. *István*, a' *cöllni*, a' *magdeburgi*, a' *halberstadti*, a' *regensburgi* domok, a' frankfurti *Römer*, egyik sem. Hradschinon fekszik az épület; ablakaiból a' várost látja lábai alatt messze terülni a' buzgólkodó, hogy midőn Teremtőjét imádja, mintegy annál élenkebben szemei előtt lebegghessen Nemzetének legelső városa, 's annak legjelesb alkotmányai. Innepélyes csend uralkodék az egész körül, 's én épen így szerettem szemlélni az emberi kéz' legjelesb miveit, távol 's nem láttatva alkotóiktól, hogy annál világosabban felfoghassam az alkotást vezérlő ideát, hogy annál kevessebbé kéntelenítsem gondolkozni illy ideákkal egy forrásban lakó ellenzékekre; — hogy, — mivel általjában mindig fenségesb az emberi erő' mive, mint annak mindennapi élete. Csak egy szemlélő társam volt, de ez igen kedves, velem egy honu, egykori tanuló társam 's atyámfia *Berzsenyi Lénárd* marsfi, Miklós 'császár' huszár ezredében, épen akkor tűzörség' parancsnoka a' városban, 's azolta már hadnagy.

A' dom' magassága boltozatjáig 170 láb; maga a' boltozat három láb vastagságu. Tornya egyéb roppant góth izlésű templomok' ellenére oldalaslag áll, nem a' homlokzaton, hanem napnyugotti szegletén, 's a' derékkal csak egy boltiv által köttetik öszve, merész hajlással, messzünen észrevehetőleg. Felül, evvel mintegy koszorút képezőn, illy külsőjű, de más rendeltetésű boltiv veszi körül az egész templomot. Karzatnak lenne mondható, ha annak használnák. De hiszen mi szüksége illy merész emelkedésű domnak karzatra? Sokféle czélzatot lehet e' karzat alatt képzelni, — valószínűnek egyhamar egyet se merészlek állítani. Soknemű fellengzés uralkodott a' középkor' szent helyeinek építésénél, midőn maga a' kor is a' buzgóságnak minden képeit felette fellengzőn valósította. Azonban a' toronynak oldalvást állása olly anomalia, mellyet szántsándékkal nem követhete-le élpítője. Az egésznek bé nem fejezését gyanítatja. Alkalmasint társ volt szánva számára. Miért olly rövid ez élet a' századokra kiható mivék' végrehajtására? Csonkasága leginkább észrevehető a' királyi vár felől. E' véleményben megerősülhetünk az I-ső Leopold császár alatt emeltetni kezdett, de abban maradt, az egész' roppant létéhez nem illő oszloptöredékek által; megerősülünk a' templom' külsőjén fűrész formán álló számos apró tornyok' szemlélésénél fogva mellyek az egészet szinte szárnyasan felbodrozták. Ugyan is a' reménylendő kiegészítés' rovására kifestetett minden illy helyet tárgyazó szokás' ellenére, a' templomnak erre (nyugat felé) dülő oldala. Lekopott ugyan, szabad ég alatt lévén, azonban felelevenítetett Hager által 1772-dikben. Mutatja ezt a' felírás is, így: „Hager pinxit“ Tehát e' képiro' is eredetiséget képzelt,

vagy színlelt ott, hol más ember csak utánczást láthat. Így nézeti ön elbizottságunk találmányának a' csupán elevenített nyomdokot. Szerényebb ellenben egy fellyebbről jövő társa a' felírásnak: „*Vstrlae pietas hoC propl-LeVM DeCorI restItVIt.*“ Az említett oszlopok között esik szent Adalbert³ kápolnája, több felírásokkal, melyek gömbölyü eszterjája alatt illyképen találtatnak:

„*Hic tuus Czechia est triumphatus. Ennek fölötté: Triplici reqviesco sub umbra. Odább: Tertia cum geminis Regni caput umbrat olivis. Anteqvam Regnum coeperat esse triceps (Bohaemia, Moravia, Silesiae, vagy a' két első 's Luzacia?) Par his virtus in dispare sexu. Ejusdem Vobis etymidat (?) gratia nomen. Par virtus tali nomine digna fuit. — Mores et flumina jungunt. — Szazave (?) Procopii Joannis Moldava flumen. Quod pietas geminis una sit, hisce notat. — Eadem vestigia ducunt. Coeli ad Lauretum nos Boleslavia misit. Venceslæ praeis, Dux bonus et sequimur. — Mentibus aequabant montes. Haec praemonstrati viridisque haec culmina montis. Excelsae Istorum symbola mentis erant. — Ambo nostrae pietatis amici. Qvod pius est, illi sua displicet aula Joanni, Joannes aulae displicet iste suae. — Ambo rigamur aquis. Nos ambo Paradisus habet, majus colit ambos; ambo sumus flores, ambo rigamur aquis. — Triasunt haec omnia nobis. Gloria major hic est, hic consolatio belli. Hic nostrae gentis gratia pulchra Trias.*“ Minden felírás valami képet magyaráz, melly alája vagyon festve. De nem juthattam a' magyarázat' kulcsához. Ült ugyan áltellenben egy velem jött muzafi, ettől azonban nem követelheték illy zárokat nyitható kulcsot. Alkalmasint egészen máson jártatta ő eszméit az alatt, míg én Adalbert³ kápolnája³ czimírásait másolám; a' miat

nem is igen vehetek neki rossz néven, valamint szíves olvasóimnak sem, ha e' legenda — világi jelszavakat egészen olvasatlan hagyandják.

Belsejére is Prága' domja egy a' legpompásabbak közül, mellyeket valaha láttam. Sok drágasággal bír, 's egyéb érdekes régiségekkel. Nepomuk' sirja valóban pompás emléke a' buzgóságnak. Óriási nagyságban készült, csupa ezüstből, melly 30 mázsát nyom. 1829-dikben tartott százados innepe fél millió forintba került. Ugyan azon alkalomra a' papságnak Lyonból hoztak szövédéket pluvialeknek, dalmaticáknak. Egy kápolnája a' templomnak csupa drágakövekkel vagyon kirakva. Általában Prága' templomai kincsre felette gazdagok. *Strahow* prépostság, ugyan *Hradschinon*, 6666 gyémánttal diszeskedő monštranzzal bír. *Strahow* prépostja erősebben örülhet a' hatos számnak, mint *Pythagoras*' hívei a' hetesnek.

A' fába metszésnek is több mutatóványait bírja Prága' domja. Ben a' falakba vágynak illesztve. Látni közöttök a' *fejérhegyi* ütközet' ábrázolatát, 's mindjárt utána egy diadalmi díszmenetet, mellyet azon ütközet' megnyerője, Maximilian Bajor választófejedelem tartott. A' sirkövek között szemembe tűnének *Bátory Zsigmond* Erdélyi fejedelemé, 's *Podiebrad* királyé. Csudálom, hogy ezt a' fejérhegyi győzők meghagyták, minek utána győzelmöket amaz ábrázolat által, ugyan azon templomban örökíték. — *Ziska*' tetemei *Csaszlauban* már száz esztendővel előbb kihányattak a' templomból.

Esmerkedtem Prágában az egyetemmel is. Épületeire, szerkesztésére, 's tanulóí' számára nézve nagyne-műnek mondható. Két collegiumra oszlik, a' *Clemen-tinum*, 's *Carolinumra*. Amaz maga egy kis várost ké-

pez, olly roppant kiterjedésű. Jesuiták' hagyománya. Körében találtatik: három, az előtt szinte öt templom; gymnasium; több auditorium a' philosophiai osztály számára; physikai, geologiai 's mineralogiai kabinetekkel. A' könyvtárt néztem meg. Előszobái tömve voltak olvasó ifjakkal, mind a' mellett mély csend, valamint pesti egyetemünk' könyvtárában; — azon különbséggel, hogy itt többnyire legfellyebb a' könyvek' néma betűi üthetnének zajt. *Zimmermann* könyvtárnok által hozdoztatám-meg. Ez az egyetlen egy tudós, kivel Latin nyelv által értesültem Némethonban; svédhoni Lundig nem szállítottam latinul senki által. Tanítást is, ámbár különféle egyetemeken sokat látogattam, csupán philologiai osztály' oktatóitól, p.o. Herrmantól Lipszében, Eichstättól Jenában hallottam ezen nyelven, (melly nálunk még halálában is olly nyakasan kitünteti egykori fiainak; Róma' népének fő tulajdonságát, az uralkodásra vágyást.) Még a' Csehek' egyetemén is a' könyvtárnok' ellenzetet bizonyítható példájának ellenére alig hallani leczkéket más mint Német nyelven, melly, ha nem vallatik is a' tanulók' nagy része által anyanyelvnek, érthetőbb, mint amaz. Igaz, van a' Cseheknek is *más* anyanyelvök. Jobban szeretnének e ezen értesíteni a' tudományok' pályáján, e' kérdésre határozottan nem felelhetek. Annyi bizonyos, minden harmadik cseh lélek született német, 's a' tanulók mind folyvást beszélnek németül; ámbár az is igaz: e' városban sokkal több cseh szavat hallottam, mint Budapesten magyart.

A' könyvek között láttam *Hess'* budai chronikáját. A' végén ezt olvastam: finita Budae Anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia penthecostes per Andreã Hess. Ezen kívül két kéziratot Hunyady Mátyás királyunk'

könyvtárából. Az egyik *Justinus*, a' compiler, 4-ed rétkben; a' másik *Aquinus* in fol. Mind a' kettő finom hártýázaton, igen csinos alakban, homlokzatán Magyar Hazánk' czimereit viseli. Justinusnak hátulján ezt olvastam: „Iste liber est meus Petri Sarazda de Ungaria.“ Láttam még: *Pericopae Evangeliorum*, sic dictum *Evangelium Regium*, minthogy Csehország' régi hercegei erre szoktak esküdni, 's most is e' szerint olvastatnak nálok a' pericopák. Azután: *Codd. Bohaemici ex Saec. XV. Cantici ex S. XV. Cod. Plinianus*, goth betűkkel. Husz János' predikációi, saját kezével írva. Végén így jegyzi nevét: Jan Husz Mist. az az: Magister. *Praelectiones in Magistrum Sententiarum*, ugyanntól. Mindössze 4000 kézirat 's 140,000 könyv.

A' *tanulókon* itt jobban észrevehető, mint Pesten a' nagy városi szellem. Mint majdnem minden nagy városban, hol nem egyetem a' város' első nevezetessége, csendesebbek, gyalultabb külsőjűek, renomnistaságot kevésbé mutatók; mind öltözetben, mind magatartásban, 's mulatozásban a' többi, különösen a' jobb sorsu néposztályokhoz szívesebben simulók. Hogy azonban itt is mutatkoznak e' tulajdonságokkal ellenkező jelenetek, az is bizonyos, 's többféle általános, tehát itt is munkáló okokból magyarázható. Legélénkebbek 's tanulóí nevezettel illetetni itt sem igen örömet kívánók, a' juristák. A' jurista itt is, valamint Magyarhonban, áltmenetet képez a' tanulók 's a' köz életbe kilépők között; azért legkönnyebben szóba ereszkedik 's társalkodik hem-tanulókkal; alkalmásint, minthogy itt is: „Dat Justinianus honores,“ felvehető. Illy szerencse-nyújtó czimjel korán beavatja a' nagyobb világi életbe, 's közlékenyebbé teszi mások eránt

őket. E' tanulók' facultása a' Carolinum collegiumban
vagyon. Pályájok négy-éves. Az elsőben hallják Eu-
ropának, 's azután különösen Ausztria birodalomnak sta-
tisticáját; ezen kívül a' természet' 's népek' jogát 's
büntető törvényt; a' másodikban római 's egyházi jogot
a' harmadikban codex civilist, tehát személyes jogot,
feudal (hűbéri) kereskedési 's váltójogot; a' negye-
dikben Politicát 's törvénykezés' rendjét (Gerichts-
ordnung.) E' két utolsó' előadását meglátogattam. Ok-
tatók *Kopetz* 's *Fischer*. Amaz az egész facultásban
legjobban kedveltetett, élénk 's kellemes előadása ál-
tal. Mind a' négy pályán Német nyelv az oktatás' kul-
csa. — Ügyészségre senki fel nem hatalmaztatik, ha ki
nem vív magának doctorságot, mellyre szorgalmán kí-
vül még erszényéből is áldoz 1000 frt.

Budapest' környékével összehasonlítván Prágáét,
illy forma észrevételeket tettem.*). Pesten alig hagyjuk-
el, kivált keletnek 's délnek a' várost, rajta vagyunk
a' magyar alföldön, olly hirtelen elmulik minden élet,
úgy megpusztul a' környék. Nem találni Pest körül
egyes épületeket fél városi, fél falusi alakban, elszórtan
kertek 's majorok között; minők egyébkor nagyobb vá-
ros' közelgetését hirdetvén az utazónak, áltmenetet ké-
peznek város' 's faluk között; gyéren 's apróbb alakban
hullámozva az igazi várost képező magas épületek 's
fénylakok körül, olly formán mint sugarak a' csillag'
gömbjét környékezni szokják. Prágát egy pár mért-
földnyi hosszúságra köröskörül, szép mezei 's kerti la-
kok veszik körül különféle csinos telepedéseknek, ül-

(*) Jól megjegyezzük, hogy ezen hasonlítás 1830-ban tété-
tett, 's azolta Pesten sok változott.

telményeknek, még szőlőknek közepette is. Sőt Hradschin körül is a' kopasz sziklatetőkön próbálgat Prága' földmivelőjének szorgalma. Több helyen föld hordatik e' sziklákra, China' iparával versenezőn. 'S ez alkalmassint nem kénytelenségből történik, mert a' reá fordított fáradság', 's szépítés' áldozatai szerint ítélve, tehetős polgárok birják ez ültetményeket. Azonkívül nem csak Mulda' szigetei, a' völgyiség, hanem Ujváros' szélei is, a' Ziska- 's főképen a' Lőrinczhegy ellepve kies kertekkel 's szőlőkkel koszoruzzák a' városra mindenfelől lehajló, eredetileg igen sovány földü hegységet. Még legpusztább Wisegrád' köre. Pest' tájéka' pusztaságának oka általjában az lehet, hogy e' város, mint általjában minden élénk mozgalmu öszveleg, magából kezdi keletkezését, 's erejének érlelését. Azután az ő gyarapulása rendkívül serény lépcsőzetben üdül, 's kereskedésből származik, mellynek figyelme csak azután vonul az ingatlan vagyona, midőn már ingó javakkal bánása által biztosított jó létre kaphatott. „Instant ardentés Tyrii“-re emlékezünk Pesten, bár még eddig többnyire a' csupa szükségesben, 's a' legközelebb esőben.

Az izlés, melly Prágában az építés' módját intézte, világosan mutatja, hogy már ez előtt több idővel mostani nagysága meg volt e' városnak. Annyiban különbözik a' Morvában uralkodótól, hogy mindenütt nagyobb sztilben idomított. Nagyobbak, magasabbak Prágában mindennemű épületek, elől apró tornyos, templomokat képező, fedélen felül emelkedett tűzfalakkal; alól az utszára boltos folyosókkal (arkádok.) Az éjszaki német építés felett pedig azon elsőséggel bír a' cseh, hogy minden épületei tömérdekek, kőből alkotvák. Magában értődik hogy az újabb épületekre itt sem illik e' rajzolat.

Ez Prágának nem annyira rajza, mint inkább reám hatott benyomása. Még ime némelly észrevételek az országról. Ide iktatom, minthogy alkalmasint legjobban fognak a' fővárosra illeni, minekutána az ország' egyéb részeit, *Steckent*, 's *Töpliczet* kivéve, csak futva láttam. Szép földnek mondható, általában a' Csehek' honja. Ámbár a' természetnek nem épen kitüntetett kedveltjei közé tartozik; nagy számu népséget el tud tartani, a' nélkül, hogy elnépesülés' terhe alá jutna. Már fekvése igen nevezetes. Alig van belföldi Európában ország, — talán Magyar Hazánkat kivéve; melly olly csinosan ki lenne kerekítve, 's természeti határok által szomszédjaitól elválasztva. Csupa hegységtől van körülvéve, 's ez a' föld' belseje felé szelíden lelejtőzve az országot olly magas sikká teszi, mellynek hegyi caractere majdnem mindenütt kitünő marad; a' nélkül, hogy a' földet egészen hegyivé változtatná, 's azt levegőjével együtt durvává tenné. Egy roppant szelenczét képez Csehország, hol az oldalak' felső párkányától lefelé a' fenekeig hegyi táj, 's a' síkság egymást lassanként felváltják. Egy tekintet a' föld' képeire bizonyítja ezt; Iglótól befelé 5—6 mértföldnyire majdnem szakadatlanul völgynek mentem. Ellenben annál nagyobb volt a' kapaszkodás Lovosiczától fel egészen az éjszaki határig. Legjobb földet láttam *Elbe'* környékén, *Colin* és *Pardubicz* körül; ezen túl keletre 's éjszakra többnyire agyagos szántóföldeket találtam. Mind e' mellett a' földművelés különös szorgalommal üzetik. Még bor is terem e' hegyi országban; legjobb a' *melniki*, *Elbe'* partjainál, a' föld' belsején. — Mivészi szorgalmok a' Cseheknek esmereteseb, mintsem hogy arról különösen emlékeznem szükséges volna. Alkalmasint a' Csehek legmiveltebbek min-

den szláv ajaku népek között. Legkorábban is megindultak a' miveltség' pályáján. Igaz, hogy népszorgalmok' legnevezetesebb ágai; a' bányászat, a' gyolcsvászon-, posztó- 's egyéb szövédékek, az egész Európában híres cseh üveg, többnyire Németek által tartják-fen virulásukat, kik többnyire jobb karban is vagynak, mint az inkább földmivelésre szorított, ámbár jobb földet bíró nemzeti Csehek. A' nép' hajlandósága a' muzsikához mindenütt esmeretes. Elhihetjük ezt főképen mi Magyarok, kiknek muzsikára hajlandó vagy szorítandó ifjúságát többnyire cseh tanítók oktatják. Azon néhány nap alatt, mellyen az országon keresztül mentem, több helyen találtam muzsikát; egy fogadóban, a' népnek ön vallomása szerint, már harmadnap olta szünet nélkül tartott a' táncz, 's már lábaikat alig bírhatták a' vigadozók. Töpliezben egy oda valókból álló társaság estvéli szokott együtt léte' alkalmával, a' bűbajos vadásznak több zenéit elmondotta olly kellemes hangon, hogy akár minő kisebb városi szinpadon szerencsés foganattal próbálhatott volna fellépést. 'S az éneklők mind helybéli köz sorsu polgárok valának. Valóban a' Csehek sok szép sajátsággal bírnak, mellyekkel ők annál inkább büszkélkedhetnek, mint-hogy azok nem legújabb idő adománya, hanem örökség régibb culturából.

A' fő város' népe itt is ugyan, mint mindenütt, a' nap' divatrendjét követvén, erősebben eltávozik a' nép' kitünő szokásaitól 's közelébb járul azon általános min-tához, mellyből most Európának, majdnem minden főbb városai kezdenek valami részleget birni. De más felől épen azon ponton, hol a' nagyobb város' lakosa távozni kezd a' falusiaktól, olly sok féle az előtt nem esmert

oldalról jön érintésbe a' világgal, hogy lehetetlen minden tekintetben egy nagy város' rajzát a' másokra alkalmazni. Igy Prága képen is lesz sok illy egyes arczvonal. De minthogy illyest észre venni szellemható vizsgálással kell birnunk, ez pedig néhány rövid pillanatok' zavaros jelenetein még el nem igazódhat; azért illy rajzot tőlem nem fog kívánni a' szives olvasó.

Népünk' alsóbb rendü fiai közül Prágában is, mint egyébutt, legtöbbször látni az esmeretes *drótosokat*. — Semmiféle magyarországi embert, huszárainkat kivéve nem esmernek itt jobban; 's többször nem emlegetnek, mint e' szegény csavargókat. Valóban szembetünő, 's még is tudtomra még mindéddig semmi különös vizsgálás' tárgyává nem tétetett jelenetül szolgálnak Európa' külömbféle hegyi tájainak szülöttjei, kik talajdonképen sehol sem honnosak. Kora ifjuságoktól fogva hátat fordítanak sovány szülőföldjöknek, bójárnak, mindenemü nyomorúsággal küszködve, több országokat, gyakran egész életöket vándorlásban töltik, uton virradnak, uton lepetnek meg az életnek azon társa, az álom által, melly még oktalan állatoknak is csak rejtett menedékben izletes; az időjárás' mindenféle viszontagságainak szüntelen kitétetvék; — egy szóval nem csak költözködők; mert hiszen az illy teremtmények valami új hont nyereendők, legalább bizonyos tanyára számolók, habár a' régi hont elvesztették: habár időről időre a' tanyát változtatják; — de olly embereket látni; kik egész életökben életkedv nélkül szakadatlan kóvályognak, valóban méltó tünemény minden emberbarát' figyelmére. Hogy szülő földjökön nem állandósak illy szükölködők, igen természetes. De miért nem települnek le más földön? Miért kell *Kiszucza* völgyének Trencsin Vármegyében,

's a *Magurának* Szepességén csupa drótosokat kiküldeni széles e' világra; míg más elnépesült sovány tájak időről időre másutt telepedő rajokat bocsáthatnak-ki? Mi bírhatja reá a' szegény Savoyardokat, hogy Párizsban mindnyájan kéményseprést 's más illy inséges életmódot üzzenek, 's ott még is szüntelen idegenek maradjanak? Mi a' spanyol galicziai szegényeket, hogy mint vízholdok, szinte Livornoig elszállongjanak? 'S különös, hogy midőn másokat az utazás annyira gyalul, az illyenek többnyire nem csak gyalulatlan maradnak, hanem el is vesztik a' hegyi népeket annyira kitüntető ösztönöséget, 's több e' féle természeti erényt, a' nélkül hogy a' helyett pótoléku társaságít vennének fel. Német szomszédjaink gyakran még nem foghatják: honnét jó, hogy az épen termékenységéről annyira híres Magyarhonnak is vagynak illy szükölködő sehonnai fiai. Még is szegény drótos honfiaink becsületére legyen mondvá, soha ők annyira meg nem romolnak erkölcsaikben, mint Európa' némelly nagy városának népallyja. Többekről hallottam dicsértetni becsületességöket. Tapasztalta ezt *Krompholz*, a' prágai egyetemnek 1830-ban rectora, egy igen tudós, de tudalmának gyakori elandalodásáról esmeretes férjfiu. Elmegy némellykor hazulról ezen ur, a' nélkül, hogy szobája' ajtaját bezárná. Bemegy egykor hozzá illy alkalommal egy drótos, 's mindent nyitva talál. Nem engedett a' kísértésnek, nem zsebelt, de el sem ment, hanem leült a' külszobában, minden oda nem tartozót visszaigazító. Megjön végre a' tulajdonos, ezt is vissza akarja igazítani, 's el nem esmerte házi urnak, míg ez jó járatban voltát szekrény-kulesának helyére illesztése által bé nem bizonyította. Meg is jutalmazta e' ritka becsületességet a' tudós ur, 20 ezüst forinttal.

Nem volna e méltó nyilvános jutalmazásra is az illy tett, hol olly csábító vala a' kísértés, olly valószínű a' büntetlen maradás, 's olly könnyítő az elesés' esetére az erkölcsi beszámítás?

Egy más különös tulajdonságot tapasztalnak még Német szomszédjaink drótosainkon; náluuk koránt sem annyira, de ott annál inkább szembetűnőbbet, 's nyomorult külsejekre nézve annál rejtélyesebbet. Bámulva hallják a' messzünen inkább medve-, mint emberi alakoknak látszó vándorokat latin szavakat törtetni; — azon földön, hol Latin nyelv' szorosb esmeretségével már most csak tudósok birnak.*)

Egy némethoni esmerősöm illy furcsán járt egyszer Eisenachban néhány drótosokkal. Hallja őket *deákul* beszélni, megszólítja e' nyelven, a' német tudósok között uralkodó, vagy is inkább régi római szokás szerint, „*te*“ nevezetet használván. Ezt hallván éktelen lármát ütöttek, a' már úgy is jól felpályinkázott vándorok, haragos tekintetet lövelve a' vélők nyájasan szólóra. Ez nem tudván mit vehetének néki olly rozsnéven, kérdezi a' haragosokat. „Az úr minket *tézni* merészelt,“ válaszolának ezek vad rivakodás közben, „holott mi nemes emberek vagyunk!“ Furcsa aristocratismus!

Az utakra, merre csak mentem, nagy gond fordítatik Csehországban. Csupán Mulda' partjai körül néhány száz ölnyire mentünk készíttetlen uton. Már itt is, valamint egész Szász- 's Poroszországokban, különös utászok, utkészítők találtnak, kiknek mindenike felső-

* Talán e' körülmény támasztotta Némethonban, azon sokszor észrevehető véleményt, mintha Magyarhonnak egy részében Latin volna az anyanyelv.

ségétől különösen kijelelt helyeken macadamizálja az utat. Különös, hogy e' helyett nem használják inkább, Hazánk' némelly vármegyéinek példájára azon apró fővenyet, melyet csak reá kell hinteni az utrá, 's kész, de mindjárt járható is a' töltés. Nem gondolnám, hogy a' fővény olly ritka lenne Hazánkon kívül; minden másod rangu hegyek', torkainál, sőt a' homokos földrétegek alatt is találni bőven ez anyagot. Bizonyítja ezt Pest városa' példája, ki a' Kerepes felé vivő utat sivatag homoknak közepette már most, ennek allyában talált fővennyel tölti. Mennyi fáradságban kerül ellenben a' kövek' szétzuzása 's azonkívül helybe' hordatása is ott, hol kő közeleten nem találhatik! Apróra törve pedig kő is csak az, mi a' fővény. 'S ebből készült töltés előbb lévén használható, még sem zökögteni annyira a' kocsit.

Nem hagyhatok dicsérő említés nélkül egy szokássá vált törvényt, főkép, Cseh, Szász, 's Poroszországokban uralkodót. Akár kivel találkozék az utas, nem arra néznek nála, minő czifra kocsiban ül, 's minő előkelő külsejű; hanem hogy egyenlő terhű e. Ha így van a' dolog, fél kerékre kitér; egészen is, ha kocsija könnyebb; legyen bár mi nagy úr. Ellenben vontasson nagyobb terhet, minden engedékenység nélkül megkivánja, hogy előle is kitérjenek. Még a' posta sincs kivéve e' kötelezés alól. Méltó volna sok negédes uracsainkat ide küldeni, hogy legalább ne tartsák kötelességnek, ha midőn könnyű hintójokon könnyen lejíve nézik, mint tér-ki előlük tiz tizenkét terhes szekér' subás hajtója, ugy is alig pihenhető macskalovait kinozólág térítve a' fő csapásból, 's még felül reá a' reája hideg büszkeséggel tekintő hintósat süvegemelve tiszt.

telve. Mennyi oktalán uti veszekedést is el lehetne így távoztatni. Méltó volna legalább azon kétes jogot megszüntetni, mely szerint kell a' mi utjainkon történni, a' kitérésnek, 's mely mind ezen imént említett tiszteltmutatás mellett, gyakran csakugyan az által határozatja-meg a' kikerülés' kötelességét, kinek legizmosabb öklei vagynak. Mennyi izetlenségnek, sőt veszélynek lehetne elejét venni, mely által a' mi utainkon szüntelen fenyegettetik az előkelő módon utazni nem tudó ember' személye, legalább kocsija, kivált ha olly szerencsétlen, hogy vagy Zsidó, 's más illy képű, vagy az ő tulajdon kocsisa is egyike azon uti vitézeknek, kik hatalmas ostorcsapásaik által minden öszvetalálkozók' kocsisait utból kitérésre birhatni reménylik. Jaj néki, ha nem sokat hirdető eqvipagejában valami helységhez közelget, mellynek épen most tartott sokadalmából szétoszló pórnéppel találkozik! Azt ne gondolja, hogy fog használni engedékenysége. Az áldomásból fellengzést hörpentett vásári hősök olympiai pályának látszatnak ekkor nézni az utakat, 's gyakran hármásával is találkozhatnak a' szemközt jövővel. Mint fogja ezeket legalább kocsija' tengelyének veszélye nélkül kikerülni? Hoc opus, hic labor est. Ittas ember előtt Isten is ki térni mondatik; de mint térjünk ki, ha ut nincs, vagy idő nem hagyatik biztos kitérésre a' zenebonás találkozókat által? „De az illy emberek szokássá vált törvénnyel is daczolnak; ezek Csehországban sem fognak különbek lenni.“ Igaz, erre azonban azt felelhetem, koránt sem találkoztam Némethonban annyi rendetlenül, 's csendesség háboritón lelkesedettel. Még az is meg van ez országokban határozva, merre kellessék kitérni. A' Csehek balra térnek ki; jobbra a' Szászok, Poroszok.

*Prágából el. Lobosicz. Töplicz. Artatlan
öszhangzás. Aranygyerés salakból. Vagdal-
kozás levegőben. Apostol az utas' számára. Zon-
gora a' vendégházban. Culm' emléke. A' nol-
lendorfi tető. A' határ; csere utitársaimmal.*

Oct. 19-kén vettem bucsumat Prágától, minekutá-
na az utolsó năpon megláttam a' Csehok' 1830-diki or-
szággyűlését, melly a' királyi várban egy délelőtt végbe-
ment. Három utitársam volt, egy főhadnagy, egy drez-
dai játékszin-festő, 's egy berlini tanuló. Az első Töp-
licz mellett Brixenben, 8 esztendőől nem látott szüléit
vala látogatandó; hazafelé igyekezetta' másik is, minek-
utána Bécsben egy pár esztendőt töltött. Felségünk né-
met tartományait járta be a' harmadik, szűnideje' lefoly-
tával Berlinbe visszasiető, egyéberánt oda majdnem olly
távol eső honu, mint én, ámbár még benföldi, Neuwied-
ből Coblencz tájáról. A' mint nem sokára tapasztaltam,
mindnyájan felette különbözők valánk, nem csak ho-
nunk' 's életmódunkra, hanem belső emberünkre nézve
is; 's még is mind e' mellett nem csak a' legtökélye-
tesb egyetértésben utaztunk, sőt némi barátságos viszo-
nokig is közeledénk egymáshoz, mennyire azt a' rövid
együttlét, 's okosság megengedte. Eleinte ugyan csak
a' főhadnagy 's én vittük a' beszédet, de majdan köz-
lékenyebb leve különösen erántam a' múzafi, minekutá-
na megtudta, hogy nem vagyok katonatiszt. Majdan
bizodalom melegült mind a' négy részről, minekutána
közös leve a' meggyőződés, hogy életnemünk' 's gon-
dolkozásunk' közfalát, ha mi volna, mindnyájan otthon
hagytuk.

Utunk eleinte *Rakonicz* kerületben ment *Neudorfon* 's a' Mulda vizen ált, egy kőhid' romjai mellett. Dél-tájban a' nevezetes *Fejérhegy* előtt haladtunk; hol az 1619-diki ütközet a' Cseh nemzetnek századokra beható új irányt adott. *Doxannál Leutmericz* kerületbe léptünk ált, 's ezt csak az egész országgal egyszerre hagytuk-el. Itt már ismét észrevehetőleg emelkedik a' táj. Éjszakra új hegyeket pillantottam meg, az ugy nevezett közép-hegységet (*Mittelgebirg*), egymástól elvált hegycsoport pyramideket. Doxanban egy nagy udvaru, régies kastélyt szemlélgettünk, míg kocsisunk abrakolt. Báró Ehrenthal lakik benne. Nyájas kisedek alakok mosolygának a' belső épület' ablakaín ált reánk kandi szemügyelőkre. Édesded eszmélettel vettem észre a' körmos falaknak kellemes ellenzékét; e' kis nemes csemetéket. Uton, mint álom közben, mindennapiságot is könnyebben érdeklővé tudunk tenni, főkép az embereken tapasztaltat; mind a' mellett hogy tárgybőség által válogatóbbak is lehetünk. Miért? Hely, idő, 's a' cselekvén, vagy történet' személyei mindig azon czimzettel lépnek elej-bénk: „először és utoljára,“ — 's illy zárlat' jegyzése mellett mindig figyelmezőbb lessz szemlélődésünk. A' mit csak egyszer látunk, vagy láthatni vélünk, azt mindig közelebb képzeljük, a' költészeti világ' tárgyai-hoz, 's mennél rokonabbak ezekkel képzelmeink, annál könnyebben nyernek viszont érdeklésünktől is arany-szint.

Sűrűdött már az esti homály, midőn *Théréziaváros* erősséget elértük. Nem állapodtunk benne meg, azért képét csak homályos vonatokból szőhettem emlékezetembe. Több lidakon dobogott ált kocsink, az itten egyesülő Elbe 's Mulda folyamakból telő várárok felett.

Félig meddig láttuk sok bástyáit, felvonó hidjait, 's characterének némelly más külső jeleit. Mintegy rémalak lebegett az esti homályban a' kapu felett járkáló őr, midőn sétálása' helye alatt kocsink áltment. Eleinte úgy mutatkozott ezen erősség, mint Leopoldvár Nyitrában, de majdan észrevettük éjszakkeleti oldalán a' nagy épületekkel bíró várost is. Az egésznek fekvése sík. Nem messze van ide *Lobosicz* vagy *Lovosicz*, meghalásunk' helye. Beszélgettünk azon veszteségről, melly itt a' hét éves háboruban érte seregeinket. Szőlőhegyek 's egyéb dombok néznek le a' helység' évszaki szélén völgyesgre. Ennek öblében tanyáztak a' mieink, el kellett veszteniek az ütközetet.

Másnap már délelőtt 11 órakor *Töpliczbe* értünk. Örömet megegyeztünk a' délestnek e' híres ferdőhelyen töltésében. Ben vagyunk már a' kellő hegységben Csehország' magas bérczkoszoruinak éjszaknyugati ropant üüzérében. Megváltozik az egész vidék, valamint a' lakosok is, kik itt már ismét csupa Németek, többnyire polgári jólétet mutató csinos városi öltözetű vagyonos falusiak. Itt van a' cseh vászonkészítés' honja. Messze széthordozzák' szorgalmok' miyét a' lakosok, mint hirlelik, még Spanyolországban is. Ennek köszönik jóvoltokat, melly azonban újabb időben csökkent; legvirágzóbb 1813 körül volt. *Töplicz* maga, valamint rendszerint minden ferdőhely, előbb észre nem vehető, míg hozzá nem jutunk. Magát a' ferdőt valamivel még is előbb meg pillanthatni, még előbb *Schönau* falut, a' ferdőhely' legdiszesb részét, 's csak azután a' városkát, melly különválva épült, hol az egészet keblező völgy éjszokról nyugottra fordul. Csinos fő utszával bir, 's ez jobbra, balra többnyire fogadókat, vagy szálásadó

házakat foglal két sorában. Felső végén a' kék csillag fogadott el bennünket, majdnem egészen szomszédságában egy szép térnek, mellyen túl egész Töplitz' dús-gazdag birtokosának Clary herczegnek kastélya, egyéb magános épületei, 's diszes parkja büszkén terjeszkednek.

Szorgalmasan használtuk a' nap' délestét Töplitz' vidékének megtekintésére. — Maga a' ferdő már egészen üres volt. Az emberi kéz' mivei pusztán hagyva szerzőitől, szemlélőjök' kebelében is rendszerint ürességet szereznek. Az utazó' számára mindig hasznosb a' természetnek, mint az embernek miveit szemlélni; ha ezek pusztán mutatkoznak előtte. Igen visszaidéztetik ez esetben az elmúltba, néki pedig mindig inkább a' jelenléthez kell ragaszkodni 's annak elejbe ötlő képeit rajzolgatni. Azért én is kifelé igyekeztem, a' néma városból a' néma, de itt különös szépségű természet' kebelébe. Hamar kilebegtünk hárman egy posta-vurstlin. Kocsisunk a' legcsinosb külsővel birt, mit csak egy postalegénytől várhatni. Kocsija, lovai, új veres kabátja, — minden igen kellemes arányzatlanságban állott azon felette ofesó viteldijjal, mellynek fejében meghordozásunkat felvállalá. Kalapja nem volt ugyan a' szokott felyhőkergető, de a' helyét annál csinosb gömbölyű divatos aláku. Hajtásával tellyesen megelégedhettünk, nagy ügyességgel hordozza bennünket, a' csupa hegyvölgyes környéken. Sok szép egyes épületek, a' kitünőbb pontokon, méltán sejtetik a' várost, nem mutatva a' pompás ferdőhelyet. Közöttök nevezetes a' *Schlackenbourg* nevét méltán viselő igazi salaklak, (bocsánatot a' nyelv' zökögtetéséért.) Vad phantazia szülte az egészet, látszólag már születésekor romladványt,

's magában véve még sem azt. Külsejére omlott vár, belől több czellákból öszveszött barlang, melly három akkorának látszván ügyesen utánozza a' természetet. Omlott várat képez az egész, darabonként rendetlen torlasztékokat színlelőn állnak ki falaiból a' salakok, mellyekből rakattak. Kinek fejében keletkezhett e' különös mív? Az, ha valami angol különöz nem volt is, bizonyosan valami poëta lehetett! Óh nem, egy vagyonos paraszt; regényes érzelmen, melly nélkül bizonyosan nem volt, alkalmasint uralkodni tudó prozaista; mert elkészítvén csudálatos mivét, uraságának Clary herczegnek 40,000 ft. pengő pénzért eladta. Helyes, 's originalis speculatio, *salakokból aranyat teremteni tudni!* — Sok alchymista, 's projectum-kovács hasznos leczkét vehetne itt. Az épület nyitva áll a' publikumnak, 's vendégléssel kínálkozik. Izletes chocolate-uzsonnában részesített bennünket. Kényelmes pihenés közben néztük ablakon ált a' pompás tájt. Nyugatra egy hegysort már szász földön lévőnek állított drezdai utitársam. Ide nem messze egy más vendéglőhelyen furcsa népmulatságnak valánk tanui. Fazék- agyonvágást kellett próbálgatni egy hősnek, békötött szemmel. Furesán *vagdalkozott a' levegőben*. Még furcsább vala látni nagyobb távolságról. Még csak egy fazék' végére sem járhatott a' levegőben vagdalkozó. Harsány volt a' kacaj minden elhibázás után, a' mi, minthogy a' megrohanás bizonyos távolságból tétetett, többször egymás után megújult. Hány illy csúporhós vitézkedik a' komoly élet' pályáján is; 's nem nevetetik ki! Miért? komoly szint tud adni nevetséges vagdalkozásainak.

A' kellemes octoberi estvét Töplicz' földes uri parkja' megtekintésére használtam, a' berlini muzafival. Szép

tóban tükröződik a' kert' közepe. Egyes részlegeiről nem sokat mondhatok, az esti homály kellemes ködfátyol alá sűríté előttünk az illy regényes tárgyakat. Azonban andalgásom sem volt szabadabb szemléletemnél. Kísérőm, ki néhány ejtéséből észrevette, hogy ámbár ugyan azon egyház' hive, véleményemben tőle tetemesen eltávozom, a' szó' való értelmében ab ovo, a' legrégibb atyák' titkaitól kezdve, mind a' legujabbakéig mindent híven elszámolt, engem megtérítendő. Hallgatásomat meggyőződésnek vette, mert mind inkább neki melegült. Pedig én az alatt az álom' leple alá vonuló természet' pompásan nemesített miveiben andalogtam. Messzebb, de a' keblünk' mélyén sejtett hit' czéljához közelebb szállonghattak az én eszméim, mint a' kegyes muzafinak tudja Isten, minő jelentésü hagyományai, 's üres hangzatu képei. Jó Isten, miért nem értik jobban gyermekeid az olvasást épen legélénkebb betűkkel készült könyvedben! Min andalogtam, nehezen vette észre untatásig peroráló társam, mert mindig lelkesedettebb hangon folytatta a' setétben végre egészen hijában kiháló praeeptorkodását, 's jövendölte ezeknek elhívését részemről, csak menjek nem sokára Berlinbe 's tartsam fel esmeretségét *)

Sajnálom, hogy nem jutott eszembe, megnézni *Seume'* sirját. De már késő estve vala, 's mi másnap reggel jókor elindulandók. Az estvének óráit jó kedvvel töltöttük, együtt a' vendéglő teremben. A' ferdővendégek' laistromát forgattam egy darabig kezeim között. April. 3-kától Septemb. 19-ig 2126 vala beírva. Köztök egy magyarhoni nevet sem találtam. Igaz, nekünk is van

*) Még mind eddig (1837) nem tellyesült jövendölése.

Töpliczünk, kettő is, de ezeket a' cseh töplicziek nem csak látásukról, de még nevökről sem látszanak esmerni. *Karlsbadban* is, mint ifj: gróf Nádasdy Leopold királyi tábla' bárójától Töpliczben létem előtt egy pár hónappal hallottam, rajta kívül csak öt magyar látogató urak valának. Töplicz' vendégei többnyire Poroszok 's Szászok, kik között majdnem minden nyáron megfordul a' porosz király is, Ruppín gróf név alatt; így beírva olvastam legiora menő több vendégek' sorában a' többieknel nagyobb betűkkel jelelve. Észrevehető már Töplíczen a' fogadósoknak, 's más nyilvános helyek', p. o. ferdők' birtokosinak válogatóbb választása czimereik körül. Már itt nincs annyi sas, ökör, bárány, medve, ló 's t. e' féle csmeretes kép az illy házak' kapui felett. Ritkább, sőt abstract tárgyakról is vétetnek a' házezimék' elnevezései. Ellenben ritkábban fejeztetik ki kép által a' czim. Így találni egyet: „Zum englischen Gruß“ Így van ez már egész éjszaki Némethonban. Másutt, hol e' pontban megelégednek szerény természet-historiai nevekkal, magok az emberek hajhásszák nagyobb szorgalommal a' czifra czimzetet.

Végan tölt el estvénk a' nyájas fogadói népnek közepette. Már itt találni *zongorát* (klávirt) a' *vendéglő teremben*. Nem sokára egy helybéliekből álló társaság is gyült körülöttünk, 's több dalokat énekelt, némmeltyeket az ott álló zongora' kíséretével. Innentől fogva vettem észre az éjszaki némethoni fogadókban ezen kellemes butort, nálunk, de még déli német földön is eddig nyilvános helyen nem láthatókat. Magánosoknál sem ritka e' tájon a' zongora, sőt a' mint mondják, minden vagyonos falusinál látható, *Leutmericz* 's *Saacz* német ajku kerületekben. Kellemes minden esetre a'

fogadóban illyes mit találni, főkép ha olly vidékről jó az utas, hol fogadók' bútorozása nem csak izlési; de még testi érzékek' kívánlatinak sem felelhet még mind-
eddig meg.

Megindultunk másnap Töpliezből, szándékunk szerint korán reggel. Sűrű köd még setétebbé tette környékünket, 's nem láthatva kelle bucsuznunk Töplie' szép vidékétől. Már túl haladtunk *Arbesau*, 's *Culm* helységeken, midőn fejérelni kezdte előttünk az ut', mint valami bizonytalan irányban kerengő fehér vonal, egy nagy szürke fátyolon. Megtekinthettük az itt 1813-ban történt nevezetes ütközet' diadalmát hirdető kettős emléket, két obelisket, Ausztria', 's Prusszia' győző hadjai által állítottat. Csehország, 's talán egész Ausztria megmentetett *Vandammenek* itt történt megveretése által. Az ausztriai obelisk a' másiknál sokkal magasb, mintegy 40 láb magasságu. Mellette egy kis hajlék invalidus őrrrel. Négy oldalain ezt olvastam: — „Das österreich'she Heer, Einem seiner Führer. Auf dem Felde seines Ruhmes. — Dem Feinde furchtbar, den seinen theuer. — Dem Vaterlande und seinen Freunden zu früh entrissen. — Arbesau den 17-ten Sept. 1813.“ Ezeket felül pedig: „Geboren den 30-ten März 1775. (itt jön az arczkép) Graf H. Colloredo-Mansfeld, gestorben den 25-ten Jul. 1822. A' prussziai ámbár kissebb, minden ott vitézkedőket dicsér „illy szavakkal: „Die gefallenen Helden ehrt dankbar König und Vaterland. Sie ruh'n im Frieden.“ Az egész egy csinos goth tornyot képez, hat kissebb, két nagyobb tornyocskák által cifrázva, tetején kereszt, egy kis koronával: lapján alól F. W. (király' neve) betűk, koszoru, 's 1813. Mind a' két emlék Egon Károly által öntetett Fürstenbergben.

A' táj érezhetőleg emelkedett, nem látva is. Azonban csak igen lassanként kezdé visszahuzódni utunk' oldalairól a' sűrű köd. Már feljutottunk a' *nollendorfi* magas sikra, az országnak e' tájon eső véghelyéhez, midőn a' felső légrétegek tisztultak, 's végetlen kiterjedésű ködleplöket itt ott megszaggatva, lebbentgették. Sajnáltam, hogy e' szerint csak részből szemlélhettem e' pontnak igéző 's roppant területű látkörét, mi azonban az egésznek regényes színetét némi tekintetben nevelte. Annyira feltisztult már a' légkör, hogy roppant lát-határunkat sejthetém. Széles tengerként hullámozott lábaink alatt a' foszlani kezdő köd. Itt ott félig meddig bukdosának benne az alacsonyabb hegyek' csuccsai, mint valami más világból arra tévedett óriások, vagy mint csupa képzeleti nagyságot színlelő felyhői képek; körülöttök a' magas síkron már tisztán ragyogott a' nap, 's élénkebbé tette oda lent mind az oszló köd' leplének habzó fejérségét, mind a' közötté, mintegy darabokban uszkálni látszó hegyek,' mosolygó kék felületét. Mire *Peterswaldet* elértük, a' legszebb őszi nap mosolygott reánk. E' helység itt utolsó a' cseh földön, 's épen a' határszélen fekszik, itt természet által jelelt vonalon, egy lévén a' vízvásztékkal. Innét szinte Pirnáig, majd nem hat mértföldnyire lefelé megy ismét az út. Messze terül szemcink előtt a' szász sikság, Lipcse, Halle, Wittenberg felé.

A' határi cs. kir. hivatalnál uti leveleink megnézetének. Ez megtörténvén folytathattunk ismét utunkat 's vehettem Fejedelmünk' birodalmától, — életemben először — bucsut, két esztendőre. Peterswaldetől fogva már valóságos *külföldi* voltam, 's innentől fogva *cserélhetém* fel három uti társaimmal *honos* nevezete-

met. Meddig viselendém e' nevet? Nem vettem-e ez
uttal örökre bucsut kedves Hazámtól? Minő színben fog
előttem feltűnni a' külföld? Minő különbséggel a' Ha-
zával egybe hasonlítva? Mi befolyása lehet reám? Men-
nyire érendem el czéloamat? Illy nevezetes érdekű tár-
gyak foglalák el lelkem' eszméinek láthelyét, midőn
1830-dik év' octoberének 21-kén a' szász földet megkü-
szöntöttem.

III.

Szászhon.

*Érkezés. — Berg-Gieszhübel. Első benyomások.
A' két héttel előbb zendült lázadás' nyomai.*

Rögtön felváltá. [Peterswalde' utolsó épületein túl
zöld-fejér szín a' narancs-feketét. Zajos örömmel kö-
szöntötték-meg uti társaim, egyik a' hazát, másik a'
szomszédot. Igen kies tájon, az ugy nevezett szász Schwei-
czon ált, haladott utunk egész délig, midőn egy gyö-
nyörű völgyben az első szász városkát *Berg-Gieszhübelt*,
egyszersmind ferdőhelyet értük. Hamar szemembe tűnt
az egészen, nagy városokba is beillő csinosság, 's szin-
te pompa, mellyet Szászországnak mindjárt első foga-
dójában tapasztaltam, ollý tájon, minő nálunk is talál-
tatik ugyan elég, de minő a' fényűzésnek életkellemesí-
tő adományait még nem igen mutathatja, mintha talán
elrutítás volna a' természettől regényes kellemekekkel

diszesített tájaknak művészet' szépségeivel gyarapítása. A' fogadóson, csinos leányán, 's egész háznépén eddig illy embereknel nem igen tapasztalt szilárdságot, szivességet, bár egyszersmind kevesebb bókolást vevék észre. Igaz, már a' Töpliczben látott vendéglők is mutatnak valamit illy tulajdonságból. Azt mondhatnám, egyszerre minden más Szászországban, mint a' szomszéd földön, csak egy pár mértföldnyi távolságban, ha már Töplicz', 's környéke' lakosai nem hasonlítának inkább Szászokhoz, mint honfitársaikhoz, legalább külső 's előbb szembetűnő életmódjokra nézve. Nem hágy a' természet soha két nevezetes szomszédot, áltmenet képező köznenüi köz nélkül, tartozzék bár ez külsőképen kizárólag az egyikhez vagy másikhoz. Mind ezeknél fogva az első benyomás, mellyet elmém a' szász földön tapasztalt, igen kellemes vala. Igen sokat beszéltek uti társaim Páris' azon évi nevezetes juliusának Szászországba is eljutott zivataros kihatásáról. Nem csuda, ha én is e' szerint tartózkodva 's némi elfogultsággal léptem a' Szászok' földjére, 's különösen Drezda' környékére, hol még csak két héttel előbb a' háborgó nép pusztítón fejezte ki zenebonás indulatját. Mennyire elbámultam, midőn legmélyebb csendben találtam mindent. Nem sokára meggyőződém, hogy szász Schweicz' erdős hegyeit két héttel a' drezdai lázzadás után is biztosabban megjárhatni, mint a' mi 100 esztendő-től fogva sem külső sem belső ellenséget nem látott Bakonyunkat. A' mivelte népnek lázzadásai is arányzatilag szelídebbek. Csupán Drezdában, a' nyugtalanság' középletén lehete még némelly ingerültséget észrevenni az utszán mozgó sokaságon, de csak mint midőn valami tó a' belévetett buczkót vagy követ némelly ke-

ringő karimákkal jeleli. — Élénk kedvre derültünk, illy eszméletek' buzditására Berg-Gieszhübel' fogadójában. Nagyobb praecisio, határozottság az egész rendelkezésben, utasokat illetőben, a' szükséges kellékekre (Erfordernisse) nézve; többszöri kérdeztetés a' fogadós' részéről, de más felől kimaradása a' hosszú étkezcédulának, melyet nálunk az érkező idegen előtt nagy ügyes szójáratással, azonban úgy látszik gyakran csupa száj-exercitium végett elpereg a' pinczés; — bizonyosb ételrend; étel kevesebb, de csinosb asztali készület; — illy észvételeket (még sokszor alkalmazhatókat) tettem már első szász-földi ebédem' alkalmával. Csupán a' mienkétől különböző pénzláb 's pénzjegyek miatt vesződtem e' nap. Leginkább megzavarának a' két 's négy szász ezüst garasos darabok, mellyek illy felirást viselnek: „Zwölfe, sechse, auf einen Thaler.“ Füleimben különösen kezdett hangzani a' szász szóejtés, valamint az enyim is az övékében. Több illy bár magában épen nem lényeges különbséget vettem észre a' mi hasonló nemű intézvényeink', szokásainkhoz képest. Igen emlékeztetének arra: mi sok apró mellékvonalok által különböznek egymástól két egymáshoz egyéberánt igen hasonló arczképek; mi sok egyes jelenetekben eltávozhat egymástól két távolabb seő helyszinen egy hasonnemű; mennyi sajátságokkal bir minden ország, leírásokból meg nem tanulhatókkal.

Berg-Gieszhübelen túl nem sokára már egészen leereszkedtünk a' sikságra. Késére ugyan bennünket keletre, párhuzomosan, Elbe-hosszat, szinte Drezdáig egy kieszen zöldelő, gyümölcsösöket, kerteket, itt ott szőlőhegyeket is mutató hegysor, ága szász Schweitz' hegyeinek. De balra már messze terült előttünk a' sikság, 's csak

oldalaslág a' látkör' homályosabb ölében kékeltek Freibergnek, Chemnitznek hegyei, mellyek a' Szászok' számára Plutusz' adományát szolgáltatják.

Meglepő vala látnom az Elbén vitorlás hajókat, a' mit egy évvel később, Némethon' több folyamainak látása után, mindennapi jelenetnek tartottam. Pedig e' tájon nem olly széles az Elbe, mint Po'sony' Dunája. Széles Magyarhonban, tengerpartunkat kivéve, vitorla csak szótárunkban, 's képes beszédünkben élő szó.

Számos csinos falukat értünk, és láttunk, csupa cserépsindely-fedelű házakkal. De kezdődnek már faházak is, nem csak hegyek között; mint Csehországban, 's Magyarhonban; síkságon szintugy, sőt városokban, kivált a' régibbekben hasonlóképen. Különben én a' szász falukat, kivált belső csinos voltokra nézve még ausztriai testvéreiknek is elejbéjek tenném. Csinos öltözetű nyájasan köszöntő emberekkel találkoztunk. Soprony 's Posony' környékétől, de ott is csak a' magyar 's tót ajakutól fogva, itt tapasztaltam először a' falusiaknak ez emberséget mutató szokását. Vagynak az életnek több jelenetei, mellyek magokban véve, egyes példányokban éppen nem érdekesek, 's figyelmünket csupán többszöri ismétlésök' szemlélésénél, itt ott felbe szakasztásuk' után, 's amott ismétli megjelenésök' tekintetéből leginkább ellenzékek' tapasztalása után ingerlik. Mint népszokások, mindig a' népcharacternek valami vonását árulhatják-el a' szemes vizsgálónak. Illy nevezetes néparczi képvonal az esmeretlenek' idvezlése, hol az minden különbség nélkül, tehát mint népszokás gyakoroltatik. Ha mint tapasztalási psycholog utazhatnék, két rubrikát tartanék bizonyos vizsgálatok' tekintetéből minden táj' számára; egyikbe a' köszöntőket soroznám

be, másikba azokat, kiknek süvege illy módon nem igen szíveli a' fő szellőzését. Feljegyezném azt is, kik köszönnek mindenütt legörömeztőbb, minő formula által, minő módon, mi mozdulattal, mi hangon; 's leginkább kiknek? csupán otthoniaknak-e, vagy vidékieknek is, 's azután egyedül előkelőknek, vagy szegényebbeknek is, részesülnek-e, gyalogoló vándorok, e' bizodalom-géjesztő elfogadásban az idegen vidéken? Így p. o. nevezetes oldalról fognánk megismerni a' Soprony vármegei Horvátot, ki önként 's szivességgel egyedül egyházi férjfiúnak köszön; a' felső vidéki Tótót, ki a' gyaloglóra rá sem néz, míg a' mellette kocsiiban elrobogó előtt legmélyebb alázatossággal emelgeti kalapját; a' nemzeti Magyar falusit, 's a' Szászt, kik a' gyalogolót szinte úgy, mint a' kényesen kocsikázókat egyformán idvezlik; a' Magyar egy kicsinyt nyersebb hangon, a' Szász szokott szelídséggel.

Csupa kertenmü volt a' vidék, még azután is, midőn a' hegyekből már egészen kiértünk. Folyvást mosolygott a' kellemes őszi nap. Különös kies fekvése van *Pirnának*. Sajnálom, hogy itt meg nem állhatánk. Rajta felül Elbére néző hegycsucson épült *Sonnenstein* vár, most örültek háza. Folyvást haladtunk *Drezda* felé; mind inkább kivervén fejünkől az aggodást, mellyel Szászhonba lépésünket megelőző egypár naptól fogva eltelve valánk; az ország' zendülési állapota miatt. Nagyobb vala itt is messziről, mint közélről tekintve a' rossz, — legalább mi reánk nézve. Leáldozott a' nap, midőn a' fővárosba beértünk.

Drezda. Tiszta nyelvű bérkocsis. Zendülés' nyomai. Improvizált örök. Diszépületek. Zöld kabinet; 'A' szépnem' szava' véghangjai. Német tanulók' nyelve.

Meglepő, hogy ámbár még alig telt el a' zür-zavarok után két hét, szigorubb nem leve a' kapusok' magayiselete. Sőt mondják, épen azolta szelődült. Semmi más kérdést nem hallottunk, mint azt, hogy van-e vámolni való jószágunk (itt már *accisbar*, nem *mauthbar*.) Pusztá vallásunkra, hogy nincs, tüstént beefeszteténk.

Az úgy nevezett Németházhoz száltam, társaságban a' berlini tanulóval. Egy napot vala szándékom mulatni, de még is igen örömetst kaptam mindjárt beszálásom után, egy új bérkocsis' ajánlásán, ki az ide hozótól hamar megtudta, hogy Lipcsébe szándékozom. Hamar megegyeztem, bámulván a' mérsékelt viteldij' kívánását. Még meglepőbb vala a' *bérkocsis' tiszta német nyelve*, illendő magatartása minden fösvénykedése mellett a' bókolatban. Ebben megvalósulva láttam, hogy Szászthonban a' miveltség olyanokra is kiterjed, kik másutt csak akkor udvariások, ha hasznokat reménylik. A' kívánt viteldij' olcsósága pedig el kezdte hitetni, hogy Szászország adás-vevésének kikialtott drágasága épen nem olly tetemes; sőt úgy vettem észre, követelésében illendőbb a' drezdai bérkocsis, mint egy po'sonyi vagy pesti landkutscher.

Körültekintém az új kört. Első éjet töltendő valék külföldön. Első tárgy, melly szémeimbe ablakomon ált ütközött, nem vala kellemes. Által ellenben látam a' rendőrségi hivatal' épületének kormos pusztá

falait, áldozatját a' zendülésnek. Ezen töltötte ki bosszuját a' felriadott pórság. Minden, a' mi benne találtatott, főképen a' hivatal' irományai, lángok' prédájává lett. Csudálkoztam, hogy se jobbra, se balra messzebb nem terjedett a' pusztulás, ámbár szorosan egybefüggött az épület minden szomszédival. Mondják, legnagyobb serénységgel védelmeztetett a' többi ház, mihelyest beléjek akartak kapni a' lángok, ámbár a' megemésztetén senki se segített. Nem történt azonkívül semmi rablás, 's magok a' jobb gondolkozású polgárok nem sokára helyre állították a' csendet, midőn pedig arra elégtelen volt a' katonaság.

Kimentünk megtekintni a' várost. Általában a' szebbek közé számítható, ámbár egy királyi székesnek még mind nem elég pompás. Sikságon fekszik, általellenben a' fellyebb említett 's még rajta túl 4—6 mértföldnyire *Meissenig* nyuló hegységgel, ettől csupán Elbe által lévén elválasztva. Szerkezete elég szabályozott, utszái egyenesek, szélesek, van két nagy téres piazza. Az egészen látni hogy nem felette régi város. Belsején a' szoros értelmű Drezdán kívül éjszaki oldalán épült *Friedrichstadt*. Elbén túl az *Ujváros*' hástyái széthordatnak, bétemetett várarkain csinos kertek zöldelnek.

Népsége különös élénkséggel mozgott utszáin. Észrevehetőleg mutatkozott rajta bizonyos ingerültség' külszine, *maradék a' zendülési állapotnak*. Több helyeken szembetűnő csoportozást láttam. Minden zürzavar-nak van kihatása még a' helyreállott béke' körében is. Minden eltűnés hágy maga után nyomdokot, léte' gyökerének sarjadékát, csak lassanként kitörülhetőt. Nem lehetett egyéberánt látszatolag semmi új kitöréstől tar-

tani. Fegyveres polgárok, az úgy nevezett *Communál-gardák*, községi örök jártak fel 's alá, biztosítva a' még lassudan ingadozó nyugalmat. Szokatlan jelenet reám nézve látni a' polgári öltözetű, 's még is hadi életnemet mutató férjfiakat. Soknak még lőszer-táskája is hibázott. Még eddig hálá Isten, tanuja illy jeleneteknek nem voltam. Szokott öltözetű fegyveres hadi sereget sem láttam még eddig sehol, ha csak Soprony város' jámbor közsorsu polgárait, az úgy nevezett ökrösek (Ochsenbürger) ki nem veszem, kik minden esztendőben Úrnapján a' város' rendőrjeinek szokott őrhelyeit foglalják el, midőn ezek a' város' piaczán az inneplés miatt egy csapatban tisztelkednek. 'S ezeket is némileg uniformázottaknak lehet tekinteni, minekutána magyaros öltözetök mind ugyan azon színű, egy szabásu, valamint három sarku kalapjuk is.

Mivészeti tekintetben nem a' királyi lak legjelesebb épülete Drezdának, hanem a' *catholicus* azután az *evangelicus Kereszt-templom* 's az *Elbe'hídja*. Nem annyira annak, mint a' másodiknak diszes volta szembe-tűnő, ha catholicus országokból jövünk Drezdába; ha kivált eddig protestans szertartásu keresztény isteni tiszteletet csak együgyű, legalább mívész érdekekkel nem bíró, épületekben tapasztaltunk tartatni. Magának Drezdának minden esetre diszére válik mindkettő, 's különösen kis számu catholicus keresztény nyája méltán büszkélkedhet e' pompás istenházzal, fekvésre is kedvezőn ellátottal, midőn épen az Elbehid mellett egy szép téres piaczot foglal el, 's azért körös-körül messze, szabadon kitűnik. Bájolvá mutatkozott előttem mind ez az esti homály között. A' hidat másodiknak tartom, eddig általam látott nevezetes társai' sorában. Valami-

vel hosszabb mint a' prágai: de úgy látszik, nem olly izmós alkatásu. Boltivei sudarasabbak. Kiegészítetett azon esorbájából, melyet 1813-ban egy részének levégőbe repítése által szenvedett. Hamar a' prágai után szemlélve, egy kevésbé pusztá, nincs rajta semmi szobor, közepén egy keresztén kívül semmi ékesség. Mindjárt a' tulsó parton fekszik az Ujváros.

Illy szemlét tartottam Drezdába érkezésünk' estvéjén. Hív kísérom' vala mindenfelé a' berlini tanuló, itt már tölem megvándó, 's egyenesen Berlinbe holnap visszamenendő. Jámbor, kegyes, és jó eszü ifju. Kár hogy elragadtatott *Hengstenberg* 's *Tholuk* felekezetének rajos eszméitől. Mind végig gyötrött mestereinek mysticus tanjaival. Uj nézetűek' párthivei minden buzgóság 's szokatlan élénkség mellett társalkodásban mindig felette szegletesek, 's unalmasok, főkép az olyanok előtt, kik ném bókolnak ugyan minden véleménynek, melly valószínű és tetszetős, de a' mellett ellenmondást sem harsogtatnak minden állítmány' számára. Én különösen, ki már lényem' eredeti rendszerezeténél fogva soha azon felekezet felé, melyet Hengstenberg maga körül öszvekürtölt, hajolni nem fogok, 's még is az érzéküli kémleleteknek az enyimektől eltávozó rendszere' 's formájára nézve igen türelmes vagyok, annál kellemetlenebbül hallom az olly beszédek, melyeknek árja meggyőződéseim felé tolatik, a' nélkül hogy felszólíthatnám: kívánom-e felém irányoztatni vagy nem.

Másnap első gondom vala látnom Drezda' belső nevezetességeit. Dél előtt a' *képcsarnokot* szemléltem meg, Délután a' híres *zöld kabinetot*. Mind a' kettő első rangu gyűjtemény a' maga nemében. Amazról nem sokat mondhatok. Megvallom', nem szemléltem illendő figye-

lemmel. Helyre hoztam némileg a' másodiknál mulasztásomat. A' zöld kabinet, a' mint olvasóim' nagy része előtt tudva lészen, kincs- és antik-muzeum, többnyire való becsü ritkaságokból álló gyűjtemény. A' királyi palotának egyik részét foglalja el. Nevét nyolcz szobái' egyikének szinétől veszi. Megmutattatik akárkinek egy aranyért. Məhetnek azonban be egyszerre hatan, 's a' belépti díj a' hat látogató' részéről is öszvesen az marad. Több ellenben hatnál egyszerre bé nem eresztetik, 's a' látogató hatnak is mindig együtt kell maradni, minden tárgyat együtt szemlélni. Többször megtörténik, hogy nagyobb szamu társaság' látogatása után ez 's amaz hibázott, azolta e' szigorubb rendszabások. Mind e' mellett a' felügyelőkre nem panaszkodhatni.

A' gyűjtemény valóban egyike Europa' legjelesebbjeinek a' maga nemében. Sok tekintetü érdekes létére nézve csak azt jegyzem meg, minő nevezetes bizonyosságul szolgál több tárgyaira nézve azon túlzó fényűzésnek, melyet II. August lengyel király, 's szász választó fejedelem gyakorlott. Különös lehetett az akkori idők' szelleme, midőn, hogy egy borostyánkő-szekrényt megnyerhessen, egész dragonyos ezredet oda ajándékoza érte e' gyűjtemény' akkori birtokosa. Általában több illy tárgyak is foglaltatnak itten, melyeknek becse nagy részből szenvedélyen alapul. Mind a' mellett nem találom túlzottnak, ha az egész 22 millio ezüst tal-
lér-ra becsültetik.

Bírom a' zöld kabinet' leírását e' könyvecskében: „Das grüne Gewölbe. Dresden 1829.“ Kár, hogy nem az ebben találtató rendszer szerint történik a' megmutatás. Sokkal nagyobb segedelemül szolgálhatna. Tanácslom minden ifju olvasómnak: ne tekintsen meg

nyomtatott leírás' kalauzolása nélkül; ha csak megszerzheti, semmi nevezetes gyűjteményt; különben hijába tette látogatását, 's más mint minden' mutató táblákon megellelhető, de esmértetéssel nem szolgálható általános utmutatással nem foghat reá vissza emlékezni. A' többek között ezeket vélem nevezetesebb tárgyaknak a' zöld kabinetban. Egy elefánt, hátán vivó torony, melly megfordítva téntatartó; egy bagolyfejű varázsló, több golyók, mellyek' belsejében sok apró esztergályzat. Az ugy nevezett Camin szobában egy florenczi asztal csupa fél drága kövekből, 21 ezer tallérre becsülve. Ebben a' fen említett borostyánkő-szekrény. Az anspachi drago-nyos ezred adatott érte a' Poroszok' fejedelmének. — Egy pompás kandalló (kamin), mellyről az egész terem neveztetik; Pál császár' számára készült. Legtöbb kincs van a' pretiosák' szobájában, ilyen a' híres kristálygolyó, mellynél azonban mostan a' cseh üveg gyakran tet-szetősb. Továbbá: edények, egy nagy, rendkívül szép kastélyt képző toilette, füst-topázból. Egy ökör igen antik fejjel; ugy nevezett nürnbergi tojások, az első zsebórák. A' lantoló Orpheusnak' kezébe itt hegedű adatott. Érdekesb kifejezésű mindjárt mellette a' korcsolyázó hollandi paraszt. Merész haladása által szelek' szárnyára látszatik kelni. A' nagy mogul, királyi szé-kén környékezve egész udvarától. Előttem egy nappal egy angol látogató azt mondotta: felette közelítőn érinti hasonlósága' originalját, az öltözeteken kívül, mellyek azolta változtak. Tehát a' komoly napkeleten is fuval a' divatszesz' szele. Azt is hozzá tehetne volna az angol, 's tulajdon nemzete' dicsőségére, mennyire alája simult azolta egy kis kereskedő társaságnak a' *nagy mogul!* Megjegyezhető még: Augustus császár feje onyxból.

Az Anteussal vivó Herkules egyiptomi jaspisból, egy hasonló anyagu medencze felett. Itt tehát drágább e' csudás erejűek' basisa, mint Bécsben a' császári vár' udvarán. — Carneol gyűrű, melyet Luther hordozott; János György fejedelemtől kapta. Számtalan más drága becsüt untató volna itt felszámlálnom. A' gyémántok szinte vakítják a' szemet. Köztök egy *hetediknek* tartatik minden esmeretes társai között e' földön. Igen természetesen éled bennünk ennyi kincs' szemlélésekor e' kérdés: mi végre van itt mind ez öszvehalmozva? Mint minden földi vagyron, valóban csak holt jószág ez is, ha haszonvétel által nem öntetik belé élet. Nem győződhetünk meg valóban világosabbán a' földi javak' hiuságáról, mint midőn azoknak nevezetes mennyiségét egy halomban látjuk. Legfellyebb a' szerencse' kedvezésén csudálkozunk, melly egy halandót olly bőven ellátott avval, miután annyi myriadesz halandó hijában eped. Érdéktelen sietünk odább, mulékony meglepetésünk' elszármialásával; — ha nem látjuk rajta nemesítő emberi szorgalom' nyomát, ha nincs reá fuvalva az isteni lehellet' földi szikrája, a' művészet.

Vidámon töltöttem el a' második estvét is Drezdában, 's egyszersmind a' szász földön. Érdeklésem elég figyelemmel szállongotta a' vendéglőben szép számmalegybegyült társaság' több individumain. Itt volt először alkalmam tapasztalni, hogy ugyan azon nyelv is látszható, legalább külszinére nézve másnak; mihelyest más kimondással hangzik, mihelyest accentje, zamatja, — az eddig esmerttől különböző. Itt vettem először észre a' szász *szóejtés' sajátágát*, énekhanghoz közelítő kimondását, szózatjának a' mondat' végén nem *leeresztését*, hanem *felemelését*. Főkép a' nőneműeknél tapaszt-

taltam illy sajátságot, annyira, hogy több jelenlévők' beszédét alig érteném. Ellenben ugyan itten tapasztaltam először, hogy a' Magyar; ha jól tud is németül, magyarnak, legalább nem németnek Némethonban hamar megismerik. Eine Halbe (icze) szavaimat már nem értették fogadásék. —

Folyvást mosolygott a' kellemes őszi időjárás, midőn October 23-kán négy lipcsei tanulónak, 's egy földinek társaságában Drezdától bucsuztam. Mindnyájan jó kedvű szelíd ifjak, amazok Pirna, Chemnicz városiak, 's most szünnapjaik' fogytával az egyetemre visszasietők. Beszédjeiket, ha egymás közt szóltak, nem csak a' német nyelvben járatlan földi, hanem én sem igen értettük. Némethonban a' *tanulónak* szintugy van egymás között *különös nyelvök*, valamint a' hajósoknak, a' tolvajoknak, egyes felekezeteknek, 's általában minden különös életmóduaknak. Némethonban egy ugyan a' nyelv egész nemzet' számára, de azért ott sincs hatalmas népkapocs egyes varietás nélkül. Mindenütt kihat az életmód a' lélekre, tehát nyelvre is, ennek fő tolmácsára, nagyobb, vagy kisebb mértékben, csak azon különbséggel, hogy egy nyelvben bíró honban ennek variatioiból sarjadzik az egyes életneműek' nyelve, 's a' lényegesben el nem távozik; másutt, p. o. nálunk *kívülről* hozatik az egésznek illy megkülönböztető egysége, idegen elemből, az egészet zavaró, zagyváló, rontó befolyást szerzőn. Maradott azonban számomra is beszédi közlekedés a' tanulókkal. A' nemzetnek tapasztalatlanabb, 's hazáján túl még nem hatott fiaira is visszahat azon bizonyos universalitás, melly e' nevezetes népet annyira megkülönbözteti, 's világpolgárságra olly alkalmatossá tevé. Hogy kíváncsiak voltak tudni

tőlem valamit olly országról, mellyről könyvekben még eddig olly keveset olvashatnak, természetesnek talál-
tam. De meglepettem azon könnyűség által, mellyel képesek voltak általánosb tárgyakról beszélni, 's a' mindennapi élet' körén túlható viszonyokról itél-
ni. Gyen-
ge koruk csak azon rajos színzetről vala megismerhető, melly minden élenkebb ifju' szemeibe bele van szöve, melly minden keserű csalódás' ellenére a' késő jövő-
ből visszatekintve is olly kellemes ragyogásban mutatja földi létünk' hajnalát; 's melly különösen a' tanuló if-
juságnál leginkább feltaláltatik, mint ki életmódjánál fogva legközelebb áll azon forráshoz, hol az emberiség'
édes álmait keletkeztető ideálok élesztetnek. — A' pir-
nai ifju, egy törvénytandó, Napoleonnak, 's a' Fran-
cziáknak nagy tisztelője, e' nemzet' színeit viselé mej-
jén. Miért nem ön nemzetéét? kérdém. Erre nem fe-
lelt. Hogy mindig annyira vágyunk az után, a' mi olly távol esik megnyerhetésünktől! Ám szeresse idegen-
ben is az erényt, de ne olly pártszellemileg, hogy azért kedveltje' ellenkezőjéről a' jót levonja. Ezen ifju nem nagy hadi vezérnek állította Wellingtont.

Meissen. — Meisseni tájszóllás. Hid. Dóm. Porcellángyár.

Déltájban értük Meissent, az egykori hasonnevű markgrófságnak, a' német nyelv' mostan uralkodó dia-
lektje' honjának fő városát. Kicsiny az egész, alig van egy két valamire való utszája, nagyobb részént hegyen épült rendetlen ház-csoportból áll; alig fér el a' hegység 's az alatta folydogáló Elbe között; mellynek itten ámbár rövid távolságra, mind a' két partja hegyes. De sokat jelentő névre tett szert a' szellemi világban e' kis Meissen. A' *Meisseni tájszóllás'* beszélői által villant

meg először a' tudományok' isteni szikrája Némethonban, onnét keletkezett a' Németeknek most olly magas fokra emelkedett culturája; Meisseniek voltak az első nevezetes német írók, e' néhány férjfiu erősb hatalmat alapított nemzete' számára, mintsem az volt, mellyet a' hajdani Róma hét századon keresztül öszves nemzeti erővel, sok millio emberek' vérenek ontásával, minden akkori civilizált népek' létének, 's boldogságának letaposásával szerzett magának. Merem mondani: a' Németek' hatalma, melly mivelte voltokban 's nyelvök' mostani széles kiterjedésében alapul, felsőbb természetű, 's mélyebb gyökereket, több századok' élte' fáját természetöket vert, mintsem az Angoloknak annyira bámult uralkodása a' földgömb' vízborította felületén. Meissent a' késő maradék többször 's mélyebb tisztelettel fogja említni, mint Amsterdámot, Velenczét, mint a' romjaiban is roppant Balbeket, Palmyrát, Memphist. Meissen Athenével egy sorba illik, azon különbséggel, hogy midőn ő elejétől fogva mindig csekély városka, csekély kis föld volt, soha terjedelmes földi hatalommal nem birt, még is képes volt Europa' continensén a' mostan annyi felé sugárzó magas emelkedésű képzés' világát kiárasztani, íróinak szent ihletésével nem sokára egész Némethon' választott fiainak kebleiben rokon tüzet élesztetni, azoknak tájszólását a' jelenkor' minden Németjeinek, sőt sok más népeknél is a' mivelteknek nyelvévé tenni. Meissen nagyobb hatalom' csiráját tudta teremteni, mint sok nagy nemzeteknek öszves ereje, kik törvényekkel, a' polgári szövethetés' legerősb lánczolatával se tudják némelly fiaikat reá venni, a' Haza' nyelvének felvételére.

A' jelenkorra nézve is bir Meissen városka három nevezetességet, szép *hidat* az Elbén, roppant régi *templomot*, 's egy hires *porcellángyárt*. Azelsőn álthozza Drezdától fogva a' jobb Elbeparton haladó utunk, zárva találtuk ezt a' déli nyugalom' szünete miatt; megnéztük, 's figyelmesen megvizsgáltuk a' tisztes dómot. Magas ennek, mint prágai társának fekvése; vizre néz le ő is, mint Prága' Hradschinének szent disze, a' lassu Muldára, itten a' szőke Elbével vegyültre, 's együtt annak neve alatt folydogálóra; még regényesb, csak nagyobb népséget, de nem természet' szépségeit hijányzó tájra. E' három nevezetesség, főképen a' dóm, bizonyítja, hogy Meissen egykor székesváros volt, vagy hogy akkor kis városok is tudtak Isten' neve' dicsőítésére, roppant épületeket alkotni. A' mostani kor' szülöttje illy nagy, 's pompás templomokat apró városkákban csak mint ide tévedetteket úgy tekint. I. Henrich a' madarász által kezdett építtetni 933-ban, tehát épen ugyan azon esztendő' kűszübén, mellynek folytában népét a' mi vadvitéz elődjeinknek egy hadától Merseburgnál megmentette ezen fejedelem. Egészen elkészült Henrich' fiának Ottonnak idejében 948-ban. Minden ékessége külsején vagyon; belőlről régen megfosztatott különbféle diszétől, melly amazról következtetve bizonyosan csekély nem lehetett, kivált ha meggondoljuk, hogy építménye olly kornak, melly tetszetős külsőnek hasonló belsővel kívánt megfelelni; sőt a' szükség' esetében, 's épen istenházait kivéve mindig inkább a' másodiknak áldozta fel az elsőt. A' harmincz éves háboruban ürítetett így ki. A' Francziák is kórház gyanánt használták. Belől két végén két nagy kápolna, több más aprókkal, mellyekben most különbféle szerek tartatnak.

Egy kívülről félig különvált, de még is az egészszel összefüggő részét választotta egykor Saxonia' választófejedelmi háza végső nyugalma' helyéül. Alkottatott Friedrich a' küzdő által, ki 1428-ban holt meg, 's első lakosa leve. Catafalkja belől a' padlón felül emelkedik, mint Prágában IV-d. Károly császáré, 's podiebrádé. Rajta kívül még megjegyeztem szakállos Györgynek, † 1540, a' Reformatio' heves ellenségének, szelíd Friedrichnek; a' mostani Szász uralkodók' két fő ágát, az ernestit 's albertit alkotó két herczegek' atyáinak, azután ugyan ezeknek, gyermekkori regényes elragadtatásokról nevezetéseknél, 's II-d. János Györgynek, † 1662, sirjait. Ez utolsó ujította meg a' sirboltot. A' régibb Szász uralkodók *Allen-Zell* vagy is *Kloster-Zell*ben temetkeztek; *Péterhegyen*, Halle mellett a' legrégibbek. Ez utolsó már régen omladék, ép alakja' rajzát ugyan Meissen' domjában az oltárkép felett láttam. *) A' templom' belsejében is látszanak még több sirboltot jelező táblák. Több püspökök, 's más egyháziak temetkeztek ide. Láttam nyomát ama villámnak, melly épen másnap sujtott-be azon tedeum után, melly a' templomban Mühlberg' véres napja' dicsőítésére tartatott. A' nagy oltárkép *Kranach Lukácstól*, Szász-hon' több oltárainak e' genialis diszesítőjétől. E' művésznak még ezután többször látott rokon miveit itt szemléltem először. Két sajátsága igen jegyékeli e' festést: hogy mind idealis, mind történeti alakjai' számára egykoruinak arczképeit kölcsönözi; 's hogy a' lehetőségig korában divalozott viseletbe öltözteti festvényei' személyeit. Mindenik sajátság gyakran igen kellemetlen benyomást tesz olly nézőkre, kik az Archaeológiá-

*) Magát Péterhegyet 1831-dik' nyarán.

ban jártasabbak; olykor elevenen emlékeztetőleg eltaláltatja ábrázolatai' characterét, még inkább a' mivész' érzelmét mive' typusza eránt az első; mindent nyakasan egy kor' szinzetébe burkolni, egy nemzet' vagy divat' öltözködése alatt festeni, kedvetlen szurdalása a' jó izlésnek. Tudjuk, minő nevetségesek már most előttünk XIV-d. Lajos' korának; theatrumon figurázó görög's római hősei allonge parókáikkal, puderos hajaikkal, koczperdjeikkel, chapeau bas- 's czipőikkel. Illy behatást szülne, ha a' szónok minden nemű 's czélu gyülekezetekben, minden koru 's miveltségü hallgatók előtt a' szónoklat' sokféle nemeinek egy bizonyos színébe alakított beszédet tartana mindenkor, vagy ha mindenütt a' válogatott 's csak némellyektől érthető felsőbb szavalás' manierjában, vagy megfordítva, ha a' miveltebbek' válogatottabb társaságában is piaczi szóejtéssel rontogatná a' nyelvet; ha iskolai hangon szólítaná meg lelkész az épületes, élénk, meleg érzelem-lehelte, de a' mellett komoly, innepélyes, emelkedett szellemü beszéd' hallgathatása' reményében öszvegyült hiyeit. Illy benyomást tenne, ha a' színész mindig tréfa' hangján vagy megfordítva vinné minden szerepeit. Még szellemi élet' leggyönyörűbb virágának, a' poesisnek szinei se rá illők, lelkünk' minden más productumaira, ámbár másképen ékesíthetőkre. Általjában szerette a' közép, 's a' legujabb kor is a' multnak elhunyt képeit egészen jelenlétebe álhelyhezni, 's uralkodó nézeti irányába símíteni, mindent csak az ettől adott látpontokból szemlélvén. Azért is nem tudott sokáig setét környékéből kitekinteni. Még a' mivészek is osztottak azon időkben illy természet elleni izlésben, midőn pedig ők mindenkor legkevesebbé kénytelenek elragadtatni a' kor-

irányának ragadó özöne által. Kranach Lukácsnak illy nemű festvényét illy eszmélet' éledezése közben szemléltem a' meissen i dom' oltára' közepén. Krisztus' felfeszítését ábrázolja, de úgy, hogy a' keresztfát környező személyek mind a' mivész' egykoruinak képeik. Előjön Luthernek, Melanchtonnak, az akkor élt Szász választófejedelemnek, Ecknek, kivel Luther Lipcsében híres vitatását tartotta, 's több másoknak képe. Mellyik rész' barátja volt Kranach, könnyen eltalálható onnét, hogy Eck a' Sadducaeust képezi, Bora Katalin a' siránkozó anyát, Luther és Melanchton a' kinszenvedőnek egyéb jámbor rokonait. Merseburgban ugyan oltárképen, de régebben készültön ezeket festi kinzóknak 's egyéb hamis érzelműeknek; akkor tehát még nem volt barátja Luthernek Kranach. Még ugyan az oltáron találtatik: Ábrahám Moriah' hegyén, egészen más helyzetben, mint a' zöld kabinetben lévő hasonló tárgy festményen; a' keresztnek nagy Constantin által tett feltalálása; Maxentiusnak, Constantin' vágytársának halála, 's kigyó a' pusztában. Végre egyházi késérőnk az egésznek rajzával kínálkozott. Örömet elfogadók egy egy példányát mindenikünk, nem helytelenítvén a' borra valóhoz jutásnak e' finom 's ártatlan módját, neheztelés' gerjesztése nélkül eszközölhetőt. Szívesen is nyithatja ilyenkor erszényét az idegen, midőn így ő is vihet el magával valamit, melly, minthogy látogatása' tárgyát ábrázolja, már most reá nézve mint esmerős' képe érdekesebb lészen, 's kettőzött beccsel fog birni.

Míg mi a' nagyváradi földivel illy érdeletben részesültünk, azalatt oda lent elkölték ebédjeket többi utitársaink, 's már indulóban voltak, reánk türhetetlen

várákózók. „A' többség végez“ sohajtánk, látván hogy ebédre már ma nem számolhatunk, nyugtosan felülvén a' már előre járt kocsira. Éhségünk' üzésére dugtunk magunkhoz sajtot az elmulasztott ebéd' pótlására, de ez olly kevésbé vala ajánlatos már külsejére nézve, hogy egy-két harapás után rendeltetését változtatni valánk kénytelenek; nem nálunk, hanem Elbe' hullámaiban lelé nyugalmat.

*Oshacz. Luppa. Wurzen. Wurzeni hid. Szász
köszöntések.*

Több csinos falut értünk Elbe-hosszat, a' Meissen' környékével vetélkedő szép völgyön. Általmentünk *Zehrenon, Klappendorfon*. Az elsőben jó meissen'i borral pótoltuk az ebéd' hiányát. Fakó, de édeses, enyhítő, vala Bachusnak e' nedve, 's meglepetve tapasztaltam, hogy még a' magas fekvésű Csehország' éjszakai korlátihoz, az Érczbérczekhez éjszakra is érlel szólót Europa' napja. Hogy itt már a' fogadósok' kérdése szerint, 's fukarság' gyannja nélkül üveg-negyed szám is iható a' bor, azt származtassuk bár e' nemes termék' ritkább voltából, emeltebb árából, vagy az ivók' nagyobb mértékletességéből, egy üveg-negyed' illy nemű tartalma Szász földön mindig enyhítőbbnek mondható a' szomszédhozó utasok' számára, mint bizonyos tájakon az icze' szám mért, többnyire kénköves nehézkes izű vendégfogadói bor.

Még több helyen állapodtunk. A' német kocsis minden második mértföldnél nyugtatja lovát, igaz, többnyire rövid időre. Lova' hajtásával is kifejezi characterét e' nemzet: halkal, de bizonyos rendhez hiven, 's állhatatosan. Utitársaink is követték a' lovak' napi rend-

jét; minden állapotáskor kávézva, theázva, vagy se-
rezve. Különösnek látszott előttünk Magyarok előtt,
látni annyszer 's olly kíváncsin kávézó múzafiakat.

Több csinos helységen kívül szemembe tünt *Sie-
beneichen*, Milticz báró' kastélyával.

Klappendorfon túl eddig éjszakra, 's Elbével szinte
Theresienstadtól fogva egyenközből futó utunk egyszer-
re megfordult, napnyugottnak. Elhagytuk Elbét, vele
a' hegységet, a' szép tájt. Kiértünk a' lipcei terje-
delmes síkságra. *Oschacz* városkánál már beestvéledék,
de éji nyugalomunk' helye [még ezen túl két, Drezdához
nyolcz mértföldnyire *Luppán* vala. Nem igen messzel-
tük e' közt, észrevehetőleg kisebb a' Szászok' 's Po-
roszok' mértföldje a' mieinknél; az ut jó volt, beszélge-
tésünk élénk.

Ködös idő köszöntött reánk másnap. Csak midőn
10 óra tájban *Wurzent* értük, leve világosabb. A' Mul-
da folyik itt, egy sebes folyam, Freiberg felől erre
siető, Desszaunál Elbével eggyesülő. Nagyobbik ágán
ekkor egy erős kőhid készült 149 ezer ezüst tallér költ-
séggel; három nagy bolthajtásra. Hossza 210 rőföt
teend. Ezen kívül még két kisebb hid fog épülni a' fo-
lyam' ágaira. Előttök 's utánok 12 rőf magasságu töl-
tés biztosítja az utat a' rohanó Mulda' árjai ellen. A'
viz olly ragadós, 's mintegy olly széles, mint a' Vág
Trencsinnél. Régi terv' sikerítése vala ez építés, mert
már halogatás' példájául használtatott közbeszédben. *)

Ámbár vasárnap volt; az utkésztők szorgalmato-
san dolgoztak. Erre nem igen nagy szigorúsággal tartat-
tik meg az Urnak napja. Többféle kézi munkák meg-
engedtetnek, a' mint több ízben tapasztaltam, itt 's a'

*) Végre 1836-d. esztendőben egészen elkészült.

szomszéd Prussziában. Csinos öltözetű szelíd képű falusiakkal találkoztunk. Mindnyája nyájasan köszönt, mind férjfi mind asszony. A' folyam körül, az áltjárás úgy is bajos lévén, kiszáltunk, jó darabig gyalogolván. Beszédbe ereszkedtünk több szemközt jövőekkel. Legnagyobb készséggel felelének, sőt, a' mint több ízben tapasztaltam, soknak kívánsága előztetett meg az által, hogy beszédbe ereszkedtek vélek idegenek. Közlékeny 's beszédes a' földnépe e' tájon, úgy is minden európai sorsosainak legmiveltebbike. Miveltséggel mindig nevededik a' tudni vágyás is. Szembetűnő a' hajadón leányok' nyirt feje. Ezt így csak Vogtlandban, Reuss, 's Schwarzburg fejedelemségekben találtam, másutt sehol sem. Nyirt fej asszonyoknál egyébként csak divat' utánzása, vagy — fékház bélyege.

A' köszönés egyéberánt itt sem uralkodik általánosan. Ritkul azon arányzatban, melly' szerint Drezdához, vagy Lipséhez közelítünk. Az emberségnek e' tetszetős eziméről beszélgettem egyik utitársammal, a' chemniczivel. Mondotta, hogy ez országban a' jó nap kívánáson kívül leginkább e' formulák szokottak: „Gott grüß Euch nander,“ vagy „minander“ az az mit einander. Pommeraniában, 's több más tájakon: „Gott grüß Euch.“ Szászországnak csupán vendus lakosai Lausiczbán gyakorolják kevesebbé e' szép szokást, sőt idegen előtt kivált német eránt nyersebbek is. Tehát mindenütt titkos gyűlölség' tárgya legyen-e a' honosult idegen ajak?

Már erre nem lehet hallani: „was schaffens“ hanem: „was wünschen Sie.“ Sokkal ritkább az „Euer Gnaden“ cím is, ámbar a' szolgálás szint olly kész, sőt pontosabb a' fogadókban, 's más vendéglőknél. A' névről igen gyakran nem lehet származtatni következetet a'

nevezendő" számára. A' Nagyságod czim' vesztegetői sokszor a' pontosságban annál fösvényebbek. Össfel helyett inkább Pferd nevet hallani. Ugyan említett utitársamtól tudtam meg, hogy Lausicz, Pomerania, s más egykor tót ajaku német tartományok' lakosai még éltetik az elenyészett, kitolatott, vagy elnyomott régi nyelv' némelly romjait. Így pitsch, inni; poh, Is-ten; poh mele (a' tót poh mali), lassan. A' faluk' nevei még ott is, honnét a' magas német nyelv, a most olly hatalommal uralkodó kiáradott, többnyire tót névűek, iczre végződők. Nincs semmi új, mellyben ne lenne valami régi; minden új falba lehet illeszteni töredéket a' régiből; magok a' réGINEK nem csak jobbítás' céljából, hanem ellenséges indulatból lerontói mindig vesznek tudtok 's szándékjok ellen is valamit a' lerontottból. Fenmarad a' függés minden egymást felváltó jelenet, esemény, miv között. Különös valóban, hogy egész Szász földnek legélénkebb városa Lipcse, Leipczig is tót eredetű névvel bír; szinte 1512-ig viselte a' tót Lipszk nevet. Ne csudáljuk azért, ha a' mi igazán magyar Debreczenünk, Miskolczunk' 's talán Budánk is hasonló emlékezésre bírják a' nyelvészeket, kivált a' tót szellemtől érintetteket. Ugy is mit nyerhetnek, ha még annyira bebizonyítják is a' tót nyelvnek, egykori még nagyobb kiterjedettségét, nemzetiségünk' némelly ellenségei? Csak a' jelenlét legyen a' mienk. „Und das lebende hat Recht“ mondja Schiller.

Utolsó állapotásunk Lipcse előtt *Borsdorf* vala. Hasonló melléknevű almafajt juttatott eszembe. De nem sokára a' borsdorfi almánál sokkal nevezetesebb tárgy foglalt el bennünket. Néhány nappal előbb Lipcsében új zendülés volt. Emberéletbe csak egybe került, de azon

kívül annál többenmü nyugalom' felzavarásába. Utitársaink' némelly onnét jövő esmerősei, ugyan lipcsei tanulók, találkoznak velünk, 's nagy élénkséggel közölték a' történeteket, előszóval 's nyomtatványban. Ez utolsónak szerzője az esmeretes *Krug*. Minő hamar papirra tetetnek itt a' nap' jelenetei!

Lipcse kis alakban igen nagy erőt tápláló város. Rosenthal; Goklisz. A' viselet' Nestorai: a' fejkötők. Tudományos látogatások; Krug, Beck. Könyvkereskedés. A' porosz határ. Csinos beavató a' hallei életbe.

Még világossal beértünk e' híres városba. Már a' kapuőri tisztség' magaviselete kedvező benyomást tett bennem. Uti bizonyítványomat futó megtekintés után tüstént visszaadta, azon egyszerű megjegyzésemre, hogy alkalmasint még az nap odább menendek, Hallebe. Bővebben fogok még emlékezni e' jeles városról, annyival inkább, minthogy későbbben több ízben voltam látogatója. Ez alkalommal csak futólag esmérkedhettem véle. Azt azonban már ez uttal is vevém észre, hogy Lipcse mind a' mellett, hogy kiterjedése épen nem tetemes, még is nagy városok közé számítható. Nem említem sokadalmaikat, mert ezek Europa' belföldének legesmereteseb városai közé iktatják, 's első látogatásom épen a' sz. mihályi sokadalom után esett, midőn az illy város, mint p. o. Pestünk is, legüresebbnek látszik. De említem magas, ámbár többnyire faházait, széles utzásait, a' lakosoknak külsőkép is könnyen kitünő magas műveltségét, a' pór nép csekély számát, az arányzatilag számos kereskedő boltokat, a' mindenütt kitünő vagyoni jólétet, csínosságot, példás rendet, 's ez utolsót annál ér-

deklőbb méltatással, minthogy semmi jelenségből sem volt észrevehető, hogy oda érkezésem előtt kévéssel békéje zavartatott, 's hogy néki kelle tüzelő pontul szolgálni azon mozgalmaknak, mellyekkel a' Szász-királyság az év' folytával látogatattott. Különösen tetszetős alakot nyer az egész azon szép ültetméhyek által, mellyek a' bel- 's külváros közötti széles tért, az egykor megerősített város' védszereinek 's sánczainak helyét, köröskörül ellepik. Illy eszméletek között száltam be nagyváradi földimmel a' „Hotel de Pologne“ című nagy fogadóba, egy éjre megmaradandók, minthogy Halle felé alkalom még ez nap nem vala.

A' mulasztásban hamar megnyugovánk, minekutána egy két tekintet az utszákon vasárnapi öltözetben járkáló csinos népre szemeinknek kellemes időtöltést ígért. Részt is vettünk ebben mindjárt, mihelyest földim itt tartozkodó barátját, a' rendőrségi hivatalnál tett tudakozása után, két ezüst garas költség mellett, fellelte; 's ez majdan maga meghordozza bennünket. Csendes, ámbar ködös őszi nap lévén, számos sétáló nép, több, mint nálunk hasonló nagyságu városokból, толongott ki a' város' körét ellepő szép ligetekbe. Követtük a' sokaságot, 's nem sokára keresztül menvén a' szép Rózsavölgyön (Rosenthal), a' szendén csavargó Elster kis folyam mellett a' szép Gohlis kert' 's faluba jutánk. E' helyeken gyülekezik öszve inneplő nyugalomban Lipcsének éldelet után vágyó népe.

Szembetűnő vala a' miveltséget mutatók' nagy száma, a' majdnem egyáltalában csinosan öltözködött sokaság. E' mellett azt is észrevettem, hogy itt a' szegényebb sorsuak, legyenek bár városi lakosok, nem utánazzák öltözetben a' gazdagabbakat olly' módon,

mint nálunk hasonló rangú városokban. Kranach' képeinek, kivált az asszonyiaknak több élő példányait láttam. Bora Katalinra, Mansfeldi Agnes grófnéra, Stuart Mariára emlékeztetének több polgári hölgyek' fejkötői. Így találtam ezt későbbben több más német városokban. Hívebben megtartja régi szokásait bizonyos jólét' elérése után is a' német városi nép, mint a' mienk. Így p. o. még Linczben elég hölgyet látni az ugy nevezett linczi arany csipkés főkötővel, míg nálunk a' hasonló nagyságu Po'sonyban, Budán, 's alkalmasint Szegeden szinte, sőt a' kisebb Kassán, Sopronyban, Győrben, Komáromban, Fejérvárott a' múlt században még közönségesen magyarnak tartatott fekete csipkés főkötők, már szinte egészen eltűntek.

Meglátogattunk még más kerteket. Nincs egész Lipcse körül semmi pusztá hely, semmi műveletlen föld, gyéren zöldelő gyep, kietlen vásárállás. Láttuk Reichenbach', most Gerhard' kertjét, hol Poniatovszki herczeg Lipcse' nagy vérnappjai' harmadikán az Elsterbe fult. Alig képzelhető, hogy lehessen e' kis víz olly veszélyhozó egy ügyes lovasnak, ha a' tapasztalás nem bizonyítná, mi hamar kivájtatik 's süllyedős iszapfenékké változik nagy sokaság' átgázolása által minden kis folyami meder.

Az estvét nyugalomban töltöttük. Használtuk a' más napot is, ámbár minden pillanatban indulandók valánk, gazdagulásra a' tapasztalásban. A' híres tudós Krug' leczkéjét látogattuk, 's a' *bönczsínhelyt* néztük meg. Illyent először, 's még eddig utolján, itt láttam. Egy öngyilkos fiatal legény' holt teste bönczoltatott. Izmos piros arczu, ép testülehetett. Mondják, azért leve öngyilkosa, minthogy nem vehetett részt az

utolsó zendülésben. Különös. Illy események már világosan bizonyítják, hogy rendült az egész néptest' állapota. Reám nézve nem vala ugyan olly borzasztó a' látványság, mint azt előre gondoltam; de még is eleve-
nen éreztem, mennyivel fellyülmulja gyakran a' látott borzasztó, valamint ellenkező részről örvendetes is, 'a' csupán képzelte. Sokáig nem tudtam fejemből kivenni azon kellemetlen képzelmet, melly bennünk támad, midőn erőszakosan holtá lett emberi testet látunk; midőn olly világosan bém bizonyítja előttünk egy bonczkés is, mi csekély tartóságu külseje van a' magát gyakran égiek közé emelő halandónak!

Németország' egyetemein mindenütt szokásban van az ugy nevezett hospitálás, vagy is a' leczkéek' látogatása idegenek által. Természetesen csak az olly oktatók számolhatnak illy látogatókra, kiknek neve már a' hir' szárnyai által felkapatott, jeles tudomány, vagy különös oktatói ügyesség miatt. E' látogatók' száma mindig bizonyos mészere (Maßstab) az oktató' kedvességének. Ennél fogva a' német oktató, éljen bár egyéberánt még olly elvonultságban, minden esetre nagyobb öszveköttetésben áll a' külső étettel, 's élénkebb részt vesz a' népeletben, mint nálunk, vagy akárhol, hol illy látogatás nincs szokásban. A' részvét, melly így a' közönség' részéről reá sugárzik, erősb bizodalmat önt belé önérzelme' fentartására. Érdemeinek buzdító méltatása eránt fog meggyőződni, látván, hogy leczkéi azok által is látogattatnak, kik arra nem köteleztetnek. Több egyetemeknél munkálódnak illy kedvelt oktatók. Illyenek voltak Lipcsében 1830-ban *Krug* és *Pölicz*, kiknek tudós beszédét hallani nekünk is első gondunk vala. Az elsőről még bővebben fogok emlékezni, ott hol

második lipcei látogatásomat érintendem. Ez alkalommal a' szépnek fogalmáról 's háromféle magyarázatáról hallottani beszédét. Várakozásomban, megvallom, ez uttal nem tapasztaltam elégülést. Nem tudtam még ekkor elszokni azon rajos terjesztetről, melly szerint a' munkáikról előbb, mint személyekről esmért tudósokat, külsőkép is valami szellemileg jelesítő alakkal véljük birni. Krugnak nyugott 's minden élénkséget nélkülöző beszéde, száraz hangzatu kifejezése nevelik első meglátásakor az illy rajos terjesztetek' kellemetlen lefoszlását. — Ha Krug is azok közé tartozik, a' mint tellyesen elhihető, kik a' rólok táplált dicséretes közvéleményben legfőbb földi jutalmokat helyezik, úgy állíthatom, ez időben élet sorsának rózsakora virágzott. Ő volt az, kire a' kétszer kitörő zürzavarokban Lipce' polgárai legtöbbet hallgatának, de kiben egyszersmind a' kormány is legtöbb bizodalmat helyezett. Néki lehet leginkább köszönni, hogy a' zendülőktől rettegetett város' védelmére a' több mint 1000 ifjakkól álló egyetem, oktatóival együtt fegyvert fogott, 's a' város' nagy részét fedezte, úgy hogy két kapu' őrzésétől csak megérkezésem előtt egy pár nappal váltaték fel. Néki tulajdonítható azon fényes megtiszteltetés, mellyben az egyetemi ifjuság e' szép magaviselőtéért részesült, 1000 ezüst tallért érő zászlót kapván királyától ajándékban. — Pölicz még ekkor nem nyitotta meg leczkéit. — *Becket*, egy tisztos öreget, tisztitársai' veteranusát több mások előtt azért hallgattam, 's azután lakásában is látogattam, minthogy egykor oktatója volt gróf Z** Imrének, országunk egy jeles miveltségű nagyjának, kinek házával több esztendőn ált szorosb egybeköttetésben lennem, szerencsém vala. Már most mind ketten

a' sir' álmát alusszák. Maga a' jó gróf több ízben beszélt Beckről, mint egyetlen egy életben lévőről, mind azon lipcsei oktatók között, kiket ezelőtt több mint félszázaddal, Gottsched', 's Gellert' idejében, mint egyetemi nevendék, hallgatott. Meg is emlékezett róla Beck mindjárt neve' hallására, azon hozzátevésével, hogy Homert magyarázta néki. Nékem ezen kellemes emlékezés' hallásakor csak azon egy, természetesen magamban tartott eszmélet vala kellemetlen, hogy most olly könnyen, mint azon időben hasonló rangu magyar urfi nehezen található, ki Homert originálban olvasná; 's hogy ugy látszik: e' részben hátramentünk. Csak kivételképen említhetem itt D. 's M. grófokat, hazánk' jeles két íróit. Az első ifjusága is már nem e' nemzedékben virult. Becknek hisztoriai leczkéjén voltam jelen.

Délután még be- 's körüljártuk a' várost, kísérve két academicus földitől. Hogy a' rendkívül számos, ó árosokon kívül 1836-d. esztendőben a' szépműárosokkal együtt 116-ra, ezelőtt 69 évvel alig 14-re menő könyváros bolt minden idegennek, ki valaha legalább egy kedvelt könyvet olvasott, hamar szemébe tűnik, az bizonyos. Minden külső emlékeztetés nélkül észrevehetjük, hogy ezen Lipcsében ragyogva virágzó kereskedési ág, még más nép' élte' fáján eddig nem mutatkozott, legalább kereskedés' tárgya nem volt. Kevés eszmélet, 's rövid értesítés elég e' virágzó kereskedés' tekintetében Lipcsét egész Némethon' sőt a' tellyes continens' középletének nézni, 's e' szerint a' maga nemében elsőnek tartani. Midőn a' régi világban, még a' görögben is, a' minden akkori műveltség' fő honjában elmémivek nem csak kereskedés' tárgyának nem nézettek, hanem megszerezhetők is alig voltak; most mint egyéb javak nyilván-

nos tárokbán árultatnak, sőt a' föld' minden részeiben széthordoztatnak, ellenlábuak között szintugy, mint szomszédok által kicseréltethetők; minden éven a' tudomány után sovárgó világban milliommokat folyamatba hoznak, egy városát Némethonnak nevezetes szorgalmi élénkségre tüzelik, az elmefény' kisugárzását fogantató bámulatos műhellyé teszik, munkát, táplálatot adnak számos szorgalmasnak, jólétet több ügyesnek. Minden sokadalomra megjelen 70 — 80 idegen könyváros. Tágos raktárokat tölthetnek meg Lipcsében a' könyvek, ha meggondoljuk; hogy itt megszerezhető sok olly könyv is, melly másutt már nem csak a' boltból eltűnt, hanem feledékenységbbe is merült. Sok könyvet könnyebb megtalálni itt, mint szülőtte földjén.

A' városi ujságban épen a' világszerte esmérletes lipcsei ütközet' 17-d. éve' emlékezetét olvastam. Még eddig semmi emlék sem hirdeti a' hely' színén e' nevezetes következésü vérontást a' maradéknak. — Több mutatványok a' könyvárosi 's mivészeti raktárokbán ábrázolták a' politikai időjárásra nézve zivataros év' jeleneit. Általjában az vala rajtok észrevehető, hogy a' rendőrségi szabályok illy nemü mivekre nézve a' szokotaknál engedékenyebben hangzának. Amazok többnyire tréfások vagy gunyt fejezők. Semmi nem bírja a' tréfával hasonlón Proteus' titkát; ellenzette alakulhat ált minden komoly jelenet, mihelyest Comusz' pajkos szellemétől érintetik. Vígán gunyolja a' többek között egy rajz az utszán dohányzás' elnyerését, 's a' megengedés' mivoltát. Vasgyuró képpel, merész lépésekkel lejt egy renomnist (libertinus tanuló) az utszán, félre, vagy inkább hátra esapva (a' német tanulók' hetykéinek példajaként), sipkáját, sinóros zöld köntösben, czafrangos

pipája szájában, a' belőle emelkedő füstbodroktól alig látszatva. Elibe áll egy fegyveres őrnek, kinek képe maga az együgyűség. „Darf man hier rauchen?“ kérdezi, majdnem orra alá tartván pipáját a' köz csend' kezesének. „Mer (man) darf wohl nicht, aber mer thut's doch“ felelé ez, alázatos együgyű képpel, mintegy zavarodva a' rendtisztelőknek e' különös példánya előtt, alig tudván, hová tegye ügyetlenül tartott puskáját. P. földi azt mondotta, való eseményen alapul a' torz jelenet, 's ő az ifjat esméri, kinek még ruhája is megegyez a' rajzolat' másolataéval.

Míg bajjával tréfál az emberiség, addig ne essünk kétségbe! Nem sokára kihirdetendő constitutiójok' reményében éltek ekkor a' királyi Szászok.

Még az nap, Octob. 25-kén elhagytam Drezdától fogva utitárs földimmel Lipcsét, én Hallebe, ő még 15 mértfölddel odább, Göttingába igyekezők. Más társunk ez utban egy hallei hajadonon, rendant (pénztárnok) Fusz' leányán kívül nem vala. — Megszűnt erántunk tartózkodása, látván hogy mi nem tartozunk azon világfiakhoz, kik az illendőséget, 's delicatesset legfellyebb csak addig tartják meg, meddig a' convenientia' szabályai kötelezését érzik, 's személyöken uralkodó közvélemény által sujtathatnak. Méltatni látszatott illy illendőséget a' hajadon, sőt nem sokára élénk közlékenységig megnyílt beszédében, értvén, kik legyünk, 's hogy én legalább egy télre Halleben leszek maradandó. Nem sokára figyelmem elibe lebegtette Halle' rajzát, 's a' benne mozgó élet' tónját. Beszédének fő pontja az egyetem, a' benne fáradozó oktatók, a' serénykedő nevendékek, 's az ezek között keletkező viszokok' körül középesült. Különösen sokat beszélt a' pietistákról,

azoknak conventiculumairól, 's myrmidoni törekedéseikről, mellyeknél fogva azon egyháznak, mellynek kebelében keletkeznek, nyugalma't háborgatni, rendszerét bontogatni kezdik. Mind ezekről olly könnyűséggel értekezék az utazó szép, hogy sokáig vagy általakult theologiae professornak tartanám, vagy valami rendkívüli tüneménynek nőtársai között, ha azonban eszembe nem jutott volna, hogy olly város' lakosa a' szokatlanul értekező, hol fő nevezetesség az egyetem. 'S az ilyen, kivált ha szellemi világba megy fő iránya, mindig intézőleg hat ki a' hely' szülöttjeinek gondolkozási módjára.

Hogy csupán utitársai' kedvéért tartotta volna beszédét 3 — 4 óráig majdnem szakadatlanul az utazó szép, többnyire mindenütt szárazaknak tartott tárgyakon, 's épen nőnemet legritkábban érdeklőkön, azt állítani nem akarom, ne hogy hiuság' gyanujába essünk, ámbár a' gyanu' súlyjában minden esetre ketten osztozhatnánk. Az bizonyos: dogmákat tárgyzó versengések' élénk elbeszélését egy illy szónoktól hallani, meglepő vala minékünk, kik olly honból jövének, hol most illy tartalmu beszéd tudós férjfiak' körében is nem divatos.

Skendicz városka fele útja Hallenek Lipcsétől; mindenikhez 2 's fél mértföld. Itt léptem be éltemben először Poroszországba. Az utazók' kikuttatása felette szigorú. Még characterök vagy rangjokról esmeretessekkel se történik kedvező kivétel. A' kuttatás miatt késnünk kellett sokkal tovább, mintsem azt a' lovak' pihenése kívánta volna. Még játszó kártyák is szoros vámolásnak vagynak alávettetve. Valóban egész vázkép az utazónak egy vámfá. Nem csekély lehetett Halle 's Lipcse lakosainak öröme, midőn mult 1834-d. esztendőben a'

porosz-szász vámegyesület létesült. Hány haragos képpel kevesebb fog ezután e' városok' egyikéből a' másikba jutni! Mennyire fog maga az időnyereség menni az által, hogy már most késés nélkül szabad a' porosz-szász határvonalokon átlépni! Késő estve értük el Hallet, utazásom' ekkori célját.

IV.

H a l l e,

egy tél ezen városban, 's a' környéken.

Három héti utazásom után jutottam el e' mőzahonba, engemet legalább fél esztendőre lakosai' egyikének valandóba. Fő célom, melly ide vezérle, az egyetem' látogatása, tehát tudományos vála, 's azért itt töltött életemről emlékezésem többnyire e' nemes tárgy' közléplete felé sugárzik öszve. De tekintetbe kell vennem szíves olvasóimat is, kiket bizonyosan untatna a' csupa tudományos életirány' rajza. Azért e' soraimban annyiban félre mozdítom állásom' fő pontját, hogy elmellőzván nyugtosb tudományos pályámnak egyalakubb jeleneteit, a' következő rajzokban csak azon képeket fogom látszhatóbb színekkel festegetni, mellyek a' porosz, 's különösen a' hallei nép' éltét 's sajátságát ábrázolják; a' többi csak homályos körrajzokban fog közbevetőleg említetni. Reménylem, nem leszen pontosan vitt naplónak e' szempontból tett kivonatja tartalomüres len-

ni. Ki ki tekintgettem több ízben az inkább abstract világba merülő egyetemi körből, figyelmeztvén a' tapasztalásnak főképen azon tárgyaira, mellyek a' magyar honi hasonneműektől faj' sajátosságival különböznek. Im ezeket vélem ide tartozóknak:

Halle, Octob. utolján 1830.

Faházak; hajlékok' kényelme, 's hiányai; hálókamarák. Academia' ujonczainak béavatása; nevetés a' latin szövejtés miatt. Élelem 's ételrend. Schmid' vendéglő kertje. Templomok. Adó az ebekre.

„Koronaherczeg“ czimű fogadói szállásomból magános hajlékomba már átköltöztem. Nem soká kellett eránta aggodásban lennem. Minden német egyetemi városokban találatnak néhány szolgálatra termett szellemek, itt úgy nevezett Sonnenbruderek, kik egyéberánt lézengő suhanczok, a' szorgalmas Szász népnek legkevésbé szorgalmasai, többnyire a' város' nagy piaczn láthatók, az előttök elmenő idegeneket, főkép akademikusokat *) sas szemekkel kijelelik, szolgálatjokat ajánlják, 's az oskolai pálya' elején, minden esztendőben kétszer főkép mozgékonyok. Egy két kibérlendő szállás' megtekintése után a' harmadik' tulajdonosával, egy jámbor özvegy polgárnéval hamar megegyeztem. Kérdésemre: miért nincsen a' szobának téli ablaka? azon választ vevém: itt sehol sincs téli ablak szo-

*) Így nevezendek a' Németek' nyelv szokása szerint, e' sorokban minden német egyetemi tanulókat, kiktől a' gymnasiumi nevéndékek erősebben megkülönböztetnek, mint nálunk.

kásban. Ugy is tapasztaltam később mindenütt. Igen megütköztem továbbá, hogy a' hallei házak mind csupa favázlatra épült, ámbár roppant magasságu épületek. Biztatnak: ne tartsunk semmit is a' hidegtől. 'S ugy is veszem észre, a' faház jobban fülk a' csupa kőből épült-nél. Az bizonyosnak látszik: lakói' egységére nézve soha sem olly kártékony, mint némelly kőházak. De nem valók a' mi hazánkba, hol a' tűz minden esztendőben tetemes részét megemészti a' hajlékoknak. Izlés' foruma előtt épen nem állhatnak még; ritkán mutathatnak egészen egyenes falakat, a' falaikban lappangó favázlat rendszerint éktelenül kirí akármi vakolás alól, 's tőle már egy-két év mulva még görbébbre rokkantatnak. Hijába igyekeznek nekik szilárd vagy is masszív alakot adni. Fedelők még is mindenütt cserépsindely. Ha egyet toppantók, megrendül az egész épület; legyen egy ajtócsattogató durczás cseléd a' háznál, minden lakos fogja érezni következését ajtókinzásának. Valóban, az élet' jóvoltát már annyifélekép gyarapító éjszaki Németek e' részben nekünk Magyaroknak, legalább a' városiaknak utánunk vagynak. Más épületekben csak a' szomszéd szobákból hangzik ált minden zaj; itt alattam lakó, különben igen csendes gazdaasszonyom' népének, csupán három individuumból állónak majdnem minden szavát hallom. De még itt alkalmas, hasonlítva némelly más hajlékokkal. Voltam a' napokban egyben, hol a' szobában fel 's alá járó mintegy lebegő sajkában véli magát. Kívülről is jobban behat minden zaj. Egyszerre fél tuczat órát is hallok szobámban ütni, ámbár Nagy-Berlin piac, mellyre ablakaím nyílnak, nem bír egy toronyórával is. Az az egy jó volna illy hajlékokban, hogy melegebbek, 's szellősek, de ismét ennél

fogva gyakran nem csak ajtaik' 's ablakaikon, hanem falaikon is besurran a' kellemetlen szélhuzam. Rokkant létök, az igaz, nem olly veszélyes, mint a' kőházé; látam épületeket, hol a' falak' egy része kiszedetett, 's még is az épen maradott félnek lakosai ki nem költöztek. Belől azonban, tisztelet a' Német' rendszeretőségének; minden a' legkivántabb állapotban rendelkezik. Szászhonba jőjjön, ki a' Németnek dicséretes hajlandóságát a' tisztaság 's pontosság eránt esmerni kívánja. Házi szokásaik' egyike nékem különösen megtetszett. Sehol, még a' szegényebb sorsu közpolgároknál is a' hajléknak ugyan azon része, melly lakásul szolgál, éji nyugalom' helyéül nem használtatik. Külön válik minden lakószobától a' háló, az úgy nevezett hálókamara (Schlafammer). Nem ütközik itt idegen' szeme, jőjjön bár a' napnak akármi óráján, olly tárgyakba, mellyek csak állatiságunkra emlékeztetők, legyenek bár magokban véve még olly szükségeseek.

Agyat 's több e' félét Szászhonban csak igen jó esmerőseinél, 's itt se kénytelen; lát a' vendég. Nálunk e' hasznos szokást még mind eddig csak a' főrendüek, azok is csupán saját személyökre nézve utánazzák. Azt is veszem észre: sokkal több itt az élet' könnyebbítése 's kellemítésére néző éldelet, mint nálunk; könnyebben megszerezhető minden, 's a' mellett nagyobb a' megelégedés, csekélyebb a' fényűzés, a' szegényebb sorsuak' részéről nem olly kitünő, ámbár könnyebben kitelhető, az előkelőket utánzás. Figyelmes, 's gondoskodó tekintet fordítatik a' polgárok' részéről az egyetem' tagjaira. A' város' legtestetős részeiben oktatók, vagy tanulóok laknak.

Egy szobát ritkán foglal el több tanuló egynél, 's ez többnyire utszára nyílik. Három ablakom, közülök egy, a' hálókamarámé, ide számítható. Szolgálat a' legpontosb, csemetésemre mindig készen vár. 'S mind ez félévre 13 ezüst tallérért. Pesten még két annyiért nem részesülhetnék illy kényelmiségben. Szobám minden héten egyszer kisuroltatik. Csak azt meg nem foghatom: miért hintik meg szobám' padlóját lágy homokkal. Okát sem nem láthatom, sem nem hallhatom. Így találtam más házakban is, az előkelőkét kivéve. Sopronyban Magyar hazánkban homok a' kapuszinbe 's ház elibe hintve azt jelenti, hogy a' ház' egyik lakosa kivitetik, oda honnét többé soha vissza nem jó. Egyik mint másik, olly különös.

Hat földit leltem itt, vélem hasonló czélúakat; közöttök két erdélyi Szászt. Ezek közül egyikkel, L. urral 's mintegy 40 más ifjakkal tegnap előtt iktattatánk be az academiai polgárok' sorába. Innepélyes módon megy végbe a' béiktatás, 's ezt az academicusok annál fontosb szertartásnak tartják, minthogy így a' város' megkülönböztöttjei közé számítottaknak nézetnek. Írásba tett ígéretet olvas el az egyik mindenik' nevében, 's ez meglévén, az actus' elnökéhez, a' prorektorhoz járul mindenik, kézzszorítás' symboljával magát a' törvények' megtartására lekötelező. Ez uttal a' béiktatás' komolysága többnek derült, sőt nevetésig felvidult képe által megzavartatott. Gyanítanom kellett, hogy valami füresát látnak, vagy hallanak. Demi volt a' füresa? L. földimnek, kire épen történetből a' latin nyelven írt ígéret' leolvasása jutott, magyar hangzásu szóejtése! Csak utazni menjünk, ha számos csalhatatlannak vélt hiedelmünkben ingadozástól nem félünk. A' derűtség magyar

accentünk' contójára olly nagy volt, hogy még az egyetemi titoknak is elragadtatott a' példa által. — Az időjárás is derült, 's felette enyhe volt a' maga nemében szinte illy kedvező nyár. Míg Magyarhont hallatlan szárazsággal sorvasztá, azalatt Németország' éjszaki részében nedves ködös napokban mutatkozott. Halle maga általjában ritkán dicsekedhetik derült éggel. Sok sóaknáiból bőven kipárolgó gőztömegek majdnem örök fátyolt lebegtetnek fölötté. Neve alkalmasint a' görög-szláv αλς, vagy halsz, salz, sőt jelentő szóból jó. Kár, hogy tudom, különben a' latin haloból, — nap' udvara, — származtatnám.

Itt létem óta igen kezdem módosítani egy véleményemet a' népek' szokásai eránt. Annyit hallani körunkban, a' népek' szellemi közelgetéséről egymáshoz 's azon soknemű közfalaknak, mellyek által még eddig egymástól különféle gondolkozási módjok, sokféle szokásaik miatt egymástól elkülönözve tartattak, már igen előre haladott lerontásáról. Megigazolva találok ezt általános érdekű igazság', 's minden népeket egyformán illető ügyekre nézve. Mind inkább enyésznek, halá Isten, azon számtalan akadályok, mellyek eddig a' humanismus szelíd szelleme' közös kiterjedésének útjában valának. De nem így van ez a' helyzeti sajátságokra nézve. Fenállanak ezek még most is, nagy különféleséggel egymáshoz közel fekvő városok' lakosai között, az europainak nevezhető culturának mind mélyebben gyökere-sülése mellett is; szintugy, valamint egy atyának öszvehangzó terv, egyformán ápoló gond' vezérfonala szerint nevelt gyermekei is ritkán egészen egyenlő természetűek individualis character' tekintetéből.

Ritkán veszünk, az igaz észre, illy különbséget, valamíg a' népek' physiognomiáját csak könyvekben talált másolatokból, ősi tűzhelyünk' melegénél tanuljuk. De menjünk ki egyszerre a' széles világba, 's vajmi sok egyes arcvonatokat fogunk lelni, mellyeknek saját-sága az egészt ábrázoló mintában nem fog feltaláltatni. Ezt tapasztalom én már azon néhány hét' folyamában, mellyektől fogva külföldi vagyok. Sokféle jelene-tet vettem azolta észre a' hallei életben, melly a' Magyarhonban tapasztalt hasonneműektől nevezetesen különbözik. Kiterjeszkedik az így támadó különbség az élet' mindennemű tárgyaira, magokban véve érdektele-nekre, 's míg csak egy példányban esmeretesek, 'semmi eszméletre nem méltattakra. Kihat azután a' vizsgáló jövevényekre is. Ha máskor ételrendemről munka közben emlékeztem, méltán ön magamat sybarismus' gyanujával terheltem volna. De ha hallei asztalomat a' tavalyival egybe hasonlítom, kéntelen is kell eszmélődnöm ételrendemről, 's úgy hiszem azon olvasóimat sem fogom untatni, kik tudós színű beszédet eledelről legfellyebb olly társaságokban tartanak megbocsátható-nak, hol unalom elől máskép menekedni már nem le-hetséges. Így bátorkodom emlékezni a' Szászoknak, 's különösen Halle' lakosainak eledeli életmódjáról. Ennek közönségesen esmeretes egyszerűségét megigazolva le-lem. Mind gazdaasszonyom, mind öt keletfrieslandi evő-társaim hitelesítik ebédi asztalunk' ajánlatosságát, 's a' jobbak közé tartozását, csak én nem tudok e' véle-ményben megegyezni. Nem igen drágább, az igaz, mint az e'hez hasonló, melly Po'sonyban szokott kínálkozni; de jobbat Halléban, a' Koronaprincz fogadót kivéve,

kapni nem igen lehet, 's ha a' többiektől különködném, bizonyosan nagy ehetőnek vagy kényesnek tartanának. Ugy értem, minden academicus, olyan is, ki esztendő't ált 5 — 600 ezüst tallért költ, beéri a' mienkhez hasonló ebéddel, melly a' levessel együtt 3 — 4 fogásnál többől soha sem áll. Estve ritka ember eszik husétket; egy csésze theával vagy néhány szelet vajjal, 's egy korsó serrel kiki megelégszik. A' vaj általjában nem hiányolhat sem szegénynek, - sem gazdagnak asztalán. Ha az Angolok puddingevőnek neveztettek el a' tréfásaktól, a' Szászokra vajevő név nem kevesebbé alkalmazható. A' híres lipcei pacsirtákban már részesültem. Ez legjobb mind azon étkek között, mellyekkel eddig Halleben nyem' éldeletét gyönyörködtettem.

Sok csekélysegről szoltam nagy fontossággal, emlékezném még másról is, mi bizonyosan kevés olvasóim' nyugalmit fogja háborgatni, ha csak futólag olvasására szánt figyelmét ide nem számítjuk; midőn pedig mult nyáron a' népes Hallenek minden gondolkozóit mozgásba hozta. Az egyetem' két jeles oktatóinak, *Wegscheider*'s *Tholuck* doctoroknak, 's mind a' kettő' számos párt-hiveinek élénk theologiai vitáját értem. De a' mi Halleben nevezetes; nem nézethetik annak Po'sonyban, Budapestén, vagy Kassán. Nem fogom vele olvasóimat fárasztani. Rosz néven venné az igaz nagy része — Halle' muzafiainak, kiknek több $\frac{2}{3}$ -ad részénél theologus. De nem Halleben kívánnak napvilágot látni e' sorok. Illy viszályok Magyarhonban most napi renden nincsenek. Megkímélem olvasóimat bővebb közléssel e' tárgyról, annyival inkább, minthogy magam sem igen szeretek véle vesződni, — ha csak későbbben nem fog benem eránta élénkebb részvét melegülni. 'S ez esetre

ígérem, többet fogok ide nézőt beszélni, kivált ha azoknak példáját követendém, kiknek ugyan terhére válik minden, a' mi által nem érdekeltetnek; kiknek számára azonban unalom szó nem létezik, mihelyest szenvedélyesen kedvelt tárgyak megpendítetik.

Tegnap előtt voltam itt létem olta először a' városban kívül, Schmid' vendéglő kertjében. Szép dombosan fekszik, de környékzete pusztá. Benne két épület. Az egyiknek emeletében a' tudományáról, 's character'e szeretetre méltó voltáról esmeretes dr. Wegscheider szókott nyaralni; többi része a' közönségnek áll nyitva, valamint a' másik is, mellynek lapos fedeléről egész Halle meglátható. Igen ajánlatos külsejű. Kertjében, vagy egyik teremében hangversenyek gyönyörködtetik időről időre a' látogatókat. Már ezen első látogatásom szerint itélve illy szép intézkedésű nyilvános kerttel Hazánkunknak még eddig igen kevés városa, még Pest sem dicsekedhetik. *)

Tegnap vasárnap lévén, az itt először hallott hangzugás engemet nem csak Isten' háza' látogatására

*) Azolta, hogy e' naplót alkotó észrevételek tétettek, Hazánk e' tekintetben is nevezetes előmenettel bizonyítja felvirágzását. Pest nagy gonddal kezd ügyelni szépségére; azolta kezd gyönyörködtető társas életre is serkenni, 's nem csak kereskedésnek élni. E' szerint most már igen módosítandó ez ítélet. Meghagytam azonban egész valóságában, hogy innét is kivilágolják, mennyire haladunk hat esztendő óta; meghagytam az érintendő tárgynak tökélyes rajzzal másolhatása végett; meghagytam, mivel én is e' napló' készülését megelőző éveken, ált több ízben kellemetlenül tapasztaltam, 's ekkora ellenzet' észrevevésénél annál világosabban altallattam, minő keveset esmerete még ezelőtt hat évvel első városunk is a' finomabb társalkodási élet' kelleméit.

buzdított, hanem némelly észrevételre is vive. Különbséget tapasztalok e tekintetben is az éjszaki Németeknek 's az eddig látott országoknak városai között. Nálunk egy kis faluban is sokkal több a harangszó, mint Halleben, hol azt egy héttől fogva nem hallom annyiszor, mint mult télen a negyedfelszer kisobb Nagyszombatban. Pedig van Halleben 6 evang. 's 1 catholicus, közöttök két roppant templom. Ugy értem, hogy itt hétköznapi, szombatot és némelly rendkívüli alkalmat kivéve, harang meg nem szólamlík. A Catholicusok, kik alkalmasint itt is többet harangoznának, igen csekély számmal találhatnak, alig 1000 a 26,000 lakosok között. Templomjok is legkissebb, fekszik az ugy nevezett várban, hol ugyan azon fő épület udvarában, csupa auditoriumok lévén, tőszomszédságban protestans theologia tanítatik. Evangelicus templommal a város öt fő részeinek mindenike bir. A dom egyébkor reformatus templomnak neveztetett, melly név azonban, miolta a két protestans fő felekezet Poroszországban egyesüle, megszűnt. A lipcsei külvárosban lévő templom, 's a benne tartott isteni tisztelet academiainak mondatik, minthogy benne mindig egy theologiae professor predikál, 's a halgatók többnyire tanulók, kik azonban mehetnek más szentegyházba is, 's mennek is, kivált a köz kedvességü *Rhinücker* hallására. Méltán függesztetett ki az egyetem fő auditoriuma kapuján egy hirdetmény, melly inti azon ifjakat, kik süvegök levevését a templom ajtajánál elmulasztják. Egyéberánt az isteni tiszteleten megjelent ifjuság nagy figyelmet látszatik szentelni a szónok szavainak. — Több templom chatedráján, valamint tornyokon is a porosz sas van felállítva. Isteni tisztelet helyén, hol földi meg-

különböztetésre nem kellene emlékezni, illy symbolokat helytelenítnem kell.

Tréfás szin öltethetik fel gyakran a' szomszédság' különféle minémüségé által. A' fellyebb említett hirtetmény mellett olvasék egy mást, melly minden kutyát három ezüst tallér adónak vet alá évenként. Az Ur Isten bizonyosan meglegedőbb; ki előtt csak tiszta szívvél, — 's süveg' levevéssel kell áldoznunk! Adó a' kutyára is, mellynek napkeleten még ura sincs! A' mi emberrel érintésbe jó, az madár-szabad nem lehet, annak léte kamatolni kénytelen.

Novemb. 2-kán 1830.

Hallei szöejtés. Tanulók' nyelve. Német pipák. Franczia jegyzés billiárdozás közben. Fogadósok miben hasonlítanak Izraélhez? Professzorok' leczkéi. Muzeum. A' város' részei. Tót ivadéku bányászok a' németiség' közepén. Franke alapítványai. Niemeyer nem nagy építnök. Köszöntés' symboljai. Inneplés Lipsében.

Tegnap előtt azon adóval végeztem jegyzékeimet, mellyel Prussziában házaink' ugató őreit terhelik; hadd említsük most a' nyelvet, mellyet valamint emberektől, szintugy ezektől is, — legalább bizonyos értelemben megtagadni nem lehet. Halle' lakosainak nyelve egy kis módosítása a' királyi szászoké, reánk Magyarokra nézve kimondásban kevésbé nagyobb érthetőséggel. Honnét jó e' nagyobb érthetőség? Másunnan nem származtathatóni, mint onnét, hogy Halleba a' tudomány' szent szomjuja messzebb földi idegeneket csöditvén, a'

benszülöttek' hallása is élesül, 's viszont a' visszahatás' törvénye szerint az ő szóéjtési hangzatjok gyalultabb, 's messzebb tájuak' számára is érthetőbb lészen. Azonban ők is nevezetes példányul szolgálhatnak a' hang' élcserélésben. A' g betű nálok csak papiron tisztelkedő hangjegy; helyette j mindenütt a' kimondás. Nevet nem kell, ha hallom a': „juter Gott im Himmel“-jéket, vagy az: „acht jute iroschen“ számolásukat.

Csizma mázoló (itt Stiefelfuch) „Ich wünsche Sie einen guten Morgen“ idvezletet hangoztat mindig, ha reggel hét óra tájban ajtómat megnyitja; 's szinte azt, ha, magát elmenésében ajánlani kívánja. Épen ellensorsot tapasztal tehát itt a' „Sie“ szócska a' mi német-magyar világunkhoz képest, hol megfordítva épen annak kárával jön elő minduntalan az „Ihnen“ p. o. Ich habe Ihnen gestern gesehen.“ Még is szenved egy kis rövidséget Halleben is a' „Sie.“ Tanulóknál a' megszólításra nézve nem csak szokásban nincs, de megbántásul is vétetik. Sőt más egy sorsuak között is többnyire a' „te“ divatoz. A' társalkodás Halleben tiszta democratismuson alapul. Ellenben tájszólás kevesebb jön elő. Egyes hangcseréléseket kivéve Halle' lakosai egészen írás szerint beszélnek. Csak egy két néposztály vágyon itt, kinek a' többiekétől sokakban elváló nyelve vagyon. A' *Hallorokat* értem. A' *tanulók* is különös sajátsággal birnak e' részben. Már a' lipesei egyetem' nevéndékinél vettem ezt észre Drezdából jöttömkor. Miért birhatnak különös nyelvvel, épen ezek, kik egyébiránt minden egyetemeken annyiféle bonuak, sokat elmélkedtem. Szabadékaikban találok e' különös tüncmény' okát, 's részszerint azon megkülönböztetésben is, mellyben a' német egyetemek részesülnek Csudálkozá-

som azonban nem kisebbül, minekutána eszembe jut, hogy nálunk szintugy van a' muzafiaknak egyéb néposztályokétól különváló nyelvök, két kis különbséggel, először hogy nálunk illy nyelv egészen idegen égallynak, egy régen elhalt hont látottnak szülöttje 's a' tanulókra ugy szólván, ugy *tolatik*; a' német tanulóknál pedig egyenesen a' hon' közönségesen divatozó nyelvéből vagy on merítve, némelly tréfás elhajlásokkal, inkább a' kor' sajátsága' számára rövhatókkal, mint valami idegen forrásu, a' nemzeti szellem' fejlődését gátló nyelvtüneményekkel. Másodszor olly szétnyíló különbséggel távozik a' mi tanulóink' nyelve az ide valókétól, hogy az még a' valóság' éltebe, a' korosabbak' körébe is áltmegy, mint tudós papoknak, pergő szájn ügyészeknek, hatalmas tollu jegyzőknek, jámbor falusi rectoroknak magyar latin egyveléket mutató nyelve.

Már dohányosaink' számára is szolgálhatok észrevétellel. A' mi pipáink itt szinte egészen esméretlenek, valamint Drezdában 's Lipszében is. Minden dohányosnak fejer cserép, gyakran porcellán a' pipája, minőket Hazánkban a' vándorló mesterlegényeknél láttam. *) Fejer 's szárán kívül csizmája (*Stiefel*) is van a' dohányemésztő katlankának. Több belé megy, mint a' mieinkbe, 's tisztán könnyebben tartható. Azonban ugy veszem észre, a' mi fajtékpipáink itt minden dohányos' ohajtásának becses tárgya. Nem igen látni a' mi megyfa szárainkat is, 's ugy értem, hogy a' mi ide tévedhet, az csak ugyan Magyarországból hozatik.

A' billiárdozás' lökései *francziául* jegyeztetnek, valamint nálunk németül. Tehát itt is még hiszik,

*) Azolta honnosainknál is divatban kezdenek jönni e' pipák.

legalább e' részben, az emberek, hogy a' mit mint sajátot birnak, az nem *noble*, hogy az allyas természetü! Furcsa valóban, franczia nyelven dadog a' billiardozó Német; németen a' Magyar! Talán az Angolt utánazák, ki ámbár egyéberánt annyira nemzeti; parlamenti formalitása' némelly jelszavait még mind eddig idegen nyelven hangoztatja. Minő számtalan szokásaink vannak, mellyek' felvételére más ajánlatosat említeni nem tudunk, hanem hogy külföldi. Illy vak majmolásokra kicsapong az emberi utánzás' tohetsége. Ajándékozzon meg bár Ur Isten még ma angyalok' nyelvével; holnap már elegen fognának találtatni, kik a' békakét inkább szeretnék, csupán, minthogy ezt nem birjuk! Azt is tapasztalom, hogy itt a' *marqueurek*, *pinczérek* szorgalommal tanulják a' franczia nyelvet. Mintha bizony emberséges német nyelven nem tudnának szolgálni a' Francziáknak! Igaz' ugyan, humanitás nézni arra, hogy a' nálok szálásoló külföldi beszélhessen velök nyelvén. 'S csak e' tekintetben megbecsátható az illy nyelvtanulás. A' fogadósok némileg mindig világpolgárok. Egy hallei fogadós közelebb áll az ide legalább is 50 mérföldre eső Francziákhoz, mint az ő határszéleiken lakó földmives német. Fogadósok, valamint Izraél' elszórt népe, az egész föld' kerekségén mind inkább hasonlítanak egymáshoz, mint azokhoz, kik között letelepedtek. Széles az ő hatáskörüik, valamint háboru' idején a' szabad portyászoké, kikhez szinte közelítnék egy kis hasonlítással, annál fogva, hogy mindenike' jövedelmes kémleleteinek fő tárgya az utas; 's azon különbséggel, hogy míg amazok sok jövés-menés, veszélyes találkozás által érhetik csak el ezéljokat; ezek nyugtosan egész udvarisággal fosztogatják az utasokat. Természetesen

van itt is mind a' két részről kivétel, 's Németországban sokkal gyakoribb, mint nálunk, midőn pedig mind a' két Hon' fogadásai 's vendéglői egészen ugyan azon nemzethől származók.

A' szelíd Muzáknak szorgalmasan áldozok. Több jeles professzorok' leczkéit látogatom, már részszerint a' mi tudós világunk előtt is esmeretesekeit. De kéntelenítetem megvallani, e' jeles férjfiak eránt igen megcsalatkoztam várakozásomhan. Nem találok közöttök egyet is, kit mint igen *jeles oktatót* nevezhetnék. 'S épen azok' leczkéit találom legkevesebbé kielégítőknék kik könyvszerzői tudományos hírók' szárnyán leginkább hordoztatnak. Ne gondolja szives olvasóm, mintha én illy ítéletre azon szerfeletti sokat várás' nimbusza által ragadtatnék, mellyel körülvevessük a' még személyesen esmeretlen jelesek, 's melly azután a' megismerkedéskor szétfoszolván, nem csak magunkra, hanem a' híres tárgyra is, mint üres tartalmu ködfátyol, annál keletlenebben visszaháramlik az előbbivel épen homlok-erányu ellenkezőre vivő csalatással. Nem azért vagyok én elégületlen a' hallei híres oktatókkal, minthogy őket is a' személyes megismerkedéskor olly embereknek találom, mint egyéb jelesek. Nincs is személyök ellen semmi kifogásom, annyival inkább, minthogy majdnem mindnyájan igen jeles characterü férjfiak, 's környezőiktől is, ha csak nem épen pártszelleműségben elfogultak, tiszteltetnek; azonban minden személyes tisztelet-érzés mellett megkell őket róvnom, hogy épen az oktatásban igyekeznek legkevesebbé kitűnő szorgalommal jeleskedni, a' mi pedig küldetésök' fő feladása volna. Sokat kellene ez eránt mondanom, csak azt említem rövideden, előadásuk minden élénkséget nélkülöz. Még

Gesenius a' híres orientalistát is ide kell számítnom, mind a' mellett, hogy ő a' legkellemesb ember lehetne minden, bár még olly száraz tartalmu tudományos közléseiben. Ő is diktál, a' mellett igen keveset magyaráz. Illy módja pedig az oktatásnak előli mind két részről a' megkívántató élénkséget. Az elmemiv' betűi, jelentsenek, bár még olly felséges gondolatokat, magokban véve mindig csak holtak maradnak, szózat önti beléjük az igazi életet; hathatós édes szózat szerzett elejétől fogva legtöbb 's legerősb meggyőződést. — Méltán helyteleníthető az is, hogy általjában minden professzor nagyobb szorgalommal tartja ugy nevezett privat leczkéit, mellyekért minden hallgatótól kap bizonyos honorariumot; mint a' rendeseket, az ugy nevezett publicumokat, mellyekért az országtól huzza rendes fizetését. Azok, kiknek privatáira nagyobb számmal gyűlnek a' halgatók, alig tartanak hetenként 3—4 óránál több nyilvános leczkét. Pedig azon kívül, hogy rendes fizetésök is nagyobb, mint magyar honi collegáiké, még egy különös jövedelmi kutfőre, nálunk még eddig majdnem tellyesen esmeretlenre, a' könyvirásból származóra számolhatnak. Geseniusnak mult esztendőben megjelent „*Commentarius in Jesaiam*“ czimű munkája 10 ezer ezüst tallért hajtott be. Már itt pénzt is tud teremteni az elmemiv, nem csak beírni, benyomtatott papírt!

Ma lettem tagjává az ide való *Muzeumnak*. Ugy értem, ezen intézet a' legjobb mód, esmerkedni a' város' honoratoriaival. Olvasó kabinetjére nézve egészen az, mit Széchenyink nem régen Pesten casino név alatt létesített. Azonkívül a' muzeum' célja középesülés is a' város miveltebbjei' társalkodásának számára. Mondják, bálók, hangversenyek is fognak tartatni. Főké-

pen kaphat rajta *) minden ifju, ki nem csupán a' néma könyvek közé kíván egyetemi élte' pályáján temetkezni; vagy ha társaságot óhajt, nem egyedül a' hozzá hasonló tapasztalatlan éretlen ifjakkal társalkodni. Halle' muzafiaiinak mentorai valóban különös érdemet szereztek magoknak az által, hogy főképen ők ez intézet' részvényesei, kik 86, többnyire professzori családból 's azonkívül még 71 egyes tagból, többnyire tanulókból állnak. Az olvasó-kabinet leginkább hirlapok- 's havi írásokból szerkeződött. Bámulva láttam ma a' napi literatura' számtalan szüleményeit, 193 hirlapot 's havi írást szép rendben, a' négy facultások szerint különözve, egy nagy könyvtartóban. Csak győzzem őket olvasni. Már most némileg hallei lakosnak nézhetem magamat, az által, hogy a' hely' legmiveltebbjeivel esmerkedhetem. Lészen ezentúl valami egybeköttetési pontom a' város' tulajdonképeni lakosaival. Az akademikusok, kikkel helyzetemnél fogva legelőször esmerkedtem, többnyire magok is idegenek.

Szóljunk már most a' város' külsejéről, 's az egyetem után még nevezetes tárgyairól.

Halle nem számíthatatik szép városok közé. Már fekvésénél fogva sokat vesz. A' Szaale folyam' völgyében fekszik, érintetve a' lipcsei sikságtól, melly itt, kivált éjszak-keletnek, az anhalti birtok felé apró ho-

*) Örömmel veheti itt minden velem egyetértő olvasóni észre, hogy azolta Pestünk' Casinojának, 's két Magyar hazánk több városaiban sokszorosult létének hasonlósága a' hallei muzeummal még nagyobb. Örömmel érthetjük, a' hirlapokból: mennyire nevededik a' részvét azon hangversenek' számára, mellyek a' pestiben már egy darab időtől fogva tartatnak.

mokos dombokig magasul. Csupán nyugat felől nyiltabb alaku, hol a' Szaale' völgye jobban kiszélesül. Épületi szerkezése nem javítja fekvése' kellemetlenségét. Mennek ugyan ki nagy piaczából több utszák, eleinte sugárzón, de hamar tellyesen tervellenileg öszvevissza hajlón. Egyenes nevet végig egyik sem érdemel. Főkép zavart helyzetü a' *Halle* (tulajdonképeni) 's a' *Glau-cha*. A' későbben épült *lipcsei* 's az *Ujváros* külrészek sem igen szabályozottabbak. Külsőjére nézve méltán füstös, vagy is szennyes melléknév ruházható e' városra, mert az egész egy barna szennyes épületi tömeget képez. Rondának azért még sem merném nevezni Hallet, minekutána tökélye' hiányát egyes házak' állapotjáról ítélve a' lakosok szorgalmasan látszatnak pótolni. A' Szászok' tisztaság- 's rendszeretése itt is kitünő. Nincs ugyan egy épülete is, se magános se nyilvános, melly pompásnak, legalább kitünő disszel birónak mondathatnék; az egész város csupa kietlen favázlatu házakból áll. De lépünk be bár a' legszegényebbek' hajlékába, 's mindenütt honosan leljük a' tisztaságot. Igaz: illy tetszetős belrészek' látása után még inkább megütközhetünk: miért nem fordítatott több gond a' külsőre. Szebbek a' kerti házak, kivált az éjszak-nyugati oldalon, ott hol a' várost elhagyó Szaale folyam' partjai már jó magasra emelkednek, 's *Giebichenstein* vár' om-ladékait hordozzák. Meg kell azt is esmérnünk: város' szennyes külsője nagy részént természeti okon alapul. A' számos sóaknákból nagy bőséggel emelkedő gőzök fogják meg alkalmasint az épületeket. 'S más felől apró, ócska, vagy rongyolt ház még a' külvárosokban sem találhatik. Régibb része csupa 3—4 emeletü házakból áll. A' mellett templomai mind a' tisztas

régiség' buzgó szorgalmának nyomait viselik. Ha esti szürkületkor tágas nagy piaczn andalgok, szemeimmel majd a' roppant négy, egykor öt nagy tornyu Mária templomot, majd ennek egy kevésé távolabb eső, félnyire kitünő társait nyomozom, majd a' piaczt környékező egyéb épületet szemlélgetem, a' magokban is már setétlő nagy tárgyakra a' rokon esti homályt önként simulva kiterülni látom; mind ekkor elmevilágomban sokféle különös képeket érzek elevenülni.

Azonkívül Halle még több tekintetben nevezetes. Az anyatermészetnek csudálatos adományait mutathatja. Földje csupa szétporlott tőzekből áll, mellynek alatta számos sós források. Ezek kutakat képezvén, az esmeretes salinák' (a' lakosoknál Salzkothen) neve alatt különös szorgalom' tárgyai, 's hasznos jövedelem' kutfejei. Számos téres gömbölyű épületek jelelik már messziről nézve a' sós forrás' leszürését. A' készitést egészen a' *Hallorok* üzik. Ugy értem, sokféle sajátsággal bíró népecskét tesznek ezek. Arczvonatjaikban igen kitünő a' szláv eredet. Alkalmasint maradéka az egykor e' tájon szerteszét lakozott, 's már most csak illyes apró népszigetekben létező Vendusoknak. Különös valóban, hogy a' legtisztább németiségnek közepette, Vendus atyafiaiától örökre elszigetelve még régi nyelvének 's több ősi szokásainak birtokában megtudta magát tartani e' kis nép; 's hogy a' bányászatnak egy nemét üzi épen azon nemzet' honjában, melly majdnem egyedül miveli Europa' continense' nagy részének, még Amerikának is bányait, olly tájakon is, mint p. o. felső Magyarhonban, hol ismét a' régibb lakosok csupa Szlávok. Egyéberánt mind e' mellett a' Hallorok közé is lassanként behat az előbb-utóbb mindent elváltoztató

idők' lelke. Ugy veszem észre: ifjusága többnyire a' rendes városi öltözetet viseli már; 's az öregeké se mondathatik se ősinék, se nemzetinek, midőn egészen ugyan az, a' mi még atyáink' idejében ez országokban közönséges vala, 's németnek neveztetett. Beszélni is tudnak németül, 's többnyire értelmesen. A' sóaknákon kívül csupán halászáttal foglalatoskodnak, de mind kettővel kizáró szabadékok' birása mellett. Mondják, híres uszók.

Az emberiség' javára is van még Hallenek a' híres egyetemen kívül egy kitűnő nevezetessége, a' roppant Árvaház, vagy is inkább árvaházi intézetek, a' mint fő épülete' homlokzata hirdeti „*Franke' alapítványai.*“ Méltán többes számba van téve az alapítvány szó, akár az intézet' célját, akár nagynemű tervét, akár külső temérdekségét nézzük, akár azon jótékony kihatást, mellyel már több mint száz esztendőtol fogva a' szenvedő emberiség' jajját enyhíteni igyekszik. Alkotója fényes példáját adta annak: mit nem tehet minden akadályok' ellenére az emberiség' javáért lángoló, istenfelő buzgalomtól melegült, elszánt akarat. Mint szegény, ön személye' szükségeinek is alig megfelelő privát tanító kezdette nemes pályáját Franke, bérlett házacskában oktattott ifjuságától fogva néhány nevendéket; 's majdan Isten annyira megáldotta buzgó törekvését a' legszebb foganattal, hogy nem sokára tulajdon birtokának vallhatta az egész települést, mellyet intézete elfoglalt, 's holta után olly alapítványt hagyhatott, mellynél nagyobb maga nemében Némethonban alig létez. A' fő épület belől egész utszát mutat. Az Árvákon kívül benne van különbféle gondviselőknék, oktatóknak lakása; ben vagyon egy convictus, két gymnasium,

typographia, evvel egybeköttetve Kannstadt' stereotypje biblia számára; ben vagyon egy könyvkereskedés, gyógyszerár. A' mellék-épületek, udvarok, kertek egész város-részt képeznek. 'S mind ezt egy szegény oktatónak köszönheti a' közönség! Csak azt lehet sajnálni, hogy olly ritka az illy igaz emberbarát. Száz esztendő alatt, 1695-től 1795-ig 4800 árvát ápolt az intézet. Bir egy 20 ezer darabra menő könyvtárt is.

Még nagyobb hírű, ámbár külsőkép sokkal csekélyebb módon mutatkozó intézete Hallenek az *egyetem*, mellynek most én is tagja vagyok. Mind a' mellett, hogy egy pár év oltá nevéndékei fogynak, *) virágzónak mondhatjuk, mind több jeles tanítóira, mind pedig azon számos tudós feijfiakra nézve, kik itt jutottak felsőbb szellemi műveltségökhöz. E' fél cursusra 1164 az academicus. Legtöbb a' theologus, valamint Heidelbergben legtöbb a' jurista. Halle' egyeteme minden más német egyetemek felett theológ melléknévvel czimeztethető. Különös egyetemi épület nincs, ha csak ide nem számláljuk a' mázsahivatalt, mellyben van a' legnagyobb 's a' várbelin kívül egyetlen egy nyilvános auditorium. Majdnem minden első rangú oktató maga lakásában tartja leczkéit, többnyire közönséges nagyságu szobákban. Halle' egyeteme **) idealis, valamint az egykori római német birodalom' egysége. 'S még is olly sok-

*) Valámit azolta is, egész folyó 1837-d. esztendeig. De más német egyetemek hasonló esetben vagynak, 's e' szerint az említett fogyás általánosán minden egyetemet illető körülményeknek lehet következése.

**) Több más társai is p. o. Jenában, Lipcsében 's a' t.

féle tekintetben érdemesítette már magát a' tudományokra nézve. Nem korlátolja külső gát a' szellemi hatalmat, csak hozattassék ez a' kifejlődés' pontjára.

Akartak azonban alkotni épületet az egyetemnek. Boldogult Niemeyer, a' híres paedagog okoztatik, hogy belőle semmi sem lett. Kezébe adatott nagy summa pénz az építésre. Ő e' végre a' város' játékszinét vásárolta meg, de azt előbb, hogy építhessen, 3000 porosz tallér költséggel lerontotta. Most se egyetemi, se játékszin nincs. Hijában volt az egyéberánt jeles férjfiu Franke' intézetének felügyelője, míg ez a' semmiből a' mostani németországi legroppantabb árvaházat alkotta; — ő a' nagy segedelem pénzzel játékszinétől fosztá meg a' 26 ezer lakossal bíró várost, 's egyetemi épület' birásának reményétől még messzebbre visszatolta.

Igen helyes szokás itt a' kézszorítás, midőn esmerősek egymással találkoznak, vagy látogatást tesznek. A' nőnemtől is gyakoroltatik. Ritkább illy alkalommal a' csokolás; csak a' szorosb esmerősök csókolkodnak, de ezek három helyen, homlokon 's kétfelől az arczon.

Hallom, Lipcsében nagy pompával ment végbe az augsburgi vallástételnek ez idei inneplése. Nagy diszmenet tartatott, vezetve Krugtól, mint az egyetem' rectorától. Hermelin-palást lebegett a' híres bölcs' várlain, mert Lipcse' egyetemének kormányozója fejedelmi megkülönböztetéssel hir, legyen bár egyéberánt egyszerű oktató. Nem is hijában tüzelő pontja Szászhon Europa' szellemi miveltségének. A' többi oktatók mindnyájan ó német öltözetben mutatkoztak, a' mi Halleben valamint a' bajusz viselése is tilalmas, 's az volt még Lipcsében is a' múlt nyáron, midőn az augsburgi confessio' keletkezése először, akkor félbeszakasztatva

innepeltegett. Még nevezeteseb, hogy Izraëliták' küldöttsége is csatlakozott a' diszmenethez.

A' Szászoktól ez idén megtartott reformatioi Jubileum magas pontu vala. *)

Novemb. 5-kén.

Hallei néparczok. Egyetem' kihatása a' népre. Kicsapongásban is, mint jóban, tanulók a' tónadók. Népéldelet. Tánczmulatságok. Verklisek. Fiskalisok.

Folyvást tart a' szép őszi idő, várakozásomon felül ezen szélességi fok alatt, melly már a' polushoz közelebb esik, mint az egyenlítőhez. Szorgalmasan sétálgat a' csinos nép, nagyobb számmal, mint nálunk a' nagyobb 's jóval gazdagabb Pó'sonyban. Elég alkalmani leve már, esmerkedni a' lakosok' kitünő jegyékével. Szelídség 's különös módosság a' maga tartásában, válogatott, nálunk írásbélinek nevezett nyelv a' lakosok' nagy részének sajátja, nem tetemes le felé lépcsőzéssel azoknál is, kik másutt nép' seprejének mondatnak. Nagy városi character e' népnek nincs. Igen bámulják az idegent még előkelőbbek is. Szembetünő a' csendesség még a' nagyobb seregre menő adók- vevők között is, kivált azoknak képzelmében, kik Pesten, Győrben, Sopronyban, 's másutt tartott vásárookra, 's még nem épén országosokra, emlékeznek. Termetökre nézve Hallenek se férjfi, se nő neme nem mondathatik szépnek. Lipcsében 's Drezdában mindenik sudara-

*) Magas pontu valóban, kivált ha catholicus papok is részt vettek benne, mint mondották: „Engesztelődő innep“ czim alatt.

sabb. Még a' lakosok' szójárása is mutatja, hogy itten tudósok a' tónadók. A' Verhältniss, Substanz, wesentlich szavakat vargám is forgatja szájában. Maga ezen becsületes férjfiu emlegeti, hogy midőn ők, a' mostani nemzedék' éltesebbjei, egykor azt hitték, hogy szüléiknél sokkal többet tudnak; gyermekeiktől most sokat hallanak, a' mit ők nem értenek. Meglepő valóban, akármí rangu 's kóru emberrel ereszkedjem szóba, tapasztalni az itteniek' értelmi fejlődését, illy kiterjedésben. Látni ugyan itt is gyakori példáját az álesméreteknek, a' felszeg mivelődésnek, a' magas' idélen allyasításának; de ezek mind csak egységekben mutatkozó beteges jelenetek, az egésznek egységén ki nem fogók. Az erkölcsiség, mellyet legjobban féltetni illy tévedésektől, türhető lábon áll; — nyilvános megismerése mindenütt biztosítva. Az egész városban alig van egy két kávéház, ez is nappal többnyire üres. A' vendéglőknél igen szembetűnő azon gyorsaság, mellyel az ebéd elköltetik, valamint szinte a' csendesség, még olly helyeken is, hol egyéberánt igen természetesnek találók a' zajt, hol az éldelt gyönyörűség természete ellen is élénkíti az embert. Méltó megjegyezni, hogy Halleben nem nyittatnak bizonyos szabadékos helyek, hol az állatiság' legrutább kicsapongásának szoknak az emberek áldozni. Még legzajosabbak, 's legelőbb bókólnak, legalább a' többiekkel egybehasonlítva, Venus' és Bachus' fattyu kellékinék épen azok, kiknek kevésbé mivel népeknél is legjobb példával kellene a' többi előtt tündökölni. Az academicusok között némelly elcsábított ifjak 's a' vélek szorosh viszonyokban álló közrendű lakosok, p. o. Sonnenbruderek, ruhatisztítók ezek. Ha ollykor estve felé

zajló társasággal találkozom az utszákon, bizonyosan muzafiak. Annál helytelenebb, ha épen ilyenek távoznak el legtöbbször, kivált külsőben azon minden mivelt embereket megkülönböztető diszes magatartástól, melly Szászthonban már annyira eggyé lett a' nép' uralkodó szellemével. Danolva menés, sipka, rendszerint erősen öszvegyürt; kezében, vagy szájában hosszú pipa, pongyola öltözködés; ha többed magával járkal, ölelkezve menés, már messziről megkülönböztetik a' tanulót egyébektől az utszákon. Gyakran látni közöttök némellyeket hálóköntösben, papucsban. Ez utolsóra nézve némelly polgároknak is, az ugy nevezett Philisterekben követőkre találtak. Több kalmárt vettem már így észre boltjában. Otthon még professzorokat is ritkán látni délelőtt más köntösben. Azonban ne higyjük, hogy illy kevéssé tetszetős külső-alatt még durvább belső lappangna. Illy kőczosság rendszerint csak affectatio, 's többnyire az ifjabb academicusoknak, az ugy nevezett *rókáknak* tulajdona; különben nem magyarázhatnám, hogy tudnak az idősebbek, 's még inkább a' már kilépők, a' candidatusok, egyszerre olly csinosakká válni. Sőt hasznos is, ha ennél fogva idétlen piper 's fényüzéstől mentesb marad az ifju, el nem puhul, 's a' drága időt kíméli. Úgy is találom, hogy ezek is, valamint lipesei collegáik, a' mi tanulóink' egykoruinál sokkal előbbre vagynak a' fejlődésben. Nálunk külsőre látszik a' tanuló finomabbnak, itt a' valóra nézve nevezetethetik inkább annak. Igen kitünő 's épen nem helybenhagyható az esprit de corps, — *testületi szellem* —, 's a' nyelv, mellyel magokat más néposztálynaktól megkülönböztetik. Mind a' kettő legkevesbő viseli az itt olly közönségessé vált miveltség' jegyékét.

Mind a' mellett, hogy Hallenek 26 ezer lakosa 1200 tanulójánál csendesebben éldegél, nem mondathatik holtnak a' népelet. Hallom, a' városhoz igen közel fekvő falukban minden héten tartatik különbféle táncmulatság, 's azonkívül a' városban a' téli fél esztendőben bálók 's hangversenyek. Míg nálunk illy nyilvános mulatozás az évnek csak bizonyos részében szokás szerinti; itt a' farsang' neve már régen feledékenységre ment; de ha a' mi országainkban csak télen szabad az illy nyilvános mulatság, itt az évnek semmi szakszában sem tilalmas. Talán ez is egyik oka, hogy azután illy sokszor ismételhető multságok itt nem olly szerfelett zajosak, nem annyira egészség-rontók, kedvünket az éldelet után nem annyira béhamvazók, mint nálunk. E' multságoknak is leginkább a' tanulók bókolknak, komoly irányzatú rendeltetésök' ellenére. A' *zsilipekhez, Passendorf, Böllberg, Diemicz* helyiségekbe seregenként rajoznak ki ilyenkor a' vigság' fiai. A' házakból is elég zongora-, 's egyéb muzsikai hangok érintik füleimet; azonkívül a' fátyolos gőzkör' felső rétegei is harsogtatnak le illy zengzetet. A' városháznak fedett széles folyosója kiszolgál a' nagy piacra; ezen játszanak a' város' hangmivészei minden héten két, három izben dél előtt. Békésen vizshangoztatnak ekkor a' nagy piacot környékező épületek, főképen általellenben a' négy tornyú Mária-templom, 's közben egy magánosan álló, egykor avval öszvefüggő nagy négyszegű torony, tövénél lapos fedelű, kőkarzatu katonai fővigyázattal; honnét ismét estvéneként hallatszik a' harmadik vadász zászlóally' őrségének kürt-szózatja. Azonkívül vasárnaponként a' *verklük* munkások, melyeknek Halle egy fő honja, szerteszét az utszákon,

esoportonként, többnyire énekszó kísérettel. Nem tudtam első vasárnap, mi oka lehet illy különös mutatványoknak. A' rendőrség által szorítottak e' hangnívészi automaták a' vasárnapra, keresetök' reményével. Hal-lom, hogy a' táplálatot szerző szorgalom verklikkel hallei lakosok által német földön szerteszét üzetik, 's hogy p. o. Bajörországban verklis' látása rendszerint hallei emberekre emlékeztető. Tehát majdnem minden országnak vagyon bizonyos tája, mellynek lakosai bizonyos életnemet messze földön mint kóbor jövevények üznek. Méltó volna különös figyelem' tárgyául tenni az ethnographiában illy szorgalmi költöző szárnyasokat. A' hangnívésztségben ügyes Cseh, a' kép 's gypszalak áru-ló, a' majmos tévés, a' sajt 's szalami készítő, geszte-nye sütő Olasz; az olejkár, csipkár 's drótos magyar-honi Tót, a' kesztyűs 's canari-madaras tyrolisi, a' több e' féle hátánházi szorgalom-vadászok; mind ezek nem megvetendő characterek lehetnek a' lelkes vizsgáló psycholog' studiumának.

Már *fiscalisokat* is találtam Hallében, de a' magyar-országiakhoz csak névre hasonlítókat. Némellyeket hall-gatóik közül kiválasztanak a' professzorok, hogy ne-vőkben egyet-mást, tanulókat, 's rendtartást illető-ket hirdessenek, könyveik' eladására ügyeljenek; 's ezek neveztetnek *fiscalisok*nak. — Egész Prussziára 's Szászországra nézve pedig különbözik mi nálunk ta-láltató rokonától a' *pósta-intézetvény*; annyiban, hogy ezen országokban a' levélpósta-hivatal mindenütt külön vagyon a' póstatartástól, (von der Posthalterei), melly az utasok' személyét expedálja; amaz pedig csupán a' szét küldendő leveleket. Meg fog kíméltetni, ha ezt is emlí-tem, szíves olvasóm, hasonló esetben azon futosástól,

mellynek én e' különbözés' nem esmérése miatt mind-
járt Drezdában alája voltam vettette.

Novemb. 7-kén.

*Merseburg. Fekvése. Consist. tanácsnok
Haasenritter. Hunnenschlacht. Lengyel ajku
katonák. Sipka' feltevése templomban. A' dom'
régiségei. Catholicus isteni tisztelet prote-
stans domban. Diplomát szerepem.*

Ma tettem első kirándulásomat Halleből, az ide
csak két mértföldre eső *Merseburgba*, mostan porosz-
szász tartomány' három kormányszéki városai' egyikébe.
Felette kedvező vala időm, egész tavaszi derületű. Az
utat gyalog tettem meg. Szászthonban vagyok. Sen-
ki nem veszi rossz néven, senki nem vet ferde pillan-
tást az egyszerü vándorra. Nem szükség semmi véd-
szerrel felfegyverkeznem, kezembe elég egy kis pálcza,
vesszőke, nem táboroznak a' falusiak' házainál becsüle-
tes, 's nem becsületes idegent egyformán megrohanó uga-
tó *rendőrök*. Ki a' fáradságtól nem fél, semmi hiánylás-
tól se tartson, ha illy utazási módnak veti magát e' vi-
déken alája. Minden órában pihenhet kellemetes falusi
fogadóban, akár több izben is. Csak pénze legyen, 's
tisztessen öltözzék, olly szoba fog számára nyittatni,
mint akármi hintón lejtő előkelő utas társának. A' gya-
logolás' mozgalma friss szöktetésbe hozá ez alkalommal
is véremet. Széles országut vonul, *Au* völgy-hosszat,
mellyet az első mértföld' végénél *Ammendorf*nál *Elster*
érint, *Skopán*nál *Saale*, egymással az elsőnél egyesülők.
Elsteren 3 boltivü kőhid viszen ált, a' másikon is há-
rom; mindenike jeles miv, valamint az út is, mellynek

természeti megszakadását jeles mivészeti egybekötéssel biztosítják. Még nem sokkal ezelőtt nem lehetett Merseburgba Halleből jobb úton menni, mint Budapestről Esztergomba. 1816 — 18 esztendő' folytában készült a' jeles töltés, országos költséggel. Szép kőobeliszek jelelik a' mértföldeket, távolságát a' két városnak egymástól, 's azonkívül az ország' fő városától Berlin-től, Merseburghoz 24 mértföldnyire esőtől. Egyes csinos házak állnak, bizonyos közre egymáshoz, az utkésztők' számára, vagy az utpénz' beszedésére.

Merseburg Hallenél sokkal kisebb, de még is majdnem többet mutató város, mert terjedelmes síkságra néző dombon épült. Sok tornyu várkastélyját a' benne eső dómmal együtt tetszetős alakban mutatja, kivált Halle felől. Vidékével 1738-ig esztendeig úgy nevezett domstift volt, egy örökös szász hercegi adminisztrátorral, kinek háza azon évben kihalt. Most a' számos új porosz foglalatások' egyike. Vára jelenleg kormányzéki épületül szolgál. Vasárnap lévén, a' domban még nem végződött isteni tiszteletben részesültem. Épen consistor. tanácsnok *Haasenritter* predikált, kihez Merseburgot látogatásom' fő ezéja vezérlett. Igen szívesen fogadott, 's azon bizodalom élesztő egyszerűséggel beszélt, melly a' szász tudósoknak alkalmasint közös, 's annál becsesb tulajdona, mennél bajosb vele birni azon férjfiaknak, kiknél egyéberánt komoly életnemök-nél fogva a' feszes magatartás annál szokottabb jelenés. Nála mint hivatalos dolgai' sokféleségétől ellepettnél különösen becsülhettem e' tulajdonságot, a' méltán humanitásnak nevezhetőt. Szíves közlékenységgel említette soknemű gondjait. Azonkívül, hogy a' dómnál végrehajt minden lelkészi kötelességet, a' kormányzék-

nek tagja, Halleben a' theologiai karnál biztos, 's generalsuperintendens; e' minémiségben felügyelvén 38 superintendesre, 's 800 egyéb lelkészre. Kérdezősködött az erdélyi Unitariusok felől. Beszért magyar elődeinknek Merseburg körül szenvedett veszélyéről. A' városhoz $1\frac{1}{2}$ órára *Keischberg* falu volt az ütközet' helyszíne. Itt közönségesen *Hunnenschlacht* név alatt é még most is a' nép' szájában e' nagy vérnap, 's minden évfordulatkor említetik a' templomban. H ** től vissza a várba mentem, a' templomot, már most üreset megtekintendő. Csupa csinosan öltözködött városi nép lépdele az utszán, közötté az itt tanyázó 19-d. számú, Posenbe való, tehát nagyobb részént *lengyel* eredetű gyalogsoreszed' vitézei; mindnyájan csinos, ámbár nem pompás formaruhában, a' csáko' tisztnél 's közembernél majdnem egészen egyforma, különös módon, mint egy leszakadott szalag, mejjig lefüggő fejér vitézkötéssel; amazoknak fő különböztető jegyek két más sokkal szebb, gazdag, ezüst vitézkötés, egy keresztbe menő hasonló nemű vastag sinórral a' köntösnek mejjét fedő részen. A' templomnál felállított őrizet a' végzett isteni szolgálat' diszítéséül tisztelkedett. A' lengyelül beszélő altisztek' szózatja első nem német vala az én füleimben, miolta Csehországot elhagytam; ő előttök nem kevésbé lehetett külsőm idegen nemű, mint nekem az ő szarmat hangjaik Szászhon' kellő közepén; reám néztek, 's érthetőleg mondotta pajtásának az egyik: „to je tag ugorische“ (ez olyan magyar forma). A' templom hamar bezáratott, de majdan ismét megnyitatték számomra a' nyájas egyházfi által, kitől hamar megtudtam, hogy ő is volt nálunk egykor, 1809-b. mint ellenség, akkor katona a' Napoleon' sassainak hatalmas csattogtatása

alatt Po'sonyt elfoglalva tartott szász hadiseregben. *Sipkásan* vezetett be a' templomba, 's csak unszolására tudtam rá állni, hogy szokás szerint levett kalapomat izzadt fejemre ismét feltegyem; ámbár nem tartozom azokhoz, kik a' nagy Teremtő' méltóságának, akkor is tudja Isten, minő megsértését lelik abban, ha a' szokástól szentelt szertartásokat mások' botránkoztatása nélkül olykor elmulasztják. „Unser Herr Gott wird es nicht übel nehmen,“ mondá. Azt veszem észre: a' kalap-levevés szent helyek' tisztelése' jeléül, megszűnt e' tájon mindenektől lételes kötelességnek tartatni. Dum fueris Romae. Prágában bizonyosan nem számolhattam illy meghívásra. Akármilyen különbösek legyünk az olly szertartások' fel- vagy eltűnése eránt, mellyek csak a' beléjük épített idea által nyerhetik jelentőségöket; 's akármilyen természetesnek találjuk bár azt, hogy illy bele-ruházással vagy a' nélkül, ugyan azon szertartás két vidéken egészen egymással ellenkezőleg szemléltethetők, 's a' balitéleteken felül emelkedett idegen által körülmények szerint bizvást megtartathatják, vagy elmulasztathatják; az bizonyos, hogy még is szokni kell előbb, míg a' hazánkban másképp látott szokást meglepetés, vagy idegenkedés nélkül tapasztalhatjuk, 's gyakorolhatjuk. — A' templom rőppant, hanem belsője, mint minden goth izlésű, 's egykor catholicus isteni tiszteletet látott protestans szentegyház, pusztult alakunak látszik. Nevezetes benne az orgona, 4073 sippal, 72 nemű hangozattal. Maga a' sipok' tisztítása bele szokott kerülni 2 — 300 tallérba. Láttam Cranach' mivét, mellyről meissenai testvérénél emlékeztem. Krisztus' felfeszítését és sirba tételét ábrázolja; a' konok' gonosztévő képe itt még Luthert mutatja. Tehát korábbi mive a' fes-

tésznek. Láttam több császároknak, egyházi személyeknek, 's Merseburg' administratorinak sírköveit, melyeknek, ámbár általam szorgalmasan jegyeztettek, itt csak némellyikét említem; p. o. nagy Ottóét, a' templom' építőjét; IV-d. Henrik ellen-császári névvel felállott Rudolfét, ki e' tájon győzetett meg ellenfelétől. Megsebesítve menekedett 'Merseburg' püspökéhez, hol vére elfolyt. Láttam, ha igazán az, — levágott jobb kezét. Láttam trotei Thilo püspök' sirját, ki ártatlan komornokját hollótól elorzott gyűrűjéért lenyakaztatta, 's azután későn kitudván az elvérzett' ártatlanságát, töredelmes bánatja' jeléül az egész történet' képét sirja' catafalkjába vágatta. Mutatta kalauzom sz. Kunigundának, II-d. Henrik császár' hitvesének köntösét, 's Luthernek azon öltönyét, mellyel' diszesítette, midőn itt egyszer predikált.

A' merseburgi catholicus hivek' számára minden esztendőben egyszer, Berlinből jön lelkész, 's cultusok a' *protestans* dóm templomban tartatik. Itt már, hálá az egeknek, igazi testvéreknek nézik egymást napnyugottnak két fő keresztény felekezetei!

Élénk 's tisztes társasággal költöttem ebédemet az „arany kar“-nál. Több-kormányszéki tag is volt a' vendégek között; egyikök' mejjét a' vas kereszt' jele diszesítette. Lengyelnek tartván engemet, természetesen a' Lengyelekről, 's azután nemzetünkről emlékeztek, hivatali tónhoz illő hidegséggel, de nem szófösvénységgel, mert különben nem vítatták volna annyit: mi kellene a' Magyaroknak, 's minek kelljen nála másképen lenni. Az ő hozzájok inkább illő szerepet, a' szófontoló diplomathoz illőt én vittem, mert szívem fáj mindig, ha hazámat itt a' külföldön, a' mellett hogy olly fo-

nákul esmerik, annyiszor vádokkal terhelni tapasztalom; mit egyéberánt nem kellene olly meglepőnek találnom. A' porosz-lengyel katonaságot diesérték. Forgékonyabbak, mondának, mint a' mi németjeink, csak hogy rosszul tisztelkednek a' fegyverrel. Ez ugyan még nem nagy hiba. Egy másiknak azon kifogása vala e' vitézek ellen, hogy estvéként már 9 óra tájban „ki vagy“-gyal rivakodnak az arra elmenőkre. Ez is még igen megbocsátható hiba, ha csak egy kis pikkből (bocsánatot e' szóért) nem teszik, mint Lengyelek, német honfitársaik ellen, kiktől hajdani nemzetiségök' fentartott emlékezetén 's nyelvökön kívül még másban is igen sokat különböznek, tömöttebb termet, barnább arczzsin-, feketébb haj- 's bajuszra nézve.

Késő estve értem vissza Hallebe, derült kedvvel, a' nap' jelenetiről szedett tapasztalással, kísértetve egy karniol születésű de Halleben települt, ámbár még épen nem porosz szellemű jámbor czifromostól, kinek mint őszinte megvallá, velem mehetése az esti homályban megnyugtatóására szolgál.

Novemb. 10-kén.

Porosz huszárok. Számos könyv-árverés.

E' napokban láttam az első porosz huszárt. Meglepetésemben majdnem azt hittem: valami vármegyénk' ura utaz Hallen keresztül; privat magyar körül magyar külsőjű cseléd már most ritka. Természetesen készek vagyunk azonosítani nemzeti öltözetünket nemzetünkkel, 's magyar ruha alatt első látszatra magyart képzelni; minekutána olly sok sajátsággal birunk; ha bár illy tulajdonságaink is olly sok ellenséget találnak tulajdon honjokban. Örülhetnék, hogy nemzeti öltözetünk a' kül-

föd' hadiserege lovassága' egy részének formaruhájává leve: de jaj, már többektől hallom: „sok magyarok huszárruhában járnak.“ Tehát hazánkhoz olly közel sem tudják, minő viselet nemzeti mi nálunk, midőn pedig Poroszhon' első huszárai valóságos magyarok, 's közülök némielleyek az itten élő nemzedék előtt még esméretesek voltak. — Huszár ezrede éppen annyi van a' Porosznak, mint nekünk. Az itt tanyázók kékek, veres hajtókéval, mentéjükön fejér prémmel. Ablakom előtt a' szép Nagy-Berlin piacon tartják minden nap hadi gyakorlásaikat.

A' sok *könyv-árverés* emlékeztet erősen, hogy a' könyvgyártás' fő honjában vagyok. Alája bocsátatnak új könyvek is, p. o. az árvaház' költségén nyomattak. Rosszul nem kelhetnek el a' könyvek, különben nem volna külön hivatalos árverőjük, 's nem nyitatták meg annyiszor az eladásnak e' módja. Minap több 8000-nél elkelt. Itt a' könyv-auctio is valóságos részét teszi a' könyvkereskedésnek. Nálunk ennek legfellyebb elveszett táborszeme.

Moselyogva hallom a' hátánházaiknak, trombitafuvalomnak 's t. e' félének utánzását az utszáló *kölönczök* által. Alig fogják az illy részvétet élészők képzelni: minő szerencsés tanítókul tekinthetjük őket ennél fogva. Talán az oskolai methodust is lehetne illy tanítási módon alkalmazni. Ugy is mindenhez játszva, 's mennél terültebb felülettel kíván most jutni a' világ.

Novemb. 11-kén.

Utsza- elme- 's agyvilágítás. 'Érzéki éldelet. Ser. Lovak. Haute creme. Kordovány lábbelim' szembetünősege. Közsorsu polgárnők' öltö-zete. Póstások' formaruhája.

A' magában elég setét színű Hallenek éji világítása is elég homályos, 's inkább versenez avval, mellynek elüzésére kellene szolgálni, mint a' nap' világával. Ám- bár a' közönséges kisebb lámpákon, szokás szerint a' házak' oldalaira szegezettekén kívül, még az utszákon keresztbe huzott zsinegeken is függenek már nagyobbak, még is erőt vesz rajtok rendszerint az éji setétség. A' vi- lágítás itt igen fonák viszonyban áll az elmének *hasonló* névvel illelhető fejlődésével, nem annyira még egy vilá- gítással, a' szesz italok által agyunkban terjeszthető- vel. Olly vendéglőknél, hol inkább elmezavaró mint vi- dító itallal, legfellyebb pályinkával zagyvált, már ma- gában kellemetlen izü serrel, 's legfellyebb holmi szédí- tő gyomor rontó, nem erősítő liqueurrel kinoztatik a' szomjuja' enyhítését kereső vendég, alig lehet elszólítani könyvétől a' kulesár leányt, valamint franczia studiu- mától a' marqueurt. És a' muzafiak, de gyakran vélők tudós mentorok is, épületesen dohányozgatnak az illy izetlen italok mellett, minekutána megevék vajas ke- nyérszeletkéjökkel párosított nyers sunkájokat, minőért nálunk bizonyosan az alföld' szilaj csikósa nem adná ki bográcsából gulyás husát. Illy 'éleményt gyakran nem vetnek meg sok híres német tudósok, kiknek elmemi- veí olly magasan ragyognak az állatiságon felül emel- kedő miveltség' egén, nem csak széles Némethonban,

de rajta túl a' szomszéd országokban, szinte egész Európában; a' népnek külföldön élő számos testi, még több lelki [rokonainál, nálunk is már mindenütt, — városaink' magyar-német polgáritól kezdve; ált a' serény professzorokon, a' magyar nemesi bőkezűséghez illőn szorgalmas könyvgyűjtő, külföldi literatura által is érdekeltető gazdag földbirtokosokig, a' főkép német, 's csupán csak német könyveket kedvelő mivel magyar dámákig. Az érzéki éldelet is mindenben viseli itt a' földiektől eltávozó szellemiség' túlhatalmát. Thea 's kávé egyedüli luxus e' mivel nép' táplálatában. E két czikkelyből bizonyosan több elkél a' 26 ezer lakost számláló Halleben, mint hazánk' három legnagyobb vármegyéjében. Vagynak házak, mind alsóbb polgáriakhoz számíthatók, hol egész nap nem ürül meg a' meleg kályhán álló kávé bögre. Olly családok, kik ebédnél a' levesen, és soha nem hiányló vajon kívül egy fogással megelégesznek, napjában legalább háromszor megisszák Arabia' babjának, 's a' messze honu thea leveleinek ideg ingerlő szüredékét.

A' ser pedig, ámbár igen közönséges ital, mindenütt rossz, 's nem ér fel az ausztriai 's bajorhoni hasonló nemü termékkel. Olvastam is a' napokban egy értekezést, mellynek szerzője erősen panaszolja a' serfőzés' hanyatlását éjszaki Némethonban. Maga az olly híres Breihahn egy kiállhatlan émelygős izű rossz ital. Mind ez, mind társai, u. m. a' fejér 's barna dupla ser, valamint a' cofent, korsókban adatnak fel, 's így a' mi németjeink szerint pluczer volna, ha itt e' nevet esmernék, 's ha Po'sony' korsó serével mérkezhethetne jóságára nézve ez ital. A' bort csak apró, nálunk tokajinak nevezett üvegben isszák; az ebédnél még férjfiak' részé-

ről is viz a' rendes ital. Egy üvegpohár szolgál egész társaság' számára. A' tiszta Szászánál e' szokásra nem számoltam volna. Igaz, hogy boutelliából senki sem innék, a' kulács telyesen esmeretlen. De nagyon minden tányér mellett egy kis findza-ally, hogy reá rakassanak a' burgonyahaj, csont, 's t. e' féle izékek. Könyörgés vagy akármi nemű vallásos szertartás az ebéd körül szokatlan, étvágy' kívánása sem halatszik, csak végével: „Gott segne die Mahlzeit,“ vagy „ich wünsche es Ihnen wohl zu bekommen,“ vagy csupán: „wohl bekomme's.“ Az evéshez rendkívüli sebességgel hozzát lát kiki, 's főkép a' tanulók. Láttam közöttök olyanokat, kiknek ebéde alig tart 10 perczig. Ezek többnyire nyilvános vendéglőknél ebédelnek; hová mint akármi más nyilvános helyekre Némethonnak minden egyetemi ifjusága szabadon eljárhat. Estvéli igen ritkán áll más melegből, mint theából. — Magában érthető, hogy ez életmód itt is leginkább a' közép rendre, a' nemzeti vagy helybéli sajátságának minde-nütt leghivebb képviselőjére illik csak. Ellenben gazdagabbaknál, némelly professzoroknál, kik a' 26 ezeres városnak majdnem első honorationi, esmeretes az úgy nevezett francia konyha is.

Halle a' lóra szegény Poroszország' városainak alkalmasint legszegényebbike. Ez is nevelheti a' város' csendét. Még nem vettem észre semmi equipagét. Bajos is itt lovat tartani. Egynek tartása esztendő't áll bele jó legalább is 150 porosz tallérba. Bizonyítják a' kocsitartók' csekély számát a' szűk bejárásu házak. Kevésnek van kapuja, 's az is többnyire zárva. A' bejárást csak nagyobb, többnyire hajtott régi alaku ajtók képezik. Hozzájuk közvetlen utszáról, 5 — 8 foku

lépcsőn juthatni. A' házak' belseje rendszerint igen setét. Az udvar igen ritka.

Halle nem számíthatatik előkelő városok közé. Nem találhatik benne a' népek' azon osztálya, melyet a' Francia (*haute crème*) népi *téjfel*nek nevez, melly valóban a' szokott emberi viszontagság' terhétől leginkább mentes, a' társaság' felületén mint csupán éldelő rész lebeg. Nincsenek a' különben nagy városban uraságok, nincsenek bankászok, nincsenek nagykereskedők. Lakosai az idegent, a' szokatlant sokkal nagyobb figyelemmel szemlélik, mint a' lipeseiek; a' nyelv' accentjének az ide valótól különbözését hamarabb észreveszik, 's megróvják, mi azonban alkalmasint azon minden Poroszokkal közös elégtelt véleményről is jó, melly szerint ők volnának a' legjobb német szöejtők.

Igen szemökbe tűnik a' *szokatlanabb viselet*. Kordovány eszímáimon csudálkozik, a' hozzám járó béresinas (Lohnlakey, itt a' tréfás tanulói nyelven *Stiefelfudy*); azt mondja: itt senki sem visel illyes bőrből készült lábbelit. Pedig csak közelebb van Cordova Hallehez, mint Magyar Hazánkhoz. Ellenben én is megjegyzem minden sajátságait. Megjegyzem, bár mint untassam olvasóimat, a' közsorsubb polgárnék' különös főkötőit, 's leányaik' hajékesítését, itt is, mint több más általam látott tájokon, a' tájviseletnek még fennmaradott sajátságiból a' leginkább megmaradott részt. Igazi a' la Giraffe formájúak itt a' főkötők, azon különbséggel, hogy szélmalom-bokraik nem fel, mint a' mostani *) divatos világban, hanem le felé állnak, a' nyak-

*) 1830-d. esztendőben. Már most, 6 év múlva ez is egyike a' módi nemtő' számtalan ephemera-szülötteinek, melyeket az emberiség olly elragadtatással ölel, 's még is magától ismét olly hamar elhajít,

szirtig; azon különbséggel lipcsei társaiktól, hogy ők csupa redőzött bodrokat képeznek, 's így az egész nyak szirtet befedik. A' XVI-d. század' több nevezetesebb hölgyei, p. o. Stuart Maria, Bore Katalin, Luther' hitvese, így vagynak lefestve. Tehát minden divat keresztül sétál a' népnek minden osztályain, csak azon különbséggel, hogy oda fen sokkal előbb eltűn, mint alól, hol kihalása, mint bevévése, tartós élet, hosszabb vívódás után adja meg magát a' mulandóságnak. De különös az is, hogy a' közrendűeknél mind Magyar-, mind Németországban tovább megtartják asszonyok, mint férjfiak a' régi viseletet, megfordítva az előkelőkkel, hol a' hölgyek, a' divatnak hódolást többnyire, mint a' felsőbb míveltségbe első avatás' első 's legfőbb feltételét, úgy nézik. Mielőtt porosz 's szász földön vagyok, a' férjfiakon, még a' földműveseken, a' pásztorokon is a' most mindenütt felvett francia öltözetet látom. Ellenben az említett ősz koru 's divattal daczó főkötiöket, többféle árnyéklataikkal, még a' világpolgársághoz annyira közeledő Lipcsében is vettem észre. Minduntalan találkozom házaspárokkal, az említett módon öltözködöttel, tehetős polgárok közé is tartozókkal; szemhetünőknek kell tartanom, midőn otthon nálunk egy francia viseletű férj mellett divatosan öltözött hölgyet képzelni megszoktam. Azonban előbb utóbb kondul mindennek órája. Fiatalabb polgárné sokkal kevesebb viseli már Halleben is az illy főkötiöt; hajadonok, még a' legszegényebbek is egészen az uralkodó városi módon öltözködnek, mindenütt szokott szabásu, sőt öltöny vagy is vikler nélkül egyik se mutatja magát az utszán, kelljen bár alatta hurczolni a' piacon élelemszerrel megrakott kosarat.

Minthogy épen viseletről beszélek, emlékezetül feljegyzem, hogy Prussziában a' *póstások* is formaruhában járnak, setét kékben, narancs-sárga hajtókával, nem csak szolgák, hanem tiszték is. Szász királyságban amazok czitrom-sárga kabátot viselnek, setét kék hajtókával.

Novemb. 14-kén.

Sziszegés a' leczkéken. Süvegek. Süvegek' jelentékeny szinei. Robinson asszony. Halle' környéke. Giebichenstein. Hölty' széke. Halle' Saphoja. Szalmakereszt. Zsidók, 's Izraél valásu polgárok.

Hallenek most nincsen játékszine, de vagynak játékszinre emlékeztető *sziszegői* nyilvános helyen, ám-bár más jelentőséggel. A' praelectiokon hallatják gyakran magokat, professzor' dictálása közben. Sokáig nem vettem észre, hogy nem *guny*, hanem da capo' óhajtsa támasztja az illy sziszegést, midőn valamit nem érté-nek meg a' dictált szavakból a' muzafiak.

A' találkozó' idvezlése a' napnak majdnem minden óráin; guten, vagy is inkább jutén Morien. (az itt furcsán uralkodó jottismusnál fogva, a' g betű' rövidségével). E' mellett az idvezlő' keze megmozdul ugyan, de jó esmerősök' részéről csak az idvezlett' keze felé, nem pedig a' süveg' emelésére. Uralkodják bár itt még olly szorgalmas kis városi köszönetés, a' kalap nem szenved annyit, mint nálunk, mind a' köszöntésnek említett módja miatt, mind pedig különösen annál fogva, hogy az academicusok nem hordanak kalapot. Náluk ez philiströz. Ellenben annál fontosb része visele-

töknek a' *sipka*. Ennek többféle színösége a' német muzafiak' fején, minden idegennek szemébe tűnik. Azt azonban nem fogjuk mindjárt észre venni, hogy e' sokféleségben öszhangzás is, árabár csak részleges; és *jelentőség* vagyon. Ideát rejtnek a' német academicusok még a' süveg' alakjába is, 's annak különféle színeit, egymással gyakran ellenkezőket, igazi tábori jegynek tekintik. A' különféle, Halleben többnyire tilalmas czimboraságoknak, az úgy nevezett földiségeknek (*Landsmannschaften*) régi időktől fogva létező elkülönözését, 's részlegben ismét annál szorosb egyesülését jelentik e' színek. A' német tanuló nem olly szűz érzelmű e' részben, mint a' mienk. Ez minden társában rokont lát, előtte még esmeretlen a' párt-szellem, melly ott kün a' nagy világ' színészeinek sokféle törekvéseit egymással surlódtatja. Amaz már megízlelte a' jó 's rossz' tudásának e' kétes izű almáját. Ő, kivált újabb időkben igen ki-kitekintget azon körből, mellynek határain egyéberánt a' muzafiaknak legfellyebb homályos sejtései szál-longnak ált. Ő, ki életmódjában, viseletében olly sok sajátságot mutat, ki olly örömet félre teszi mind azon formaságot, mellynek kötelekei egyesítik a' társaság' tagjait; másfelől gondolkozási irányában, sőt gyakran eselekvésében is inkább az academián túli élet' sorso-sa, mintsem azé, mellynek kellene lenni a' muzafiaknak, rendeltetésöknél fogva. Így elkülönözi magát a' Brandenburgia, Saxonia, Pomerania, Thüringia, Westphalia, 's az úgy nevezett Burschenschafterek. *) Ezek

*) Szorgalmasan feljegyzett színeikkel, szólás-formáikkal, viszónjaikkal nem terhelem olvasóimat. Azt a' hírlapokból is fogják tudni, hogy miolta e' napló iratott, lassanként minden német egyetemen eltöröltettek e'

között soha sem áll igazi béke; 's általjában igen ingerekeny féltői azon becsületnek, mellynek túlságig ékesített képzelme az ő ideálok. Minap vásárban meglátván nemzeti öltözetében egy tyroli árúst, egy kis humorral, de egyszersmind gondatlanul, 's elég hangosan mondottam kísérlőnek: „Sieh da die loyale Landsmannschaft.“ Tüstént rajtam jára nem igen békesen, néhány körülöttem andalgó Landsmannschafter' szeme.

Egészen különbözők ezen színes sipkásoktól a' sestet süvegese (azért, 's elvonultságok miatt obscuransok) Sokkal szelídebbek, közlékenyebbek. Ezek a' legszorgalmasb academicusok; ezek képezik szeminariumát azon jeles férjfiaknak, kik az ész' magvát olly szorgalmasan elhintik hazájokban, kik a' Német nemzetet a' míveltségnek olly magas polczára juttatták, 's ez által számára a' túlhatalomnak legbiztosb, 's még is legtisztessb nemét kivívták. Természetesen ők ritkábban láthatók. Amazok által fél philistereknek tartatnak, 's azért velők ritkán társalkodnak.

Mind e' mellett úgy veszem észre, csak értsük ezeknek is nyelvét, 's ne csiklandozzuk gyenge oldalokon, el lehet velők is férni. En, ki Hazám' oktató intézetein üzött életmódomat nem adom fel, szememből itt létem' fő célját el nem tévesztem, véleményem szerint magányban áldozhatok igaz hódolattal a' muzáknak; ámbár e' mellett az 'élet' sokneműleg hullámzó játékaí eránt sem vagyok hideg, 's minden esetre igen érdeklőnek tartom a' német egyetemi élet' jeleneitinek szemlélését.

czimboraságok, ellenkezők valóban mindenütt azon szent czéllal, mellynek reményében küldetik nemes pályájára a' tanuló ifjn.

E' rajzaim többnyire' csak Halle 's Lipcse' egyetemi életének másolása által készülnek leginkább, de úgy vélem, másokra, kivált az éjszaki 's közép német földi egyetemekre is rá illenek kevés változtatással. Így szólnak ez eránt más egyetemeket is látott academicus társaim, kiknek száma elég nagy, minthogy a' német tanuló minden szünetének nagy részét utazásra, 's főkép más egyetemek' megismerésére fordítja. Valóban gazdag jelenetü a' német egyetemi élet! A' mienkhez hasonlítva a' német tanuló egész világpolgár, ő igen kis városi nevendék.

Sokat beszélnek most az ide valók *Robinson* asszonyról, nem régen elhalt *Jakobi* professzor', 's status-tanácsnok' leányáról, ki egy itt volt éjszakamerikaihoz ment férjhez, 's avval mult nyáron új hazájába elutazott. Több hirlapok hirdették, hogy azon gőzhajó, melly az új házaspárt vitte, mindenestől oda veszett volna. De most megeczáfoltatik a' vak hir. *Robinson* asszony költő is, 's ő a' „Talve“ szerző név alatt megjelent szerb dalok' fordítója.

Sugár formán indulnak ki Halleből több fasorral csinosan beszegett utak többfelé, Lipcse, Berlin, Bernburg 's ez által Magdeburg; Göttinga, Lauchstädt ferdő, 's Merseburg városok felé. Mindjárt a' város előtt csinos faluk kínálkoznak ez utakon, kellemes nyugpontul a' sétálóknak, tánczmulatság' kedvelőinek, a' frissítő étel-ital' kívánóinak. Egy tekintet ez egymáshoz olly közel eső helységekre világosabban megmutatja, mint akármilyen statisztikai tábla, hogy igen népes e' környék. Némellyike e' faluknak p. o. *Diemicz*, *Crelvicz*, *Böllberg*, alig vagynak egy óranegyedre; *Giebichenstein* pedig az úgy nevezett templomkapu előtt a' várossal

majdnem öszvefügg. Nagyság, szép fekvés, 's más viszonaíra nézve közöttök ez utolsó legnevezetesh. Kezdetén fekszik azon [regényes] hegy-völgyiségnek, melly nyugotról jöven *Harz* hegyláncznak erre kinyuló ága. Magasra emelkedő 's Szaale folyamra [meredeken] lenéző párkányán büszkélkedett hajdan Giebichenstein hasonló nevű várával, most egy 70 falura menő uradalom' fő helye, mellyet a' mindenkori porosz koronaherczeg bír. Vára' fokán mutatják azon helyet, honnét a' benne császári parancsolatból fogva tartott Lajos herczeg, a' mélységben folydogáló vízbe rohanva, menekedett fogóságából, 's ez által „ugró“ melléknevet nyert. Most jótova száraz a' várfok alatt látszó föld. Hosszu 's itt ott magas sziklák közé szorult völgyben folydogál innét a' Szaale szinte az 5½ mértföldre eső Bernburgig. Mindjárt a' váron túl mutatják *Hölty'* székét, egy kőpadot, hol e' korán elhalt költő andalogni szeretett. Még odább van egy pont, mellyről *Brachmán Louise* nő dálnok, szerencsétlen szerelme' kétségbe esésében lengorván, Szaale' habjaiban találta halálos enyhülését. Igen mostoha külsővel birt a' szerencsétlen. Sokáig hitte, hogy kedveltetik szive' tárgyától, ki pedig csupán érdekes szellemisége' kedvéért kereste társaságát. Szegény még holtában is tárgya leve a' szánakozás' borzadó részvételnek; holt teste egy közel zugó malom' kerekére hajtattván, azt belé bonyolódásával megakasztotta. Sorsot utánózva a' folyam' nymphája is gunyt látszatott üzni a' szerencsétlennel. —

Azoknak, kik jövevények lévén e' városban, elmennek olly ház alatt, mellynek fedele igazítatik, azt javasolhatom: nézzenek egy kis lyukas hátú, négy lábu székre, mellybe szalmacsutak van dugva; azt jelelő, a'

mit nálunk egy sínóron hosszasan lefüggő szalma-kereszt. Olly könnyen, az igaz, félre nem esmerheti, minekutána nálunk is szükséges hasonló czélutársával annyiban megegyez, hogy mindenik mód szerint szalmanyaláb használtatik mint az óvó jelnek alkotó szere.

Halleben is laknak *Zsidók*, ezen világpolgárságra legalkalmatosb, 's még is legkevesbé polgárosult bujdosók. Poroszhonban törvényesen honosulhatnak, e' részben sok más miveltszomszédjait pírítja ez ország. *) Csudáлом, hogy ennél fogva számuk nem szaporodik. Azonban itt sem bir minden Izraélita polgári joggal, 's a' statistikai adatokban is megkülönböztetnek *Izraél* vallásu polgároktól a' *Zsidók*. E' városban 22 családra mennek. Itt is majdnem mindnyájan kereskedést üznek. Különös, hogy olly közönséges életmódjává lett *Izraélnek* e' foglalatosság, mi pedig, míg nemzetisége tartott, olly esmeretlen életneme vala. Arczszíne itt se tünteti még el az europaitól annyira kiütő jegyékét. Itt is ritkán mutathat szökét, a' szőke Németeknek közegette. Csak *Pernecz* bankász fia, 's leánya, egy énekvirtuoz, távoznak itt egy kis kivétellel hajszinőknek e' közönséges szabálya alól. Még is a' keletiesen hajtott orrot majdnem mindeniken látni. Szombatonként látom mindig a' kis gyülekezetet, ablakom alatt a' nagy Berlin piac' egy szegletében lappangó zsinagógába menni; mintha napkelet' néphullámának egy kis habja hömpölyögne előttem. Észrevehetőleg magára huzza a' fi-

*) Csak hogy itt is mutatkoznak már e' részben a' visszamenés' jelei. Egy kormányzéki parancsolat mellett ezen-tul (1836-tól fogva) csak *zsidó* saját nevet adhatnak gyermekeiknek a' zsidó szülők.

gyelmet e' kisded csoport, a' 26 ezer más hitű között. Mit nem tesz a' status in statu! Azonban az örök igazság' szabályai itt sem fognak ellenmondással gátoltatni ellenállhatlan kihatásukban. Halle' zsidói' elszigetelése szűnik az ország' ápolásának édesgetése között, minekutána szabad nékik is a' Nemzet' tagjainak vallani magokat. Vallási szertartásukon kívül sokban kezdik már letördelni azon részént ön babonájok által emelt korlátokat, mellyek által eddig annyira elkülönöztettek keresztény embertársaiktól; kikkel pedig egy gyökérből támadott esemetét birnak legszentebb kincsökben a' vallásban. Széltében részt vesznek a' többi nép' társalkodásában, 's közülök többen a' legmiveltebb városi körnek, a' muzeumnak tagjai. Említett Perneck bankász' fiát majdnem minden nap látom a' muzeumban, mint a' tagok' biztos esmerősét; virtuoz testvére a' hangversenyeken énekelni szokott.

Novemb. 16-kán.

Muzeumi bál. A' szépek. Courmacherek. Dr. Lorenz' leczkéje. Az öreg desszaui. Dr. Tholuck. Lutheröltöny. Szépnem' physionomiája az isteni tiszteleten. Doctori graduálás.

Tegnap volt az első *muzeumi multság*, először hangverseny, azután táncz. Nálunk most alkalmasint üres minden tánczterem, 's két hét múlva az Advent miatt még inkább. Prussziában ellenben nincs farsang a' nálunk vett értelemben. Ősztől tél' végéig szabadon üzethetnek azon multságok, mellyeket nálunk 4, 5, 6 héten állt, mintegy elbőszülve kívánnak egyszerre éldelni.

Mind e' mellett itt nem halmozódnak egymásra a' bálók annyira, mint nálunk; egyszerre sem tartanak két három óránál tovább. Így a' tánczoló ifjuság is csak addig fárasztja lábait, míg azt egésze' rontása nélkül teheti. Ön erénye-e ez vagy az uralkodó vélemény' kinszerítése, feszegetni nem akarom; az bizonyos, hogy semmi bál éjfélt után 1 óránál tovább nem tart, sőt hogy a' nyugórával haza menni szilárdság' ajánlatos jelül nézetik. Bizonyosan, minthogy nem olly ritkán, 's az évnek nem valami bizonyos részéhez vagynak a' tánczmulatságok szorítva, azért nem rugaszkodnak nekik olly mohón, olly sok virító egészséget feláldozón; 's alkalmasint innét jó, ha csak a' csendesb német véralakból nem magyarázzuk, hogy a' táncz észrevehetőbben lassubb, mint nálunk; hol, a' mint gyakori tapasztalás bizonyítja, a' carnevál, főképp végső napjaiban, szinte beteges ingerültségig élénkíti az idegzetet. Én itt igen gyors tánczosnak tartatom, midőn otthon mindig hamarább elfáradtam, mint társaim' nagy része. Olly korban pedig már nem vagyok, hogy élénkségem nevedhetne. — A' hangverseny 6 órakor kezdődött; nyolcz után a' táncz, 11-kor a' nyugóra; 's ez a' teremtet majdan kiürítette; éjfélt után egy órakor a' társaság' maradéka egyszerre egészen eloszlott. A' táncznemek is egy kevésbé különböznek a' nálunk most divatozóktól. A' közönségesen esmert lejtő, vagy is kerengő (Walzer) háromféle: lassu, friss és orosz vagy is berlini. Egyik sem éri fel frisseségre a' mi keringősdinket, 's legfeljebb az, mellyet mi galoppnak nevezünk. Jártak még: alexandrinert, ecossaishoz hasonlót; tempétet, minő nálunk 1820 körül divatozott, 's cottilliont. A' dámák' öltözetén azt vettem észre, hogy Halle' szépei nem bő-

kolnak olly buzgón a' divatnak, mint a' mieink hasonló nagyságu 's miveltségü városokban. Pedig azt vallották esmerőseim, hogy ez alkalommal a' város' színét együtt láttuk. Öltözetök' szabása általjában olyan, minő Pesten, Po'sonyban, sőt Nagy-Szombatban is több mint esztendeje megszűnt divatban lenni. Ellenben úgy vevém észre, érdeklőbbek e' hölgyek olly ifju' számára, ki már nem egyedül időjárásról, divat, theatrom, 's helybeli történetkékről szeret mulatkozni a' szépek' körében.

Szépséget egyet sem láttam, 's a': „Kennst du das Land Sachsen, wo die schönen Mädchen wachsen?“ Hallere bizonyosan nem alkalmazható. Pedig együtt volt nem csak a' városi, hanem a' környéki Flóra is, mi annál hihetőbb, minthogy a' férjfi ifjuság többnyire tanulókból áll, kikre tekintésből nem kezdődik alkalmasint előbb a' mulatsági cyclus, mint az oskolai cursus' elején. A' szivhalászatban alkalmasint itt sem restebbek Éva' magzatkái, mint egyébűtt; a' mit onnét is gyanítok, hogy Halle' szépeinek kitűnő része itt vitézkedett muzafinak lessz hölgye. Több mint 7—8 szemre való lánykáról értettem, hogy tanulóval jár, vagy fog nem sokára járni jegyben. A' társalkodás' tónját felette különbözőnek találtam a' nálunk uralkodótól. Az ifjuság koránt sem olly serény az ugy nevezett udvarlásban, mint a' mienk. A' tánczon kívül nem igen társalkodik egymással a' két nem; különvált nőtelen párocskák épen nem látszottak. Meglehet még nem igen esmereteseek, midőn minden oskolai pálya nagy [számu idegen ifjakat hoz Hallebe. Pedig az academicusoknak legalább $\frac{1}{2}$ része jelen volt.

A' muzeumon kívül még egy társaság ad Halleben bálakat hasonló móddal, idő 's időköz' megtartásával: a' *szabad kőmivesi* egyesület, melly Prussziában nem találmas, sőt a' mint hallom, a' város' legmiveltebbjeit, közöttök sok tisztviselőket, számlálja tagjainak. Ugy nevezett redoute-terem nincs, ha csak a' sasfogadót ide nézőnek nem vesszük; hol télen fognak tartatni bálók, azok' számára, kik az említett társaságoknak nem tagjai. Alsóbb osztályuaknak, 's durvább izlésű academicusoknak számára, a' mint hallom, több homályosb helyeken, egész esztendőn ált időről időre hangzik a' tánczos vigalom' zajja. A' miveltebbek távasszal 's nyáron, egy két népinnepet kivéve megelégesznek, azon csendesb, 's nem mindenektől sejtett harmoniával, mellyet az ujló 's adományzó szép természet nyújt.

Mult szombaton látogattam a' többek között privat docens Dr. *Lorencz'* leczkéjét. Jelesb ideái Beckerből vagynak véve, azért róla nem emlékezem, hanem inkább tanítása' helyéről, melly a' régi várban, az ugy nevezett residenciában, e' nevek' egyikét sem érdemlő füstös együgyű régi épülethen, Száale vizére nézőben találtatik; közötté a' domnak, különben Reformatusok; 's a' Catholicusok' templomainak. Ezek nevezetes tárgyak nékem azért, hogy egy csupa evang. lutheranus lakosokkal bíró városban, 's ugyan azon vallástételt követő fejedelmi' lakja' nevét viselő épület' falai közt találtnak. Említést érdemel az is, hogy az első, midőn a' három fő keresztény felekezetek között symbolumra legszegényebb, nem csak amannál, hanem Halle' többi templomainál is belőlről sokkal czifrább.

Mind ezen épületek előtt egy téres piacz vagyon. Erről sem igen emlékezném, ha némelly hársfáknak,

mellyek egykor itt állottak, kivágatása az akkori idők szellemére nem emlékeztetne. Oktatóknak 's tanulóknak kedves árnyékot szolgáltatott az *öreg desszauinak* (így neveztetik még most is egy porosz hadi szolgálatban volt desszaui princz) e' városi parancsnokságáig. Fejszére kárhoztatta őket e' különcz hadvezér, csupán azért, hogy ez által Pallász' bajnokait vexálhassa. Minő idők lehettek azok, midőn még egy jeles nevű hercegi hadvezér reá ért vexálni, 's illy módon vexálni igénytelen öltű 's csak elvonultságokban nevezetes embe-
reket! Ne csudáljuk azért, hogy azon időben nevezetes káplári studiumnak tartatott a' közvitézek' vuklijának kimérése, apró lakatokkal beaggatása; 's a' czopfnek csepűvel kitömése!

Tegnap előtt az academia' templomában *Tholuck'* predikációján voltam. Halle' napi rendje szerint, hol most Tholuck et consortes mindennapi beszéd' tárgyai, bővebb ide célzó említést kellene tennem. De még mi nem értük el, vagy fontosb ügyeink miatt elérni nem akarjuk azon pontot, honnét Tholuck' nézetei 's az általa okozott izágák közértelműek 's érdekűek lehetnének. Ne is emelkedjék köztünk az övéhez hasonló párt. Annyi bizonyos, hogy Halleben még nincs sok hive, 's a' ki van, az többnyire ékes szóllása által hajtatva hódol részére; ámbár az is igaz, hogy még több hódolna, ha eddig mutatott szelíd bánását szigorubbá tenné a' kormány azon villongásban, melly nem régiben csak ugyan Tholuck', 's barátjainak vádoskodásai által közte; 's más felől Wegscheider 's Gesenius között támadott. Indulatot a' vitajba még eddig más nem vegyített, mint ő, ki ellenfele' hiveit máskép mint ifju pogányoknak nem nevezi.

A' lelkészek' felső köntöse isteni tisztelet' alkalmazásával az úgy nevezett *Lutheröltöny* (Luthermantel), tulajdonképen az egykori Augustin szerzet' formaruhája, melyet Luther egész életében megtartott. Más egyházi köntösöktől leginkább bő ujjá által, hosszat számos redőivel különbözik. Egész Poroszországban e' diszes egyházi köntösben tartja functiojit az evangélikus pap-ság. A' köz életben pedig úgy viseli magát, mint a' társaság' többi megkülönböztetett individuumi. Az egyházfiak, vagy is templomszolgák csinos fekete frakkban jelennek meg, vállokról lefüggő tenyérszerű redőzött fekete öltönykével. Ki egyszerre egyenesen Magyarhon' dunántúli kerületéből jó, 's velök találkoznék, őket tartaná evangélikus lelkészeknek. A' predikációra nézve azt jegyeztem meg, hogy a' magyar reformatusok' példájára úgy nevezett exordium vagy is előszó nélkül nyittatik meg. Az ajtók predikáció közben zárva vagynak, 's az ott álló egyházfi által felnyitvatnak ugyan, de úgy hogy a' belépő rendszerint figyelmet von magára.

A' templomokat mindig megtelve találom; a' mi nem igen valósítja azok' véleményét, kik azt hiszik, hogy a' vallástalanság, kivált Németországban, mind inkább terjed. A' hallgatóság' nagy részének ábrázatján nagy figyelmeztést lehet észrevenni a' szónok' szavaira. Még a' szépnem sem marad e' részben hátra, 's úgy hiszem, Isten' tisztelésének illy nemű gyakorlása bizonyos állandó jegyeket nyom a' csupa protestans lakosú városok' leányai' képére, mellynél fogva isteni tisztelet, vagy más komolyabb foglalatosság' üzése közben őket a' catholika hitű szép nemtől tapasztalt vizsgáló gyakran megkülönböztetheti. Többszöri gon-

dolkozás, nyugodtabb, de hidegebb tekintet, hamar élénkülő figyelem általjában az illy jegyék. Hiánylik ellenben szemök' fényén azon szelíd ábránd' vonala, melly amazoknál gyakran olly jól áll, 's a' vallás' homályosabb érzelmét ragyogtatván a' szép szemeket még szebbekké teszi. *Ott a' belső; itt a' külső* szépség tűnik ki ilyenkor élénkebben.

Azokról, kiket szívünk' számára jegyezzünk el, térjünk azokra is, kik a' facultási mintába öntött, czéh' szabályai alá szorított tudomány üzés kincisével lépnek jegybé, a' *doctorokra*; minthogy épen tegnap voltam jelen egy illy eljegyeztetésen. *Zedel* nevű ifju tudós graduáltatott, *Philosophia'* doctorának. *) Bizonyos innepélyességgel megy végbe a' promotio. Kocsin gyülekeznek össze a' részvevők, köztök olyanok, kik egyébkor igen ritkán járkálnak kocsin a' városban. A' vitatók egyike, akademikus esmerősöm, *Schellenberg* úr, furcsán figurázott rendkívüli functiojában az öreg urak között, kik magok is illy alkalomkor, 's korukhoz képest nem mindennapi derűtséget mutattak, alkalmasint azon tréfás kinos törtetés miatt, melly által nyelvöket a' latin szózat' ritkábban gyakorolt hangoztatása által lebilincselve érezték. Mert a' német tudós még csak illy féle alkalommal használja Róma' kihalt nyelvét, azonkívül a' tudomány' legszentebb rejtekeit is honi hangjai' kíséretével merészli megjárni; nem félvén viszont eldurvulástól, mint bizonyos helyeken némellyek, kiknek véleménye szerint a' bölcsesség'

*) Tudom, hogy tanárnak is mondhatnám, de engedjenek meg; kik így hallani jobban szeretik; amaz név sokkal előbb eszünkbe jut, 's általa örömeztőbb elhiszzük, hogy a' tudomány *szabadékos* vitéze értetődik.

'szent tereme csak holt nyelv' eltompult kulcsa által felnyitható. De miért nem lehetne a' bölesesség' ifju papját szinte németül béavatniok? nem látom ált. Tehát csak ugyan a' tudományos pályát béfejező köszörunak idegen földön termett borostyánból kell fonatnia? Furcsán, egyszersmind kellemetlenül is érezhetik nyelvök' lebilincselését magok a' tudós urak is, épen illy alkalmmal, midőn kitárván előttök nevendék esmereteinek fiatal raktárát a' promoteálandó, nekik is a' szokottnál még inkább könnyítő módokról kellene gondoskodni gondolatjaik' kifejezésére. Vagy talán ők is még azt hiszik, hogy az ugy is nehezen érthető tárgyak vonzóbb 's innepélyesebb szint öltének magokra, ha közlő jegyeiket is rejtélyesebbekké 's homályosabbakká teendjük? — A' költség 90 porosz tallerra, 135 ezüst forint-ra megy. Theologia' doctorságával csak mint gyűjtött érdemeket megesmerő jellel már tudományos fáradozásukról esmeretesb férjfiak ruháztatnak fel.

Novemb. 17-kén.

Formaruhás akademikusok. Kéményseprő. Piaczi kiáltó. Polgári vagy nem polgári mestertember.

Szembetűnő jelenet minden mi tőlünk jövő' számára, látni *uniformázott akademikusokat*, tanulókat, kik egyszersmind katonák. Az ide valók ezt fel sem veszik, de annál inkább mások, p. o. mi, kik sokszori tapasztalásból tudjuk, hogy nálunk sok ifju épen azért ölt formaruhát, hogy többé iskolába járnia ne kellessék. Itt ellenben mint hasznos megkülönböztetést, ugy nézi

az ifju az engedelmet, melly szerint katonáskodó idejében is futhassa tudományos pályáját, 's e' végre olly ezredet választhasson, melly valamelly egyetemmel bíró városban tanyáz. Illy kedvezések mellett nem csuda, ha nem zugolódik azon törvény ellen, melly 20 esztendő korában kivétel nélkül minden ép 's egészséges ifjat katonáskodásra kötelez. — A' napokban két különös életmód' sorsosait láttam: *Kéményseprő* az egyik. Nem marad ez is el, mindenütt egyforma füstös mestersége' ellenére, egyéb hasonló népszakaszoktól, ő is mint egyéb közsorsu osztályai a' népnek; arányzatilag csinosabb a' külsőre nézve nálunk találtató élet-sorsosainál. Setét kanafasz vászonból visel dolmányt 's pantalon, derekát csinos széles fekete öv, sárga csattal szorítja, fejét a' rút bőrsipka helyett legalább utszán mentében, szokott formájú kalap fedi. Hasonlít a' mi bányász praktikánsainkhoz, midőn ezek mindennapi öltözetökben járnak.

Megjegyeztem továbbá egy más népeleti példányt, különösségére nézve alkalmasint csak személye miatt szembetűnőt. Ez egy hivatalos *kiáltó* vala. 'A' kidobolás helyett csenget három izben, 's úgy kiáltja a' hirdetendőt, szakadatlanul, kocsizörgés közben is, nem gondolván véle: hallják-e vagy nem: 's e' mellett olly érthetetlen habarással szaporázott beszéddel, hogy vont figyelmem' ellenére mást, mint: „verloren“ szavat hirdetéséből meg nem értettem. Még legészrevehetőbb a' habarás közben egy kiálló hosszú agyar nemű foga.

A' mesteremberek' czimén nem veszem sehöl is észre nevök mellett: a' „*polgárit*“, kétség kívül minthogy a' városnak minden lakosa annak igazán polgára is, egy-szersmind; 's minthogy a' czehek' nem léte miatt mes-

tersége' üzhetése végett nem kénytelen a' polgári szabaddékos jog' védpajzsához folyamodni.

Novemb. 19-kén.

Nap' és éj' hossza. Mély csend.

Az is emlékeztet Hallenek Magyar hazánk' minden városainál jóval fellyebb éjszakra esésére., hogy itt új esztendő napján a' nap 8 óra 9 minutumkor kél fel, 's már 3 óra 58 minutumkor lenyugszik; tehát Budával hasonlítva 20 minutummal rövidebbre szorul Prusszia' napja; ellenben nyáron ugyan annyival hosszabbra kinyulhat.

Többnyire innepélyes *csend* uralkodik körülöttem a' nagy Berlinen. Éjjel még távolabb eső kapuk' 's ajtók' zörgését is behallom hálósobámba. A' nyugalmat legfellyebb holmi vidor kedvű muzafi' ujjongatása szakasztja félbe, ha kicsapongó mulatozása' helyéről haza tántorog. Az éji ő'r' kürtjének furesa riadásához, mint minden fél órában rendszeren hallhatóhoz már alkalmasint hozzá szoktam. Különösek az illy hangok, ámbár nem közvetlen emberiek. Az éji ő'r' életnemének sanyaruságát láttatnak kifejezni. Mindig azt vélem: valami vert, vagy fojtogatástól szorongatott ember ordítja el magát. Szózatját ellenben kíméli az ő'r. Mást mint az óra' nevét, p. o. halb ihs (halb eins) nem kiált.

Novemb. 22-kén

Éneklő cskolások az utszán. Kinek nem illik Halleben a' kalap? Köszöntések' formulái. Professzori érdemdíj. Közöséges gyászinnep. Német literatura az Angoloknál. Csépelés. Narancsház Schmid' kertjében. Halle' legfűstösebb része.

Szombatonként az utszákon *énekelgetés*, 24 gymnasiumi nevendék által. Mindnyájan csinosan felöltözve, kaput 's kalappal. Ha köztök néhány igen gyenge koruak nem volnának, némelly academikusokkal egybe-hasonlítva, őket lehetne ezeknek tartani, 's ezeket gymnasiumi nevendékeknek; minthogy ezek viselik az egyéberánt gyermekesnek tartott sipkát. Ezt is ellenkezőleg lehet nálunk tapasztalni. Így p. o. Sopronyban épen a' legfelsőbb osztályt tevő primánusok' czime volt az én ottani időmben a' kalap, valamint a' pálczával járhatás, míg ez utolsó el nem tiltatott. Illy megkülönböztetésnek néztük a' köpönyeg' fentartását leczke közben. És minő jelesen megkülönböztető kiváltságnak tartottuk az illy czimzetet; minő büszkeséggel néztünk le a' nálunknál csak egy osztállyal alább eső rhetorokra; sőt ugyan azon osztály' első évü nevendékire, mint ugy nevezett *novitiusokra*! Csudálkozunk-e azután, ha illy gyermeki játékok a' nagy világban is annyiszor megújítatnak, nem kisebb nevetségű göggel, 's csak, minthogy mindenütt, 's többet áldozó erőlködéssel üzetnek, komolyabbaknak látszókkal? Még a' philosophus király is, az „öreg Fricz,” mint alattvalói' gyermekeitől most is neveztetik, szükségesnek tar-

totta a' szöke bajszu granátosoknak a' barnáktól elkülönözését! Azután jajgatunk még is, hogy nem üzhetjük öröké gyermekkori játékaikat! Olly ritkán lehet formasághoz ragaszkodást megóvni nevetséges tulzástól, 's a' jórend' fentartását játékuzésig kiterjesztéstől! Itt az akademikusok alkalmasint átlátták a' fényűzés' kitűnő haszontalanságát 's főkép tanuló ifjakra nézve kettős ártalmát. Azért méltán helybenhagyhatjuk a' mi felsőbb tanuló ifjuságunknak is például szolgálható egyszerűségét a' viseletben, valamint a' társas viszonyokban is *) A' sipka szinte olly tisztelen befedi a' fejet, mint amaz éktelen henger, a' mostani kalap; miért tartsuk az illy fővegű embert másoknál kevesebbnek? **) Tetszik nékem az is, hogy a' *köszöntési* hosszas hálálkodások, üres szóejtéssel csergő idvezletek, unalmas kalapemelgetések már sokkal ritkébbak, mint nálunk. Ellenben annál többször, 's ugy látszik szívesebben szorítják egymás' kezét a' találkozóak, a' nőneműek is. Olly jól áll ez a' szöke szász lyánkáknak. Nem hagyhatom ellenben annyira helybe, hogy professzornak, ha csak nem hallgatója, nem igen köszön az akademikus; de

*) Csak hogy az illy egyszerűség ne váljon ismét általánosan kötelező szabállyá, különben nem kevesebbé nevetséges fog lenni annál, mit ő általa kívánánk elkerülni. Ezt tapasztaltam későbbben Halleben, 's még inkább Jenában, hol egykor több, egyéberánt csinos magaviseletű ifjak néven vették, hogy *atilámhoz* kalapot tettem fel. Ime kis nemű *nevetséges* új kiadása a' Mózsés' 's régi Róma' öltözetkorlátoló törvényeinek!

**) Jenában még a' jeles Fries, most belső udvari tanácsos' is sipkában jár, 's azért nem kevesebbé becsültetik, mint hogy ha divatos kalap borítná felséges eszméleteit kebelező tárat.

ugy hiszem, már ez inkább az uralkodó egyszerűségnek, mint neveletlenségnek következése. Minden esetre bizonyít a' mi nálunk létezőktől különböző viszonyokat az oktatók 's hallgatók között. A' *honorarium*, 's ennek a' professor' nagyobb vagy kisebb kedvességétől függő jövedelmes léte egy nem helybenhagyható függőségbe hozza amaszt hallgatójától, ámbár más felől az is igaz, hogy így nehezebben fog elaludni annak iparkodása azután is, ha már fellyebb léptetésre nem igen számolhat, 's ha már hire alapítva van. Bizonyít illy igyekezetet azon nagyobb készség, mellyet első rangú oktatók is, p. o. az egy leczkéjén 200 — 300 hallgatószámlálót *Gesenius*, az ugy nevezett privátokon mutatnak, mellyekért 5 — 10 ezüst tallérral jutalmaztatnak félévenként minden hallgatóiktól.

Tegnap Halleben közönséges *Gyászinnep* (*Töbtenfeier*) tartatott, minden halottak' emlékezetére. Azon mód-nál fogva, mellyel végbement, a' legszigorubb protestans sem tehet ez inneplés ellen kifogást. Egyszerű öszveköttetése innepnek az isteni tisztelettel, távol minden felesleg való nélkül; ellenben a' predikácziónak 's éneklésnek a' tárggyal megegyező tartása, a' gyászolásban, ugy is előbb utóbb minden halandóra rá kerülőben, az egész gyülekezet' részvevése, 's ez által a' czélzott bényomás' bizonyosb 's hathatós léte; másfelől a' némelly protestans országokban visszaélésig gyakorlott egyes halottas predikáczióknak egy czélerányos pótolással így eszközölhető elmellőzése; — mind ezek igen ajánlatosnak mutatják az illy halotti inneplést, 's hiszem, hogy én nem valék egyedül, ki illy eszméletekkel hagyta el tegnap Isten' házáat. Én a' domban voltam. A' templom tömve vala részvevőkkel, részént a' köz kedvességü

Rhinæcher lelkes? kedvéért. Már tegnap előtt estve 's tegnap délután hirdette az egyébkor ritka erős harangozás az inneplést. A' karzatokon ülő asszonyok reám nézve még mindegyre szembetűnő jelenetet mutatnak.

Többször értettem már a' Németek' panaszát, hogy *literaturájok az Angoloknál* igen esmeretlen. Mi Magyarok épen ő ellenök hallatjuk e' panaszt. Bizonyos háttárig, ha igazságosak akarunk lenni, nem tehetünk semmi kifogást; ha szellemi körében is minden nemzet leginkább ön háza előtt seper. Igaz másfelől az is: mindig legelőbb megütközhetünk rajta, ha az erkölcsi hatalommal legnagyobb mértékben bíró nemzet a' föld' legtudományosb népének felséges elmemiveit nem esmeri.

A' napokban sétálgatás közben egy nyílt pajtába betekintettem. Falun elálmodott boldog gyermeki koromra emlékeztem, látván a' *csépelést*, az illy foglalatossággal járó készüléteket, a' csépektől hatalmasan sujtott kévéket, a' garmadákat. A' csépfejek a' nálunk használtaknál vastagabbak. Hallom; olasz földön mind a' két rész vékonyabb, de a' nyél arányzatilag igen hosszú.

Tegnap déleesti együttlétem itt lévő földikkel *Schmid kertjének narancsházában* volt. Narancsokkal diszeskedő vendéglő ház nem megvetendő környékzet olly földön, hol a' cseresnye is csak Augustusban érik. Még nálunk illy kellemes vendéglő házat nem igen találni.

*) E' kert az egyetlen mosolygó helyzet, honnét a' komoralaku város vidámabb színben mutatkozik, 's egészen meglátszik. A' nagy részből tornyot vesztett régi

*) Már most igen is. Már 1835-dik nyarán, Pesten gyönyörködve hústém „Tivoli, Elysium, Arcadia“ mivészelt déli égallyi berkekben, olly helyeken, hol azelőtt

téplomok, a' Móricz, az Ulrich, a' dórn nem tüntetik olly kellemetlenül szemembe esorbájokat; ámbár én az illy komor alakokban közeleten is sejtek kellemet; a' nagynemű régiség' látásán keletkező édes andalgás által, mellyet lelkemben költenek. Gyakran több tanúság rejtezik komor arczvonatok alatt, mint a' vídamban.

Legsetétebb alaku oldala az egészben is füstös városnak a' tulajdonképi *Halle*, 's *Glauchau* külvárosnak avval egybeütköző része; a' salinák körül. Halomszám látni itt a' felturt fekete tőzek földet, setét színével még a' rajta taposók' fényesített lábbelijét is felülhaladót. A' házak egészen megfelelnek az így szag-gatott föld' színének. Keskenyek, egymástól mintegy széttépve, rendetlen csoportokat képezőn. Az esti szürkületben vulkáni lökdösés' romjainak nézem, mellyeknek üregeiben az emberek sasként fészkelnek.

Novemb. 26-kán,

Karszellem az akademikusok között. Páridali kórság. Miben áll a' német tanuló a' mienk felett? Halle' pietistái. Harangcsend.

A' német tanuló tetemesen különböz a' mieinktől bizonyos *karszellem* (esprit de corps) által. E' kellemetlenül kitűnő hibás tulajdonsága annál méltóbb megütközést éleszt a' külföldiben, mennél inkább igyekezik oktatója, főkép legujabb időkben, a' szobatudós' feszes

semmi zöldet, mint a' billiárd' zöld lapját látni nem lehetett; örömmel emlékeztem, hogy e' hüselők' egyike egykori szobám' ablakára, akkor még csak untató alaku udvart nézőre mosolyog.

hejazatját magáról lerázni; 's mennél ellenkezőbb leve erre nézve, nem csak a' vezetése alatt vitézkedő muzasereggel, hanem ön magának is előbbi zárt életmódjával. Kivéven néhány szelíd 's korukat felülmuló éretséggel bírókat, igen ritkán látni őket más társaságban, mint csupa czimborákból állókban. Ennek következése azután bizonyos egyoldalúság társas élet' nézeteiben, 's feszes nyersség, legalább öszve hasonlítva a' minden részeiben annyira csinosult környékzettel. Igaz ugyan, hogy ennek fő oka, az ön erejét érző ifjui bizakodás, némileg mindenütt feltalálható, lassanként a' kor' éréseivel el is szokott mulni; 's így minden esetre nem válik lételes tulajdonságává az ifjunak. Már az idősebb akademikusok is sokkal kevesebbé láttatják e' szellemet, 's a' sokszori utazás, mellynek szünideje' nagyobb részét szenteli, hamarabb, mintsem az illy külsőnek első észrevevése után hinnők, 's eléggé kigyalulja a' német tanulót.

Sokkal visszataszítóbb, és helybe semmikép nem hagyható sajátsága ezen akademikusoknak a' pártokra oszlás, 's a' *párviadal' üzése*. Mind kettő olly társasági metely, mellynek elhatalmazásával a' közjónak nem veszélyeztetni lehetetlen. Nem kívánok rólok értekezni, csak azt jegyzem meg, hogy ezen rendszerint nagy világi társaság' két nemű betegsége az ifjuságnál kettősen természet elleni, 's még érezhetőbben keseríti az életet olly körben, hol egy világos cél' aegisze alatt kellene vitézkedni a' szellemi miveltség által támasztott kis társaságnak; olly korban, hol az ifjuság körül még élénk nyiltszívűség 's bizodalom az emberiség eránt környékzöiben olly hamar ellenséget találni nem hágy. E' két hiba a' német tanuló ifjuságot férjfiásabbnak

ugyan, de szorosabban vizsgálva az érett kora férjfiak' némellykori torzképének is mutatja, 's egyszersmind fellette sokfélekép korlátolja szabadságát, mellyről pedig, kivált erkölcsi tekintetben a' mienknél minden, esetre világosabb, 's miveltebb képzetekkel bír. Nem csak arra kénytelenek tekintni a' különféle szövetségések' tagjai, hogy nem tanulók' társaságát (az ugy nevezett *Philisterek*) kikerüljék; de gyakran minden, a' szövetséghez nem tartozókkal társalkodás is tilalmaztatik káros lekötélésnél fogva. A' különféle szövetségek között örökös a' czivakodás. 'S mivel menthető illy természet elleni, a' szelíd tudományok' avatottjaira kettősen szégyenhezó szellem, ha a' veszekedő nem ugyan közönséges durva ember' módjara, tömegben, pèle — mèle, hanem illendőség' sima felülete alá rejtett dühös indulattal egy kijelelt helyre kihiv, 's ön maga' vagy ellenfele' életét több tanuk helyett egy kettőnek hidegvérű jelenlétében költözteti az örök létre? Nem csak maga viseletében, szavában, sőt arczvonatiban is kell magát ez ifjagnak szorítani, ha megsértőknek tartatni nem akarnak. Vagynak, közöttök sok meghatározott szólásformák, a' megsértés' vagy nem sértés' árbecse szerint osztályozva. Vagynak más szolgálataik, magokban véve különbösek, de a' hozzájuk kötött hang vagy arczvonat szerint sértők, vagy nem sértők. Ki ezeknek cursusát nem tudja, az ezekkel vagy ne társalkodjék, vagy készen tartsa magát egy két élet' szellőjének egész illendőséggel meghatározandó elfuására. *) Igaz ugyan: idegenek eránt itt is

*) Így „Halt den Rand, Kerl“ (félre az utból) bizonyos kihívást von maga után; szintugy az ostoba, számár, vagy akármilyen nevezetek, leginkább azok, mellyek a' megbántandónak lelki jelességét ócsárolják, vagy csak

van tekintet, igaz: a' legtöbb esetekben csak játék az illy viadal. Azonban minden esetre különös, hogy annyira vérbe van oltva az elégtételnek e' minden igazsággal 's társas jóléttel ellenkező neme azoknál, kiknek egész társasági fő ezélja a' humanitás, a' tudomány' szent tüzeinek kebleikben honosítása, a' szelíd keresztényi érzelem' kitünő élesztése.

Mondhatják ugyan ők is: mi csak apáinkat utánozzuk. 'S mit felelhettek erre, keresztény népek' megkülönböztettjei? Ha ez oldalról akarnók megítélni kereszténységünket, vallhatnók-e magunkat igazán e' szép czim alá tartozóknak?

Még Hazánk' tanulói legfellyebb híreből esmerik a' tanuló pályával illy homlok-ellenzettel ütköző jelenetet. Csak lenne egyszersmind közöttök kevesebb az olyan, ki hódolni kész e' társasági betegségnek, ha ez nálok is bé találna kapni, újabb időkben idegent olly buzgósággal utánzásunk' segedelmével. *)

kétségbe is hozni merészlik. Ekkor azonban még többféle szabályoknak van alá vettetve mind a' két rész. Három nap' elforgása előtt mind a' kihívásnak, mind az elfogadásnak meg kell történni. Még az is meg van határozva: minő ruhában (frakkban, mellyben egyébkor nem igen jár az academicus) kell megjelenni a' sértő lakásában a' kihívónak, ki maga a' megbántott soha sem lehet. Megvan határozva az ajtón kopogtatás, 's több e' féle, valamint a' békülést próbáló phrasisok is, ha a' megsértés nem történt nyilvános szándékkal. Minő pedantság! ha csak béhozatása e' formáságnak azért nem történt, hogy általa a' kitörő indulat fékeztessék!

*) Ne idézzük a' rosszat, magától is megjelen. Kezdi már ifjúságunk, a' külföldnek több ajándékai között, ezt is elfogadni, míg sok más, sokkal inkább elfogadható eránt

Illy nyers emberkéik is találtnak tehát a' szelíd Halle' falai közt. Ki hinné, ezekkel esmerkedvén, hogy a' mellett még is vagynak olyanok, kiknek kebelében ezekével egészen ellenkező érzelmek tápláltatnak. Ki gondolná, hogy a' szelíd keresztényi lélekkel annyira ellenkező párviadal', bajnokival sokszor ugyan azon fedél alatt is laknak, azoknak olly társaik, kik ellenkezőleg, a' személyt diszesítő becsületet egészen másutt keresik, kik szemeiket legalább látszatilag a' muló fénynek ez álorezás színhelyéről elfordítják; kik a' protestans keresztény egyháztól érzelt erkölcsi szelídséget is keveselvén, az igaz szelídülést, az érzékiséget meggyőző erőt csak a' kegyeskedésben, az ugy nevezett *pietismusban*, különös gyülekezetek által gyakorlandóban, reménylik feltalálni. Valóban, mennél fesszelgősebb valami tulság, annál élesebb ellenzetet támaszt maga körül. Nálunk annyira elhireszteltetik némelyek által vallási hidegsége's közönbősége miatt Némethon, kivált annak protestans része. Én ezt nem találtam így. Meglehet áltesett már azon eriszen, mellynek tisztító rostája alá jönnek minden intézvények olly zivatarok' alkalmával, minők Europa' társas körét a' mult század' végén's a' folyónak elején rengették. Sőt bizvást állíthatom, hogy ez országban sokkal erősb vallásos érzelmet tapasztalok még az ifjuságnál is, ki pedig egyéberánt lelki szükségének az életkor' sajátsága szerint legesekélyebb izgatása' miatt mindig legelőbb hajlandó, kivált erejének tellyes virágzásában, — a' vallás eránti hidegségre. Minden templomot rendszerint tele's gyakran tömve talállok. Minden nemü's rangua-

még eddig, közös emberi sorsunk' példájára, sokszor csekélyebb érdeket mutat.

kat hallottam már vallásos dolgokról értekezni. Hallom: a' *Pietisták* külön isteni szolgálatot is tartanak. Minden társasági körben napi renden vagyon a' szóvitaj azon mozgalmakról, melyeket mostanában e' vallási különzők támasztanak. Csak gyűlölségig ne haladna az illy surlódásokban mindig nagy tarkasággal mutatkozó több rendbéli véleményi különbség. Máskor talán többet fogok emlékezni e' surlódásokról, minőket Hazánkban már csak mint mult' idők' elmúlt jeleneteit nézünk, 's azért érdeklőknek legfellyebb csak hisztoriai szempontból tartunk. Annyi bizonyos, hogy Prussziában hamar nem fognak szomorú szakadásokig élesülni az illy surlódások; 's hogy bár ezekből származtak régente, még sem ujulhatnak meg azon rettentő idők, melyekben a' vallási gyűlölség' Molochja halom-szám öldöste áldozatait rettentő oltárán. Egy védangyal' őropaizsa fedezi illy idők' ujlása ellen korunkban nem csak Prussziát, hanem minden országot, hol a' fő hatalom' részesei hasonló párttalanok e' surlódásokban. Az országoló hatalom nem csak közönbös: de legnagyobb szelídséggel viseltetik még mind eddig e' mozgalmakban, ámbár azt Halle' némelly pietistái, kegyeskedés' örve alatt valóságos képmutatók; meg nem érdemelték volna, midőn minden ingerlés nélkül szerencsétlenekké akarták tenni Halle' több tudós férjfiait, kiket a' közvélemény közönségesen esmert tudományos, 's erkölcsi életök, szeretetre méltó characteröknél fogva az egyetem' köréből messze kitündöklő lelki csillagoknak tart. — Még most is visszatetszik, hogy se reggel, se délben, sem estve, innepnapokat kivéve, harangszót nem hallok. Taval ilyenkor Nagy Sz* városában gyakran egész nap harangzugás döngette füleimet. Ellenben annál több a' torony-

óra. Ott a' templomjárás, itt a' munka felosztás' nyilvános hirdetői észrevehetőbbek. Talán sehol annyira, mint Szászthonban, még közéletbe nem lépett a' munkás éltet szabályzó pontosság, a' nálunk még honosabban nem nevezhető accuratesse.

Novemb. 29-kén.

Katonai újonczok. Bajusz, mint formaruha' része. Második mulatság a' muzeumban. Társasági körök. Látogatás Lafontainenél. Honores mutant mores. Tudósok' diszccimexztetése. Megszólítás' tisztelkedő formái. Czimzettvágý. Német nyelv' tisztasága Halleben. Kutak.

Számos katonaujonczok mentek e' napokban erre ált Erfurtba. Mindnyájan igen jó kedvűek. Fel volt az 1100 emberre menő szálítvány a' nagy piaczon állítva; erősen daloltak; harsányan viszhangoztaták a' házak' falaival az „Ein freies Leben führen wir“, 's a' t. „Was ist des Deutschen Vaterland“ dalokat. Terhes marad ugyan mindig azon életem, mellynek elibe mennek, de három esztendő, gondolják, nem mint a' világ. Épen, minthogy mindnyájan született katonák, 's a' kötelezés általános, van elég idejük a' mindeneket kötelező szolgálat' képzelmével megbarátkozni. A' mi minden vállat egyaránt nyom, 's magában véve sem igen nyomasztó, annak nyomásából igen kevés jut egyre, az a' kevés pedig nem terhesül az irigységet támasztó kivétel' szemlélése által; az nem csak tűrhetővé, de vidámon viselhetővé is válhat. Az 1100 ujoncz mind polgári köntösben, kaputban, pantalonban, kesztyűsen utazott; 's nem városi e' csinos öltözetű nép, mindnyájan Halle körül lakó

falusiak. Azonkívül nem kísértetett semmi fegyveres csapat által! Még könnyebbé tétetett Poroszhonban a katonáskodás azon ifjaknak, kik ön magok' költségén fegyverkezhetnek. Ezek csak egy évig szolgálnak,*) 's tábori katonáskodások után még két esztendeig tartalékban teendő szolgálat' térhe alól is fel lévén mentve, mindjárt a' honvéd sereghez (Landwehr) jönnek, hol 30 éves korokig maradnak, béke' idején csupán azon kötelezéssel, hogy minden szeptemberben az őszi manoeuverben részt vegyenek. Azonban ez alól is, ugy veszem észre, máskor sokan felszabadítatnak; 's csak most, midőn sok honvéd ezred hadi lábon áll, panaszolja gazdaasszonyom' unoka öccse, *Delicsch* városkában postamester, 's honvédi hadnagy, hogy ámbár hivatalánál fogva is közvetetlen királyi szolgálatban áll, 's formaruhát visel, még is ez idén a' manoeuvertől nem mentetett fel. Másutt a' katona statusba lépés bucsut mondat az ujoncczal minden eddig üzött foglalatosságától. Ugy szólván uj világba lépven az ifjú, formaruhája' felöltésével sokszor egészen uj képzelmek' polusa közé kéntelen eszméi' tengelyét élesztteni; itt a' tanuló ha p. o. ma elére 20-d évét, holnap elmegy a' helybeli parancsnokhoz, magát jelenti, beöltözik, talán tüstént őrt is áll; holnap után ismét leczkére mehet, *Mühlenbruch*' pandectáira, vagy *Wegscheider*' theologia dogmaticájára. — Mars közben kőcziperdjeket bornyu-batyujok mellé dugják a' katonák, batyujok mellett még egy bádog kulacs is függ. Sáros uton 's téli idővel a' szürke pantalonra, mellyben jár minden porosz katona, igen erős vászon szövetből készült lábtyűt (*kamasche*) is kapnak.

*) 1835-től fogva csak 8 hónapig.

Kabátja minden gyalognak setét kék, a' kis ellenzötlen sipkát ugyan azon színből veres széllel, minden katona, még a' tisztt is viseli, szintugy a' *bajuszt* is, 's ezt ismét, haza szabaduláskor, polgári életbe visszalépése jeléül, *formaruhájával* egyszerre leteszi. Rendes alkalmmal a' huszártisztek is kaputban járnak, 's görbe sárga réz kardjokkal messziről a' mi magyar gyalog tiszteinkhez hasonlítanak. —

A' második muzeumi mulatság megerősít azon véleményben, hogy e' tájon a' két nem közötti társalkodás sokkal szűkebb korlátok közé vagyron szorítva, mint nálunk, 's hogy az ugy nevezett udvarlás, vagy is *courcsindlás* áltájában ha nem épen illetlennek, de bizonyosan szeles emberek' tulajdonságának tartatik. Bizodalmas társalkodásra nyilvános helyen csak szoros esmeretségek között lehet számítani. Bizonyos czélzásu hódolásnak tartatik, ha szépeket mond az ifju olly lyánkának, kinek még forma szerint bé nincs mutatva, 's véle már hosszabb idejü esmeretségben nincs. Az udvarlás' szép szavait előbb veszik itt, mint nálunk, valószínűnek. Báiban alig, hogy a' táncznak vége van, két felé válva oszlanak szét a' tánczoló, a' nemi különbség szerint. Hogy ezért kevésbé becsültessék a' szépnem, mint másutt, hol az ifjak' nagy részénél a' „Cöurmachen“ forma szerint üzetik, még is kétlem. Sőt azon szokásnál fogva, hogy az ifju jobban siet, mint nálunk, magát szive' édes tárgyával eljegyezni, átlátható, hogy előbb feltalálja ideálját, hogy nem annyira válogató, hogy előbb hiszi többszöri példányokban feltalálhatását olly tökélyetesnek a' szépnem' egységei között, ki a' sziv' követelésének megfelelő harmoniát birhassa. Házon kívül épen nem társalkodik egymással a' két ne-

mű fiatalság. Látni bár, kivált vasárnaponként, sok csinos sétálót, de együtt csak igen jó esmerősöket. Még nem vettem semmi dámát észre udvarló ifjak' kíséretében. Így van ez, mint hallom, az egész tájon. Nálunk a' köz multságokban annyira szeretjük mutatni a' német színt; honnét jöhet még is illy különbözőség a' társasági multságoknak e' lételes pontjában? Még is meg kell vallanom: jobban mulatom magamat a' hallei, mint a' pesti bálokban. Több szellemiség látszik az ide való multságokban; 's az könnyen észrevehető, hogy nem csupán az egy alaku keringés miatt jönnek itt bálba a' multságot keresők. A' szépek között néhány stiftládát is láttam az itteni nemes kisasszonyi intézetből. Bal vállokon egy fekete szalagbokor által könnyen megkülönböztetők.

Tegnap előtt meglátogattam a' kis Ullrich utszán lakó *Lafountainet*, a' regényírók' egyik nesztorát. *) Régen kijött ugyan a' divatból ezen érzelő író, 's valamint hivatala elenyészett, úgy szinte elmeszüleményei is megszűntek a' nagyobb világnak, ezen fentebb nemű életnek keblében létezni. Ő Halleben sok esztendeig őrizeti lelkész' (Garnisonsprediger) hivatalát viselte kanonok czímmel, mellyel neveztetik most is. Minckutána Halle erősített hely lenni megszűnt, az őrizet' temploma is lerontatott, 's e' szerint az ő hivatala is elenyészett. De érdemdíját huzzza. Elvonultságban éli egy földszinti, de csinos lakban utolsó napjait. Itt látni még most is gyakran, hálósipkásan, hálóköntösben, ablaka mellett olvasgatva, a' még friss arczzsínű öreget.

*) Bővebben emlékeztem már Lafointaineről Felső M. O. 'Minerva' 1834-d-évi 3-d. kötete' 488 — 492 lapjain.

Ő különös tisztelője a' görög nyelvnek, 's classicusoknak. Főképen szereti Lucziant. Hozzám intézett kérdései közül is ez volt a' legelső: hogy jártas vagyok-e a' görög nyelvben? Én e' kérdést nem igen vártam volna egy Lafontainetól, minthogy az ő munkáiban főképen kitünő irányzat egészen ellenkezik a' görög írók' uralkodó szellemével. Az ő érzelgése, különösen az emberi sorsot illető, felette különbözik a' játékszíni hősöknek azon órszellemétől, mellyet *sors'* neve alatt esmertek. Egész külseje nem mutatott semmi érzelgést. „A' sir' szélén talál kegyed“ így szólított ugyan meg; de ezt a' legnagyobb lelki nyugalommal 's vidám, majdnem mosolygó képpel mondotta. *) E' mellett több ízben megújította beszédét kedvelt tárgyaról, a' görög 's latin classicitásról. De erősen kikelt azon mód ellen, mellyel az első még Némethonban is üzetik. Kikelt a' mi latinságunk ellen is, mi ugyan már, mióta Halleben vagyok, szokott dolog, ámbár ellenmondást épen nem költ nálam. **)

A' „*honores mutant mores*“ példabeszédnek egy kis ártatlan alkalmazását illeszthetjük a' német egyetemek' mentori 's a' tanulók-közötti viszonyokra. Igaz ugyan, hogy ezek sokkal inkább közelítnék a' természetihez,

*) Nem sokára e' látogatás után, Már. 9-kén 1831-ben, míg én alsó Szászshonban jártam, elhunyt a' derék férjfiu. Bétéllyesült tehát halála' érzése.

**) Már Bécsben sem igen jó képzelemmel vagynak az emberek a' mi latinságunk eránt. Egy tudtomra ügyes ifju csupán azért nem lehetett tanító egy háznál, minthogy mint a' nevendék' atyja vallotta: Magyarországban más latin nyelv vagyon.“ 'S még is mennyire ragaszkodunk e' nyelvhez még most is!

mint némelly más országokban. Semmi csetre sem követel magának tanítványán más hatalmat a' német professzor, mint azt, mellyre ész, kor's tapasztalási felsősége által szabadítatik. A' legnagyobb nyájassággal szólítja meg minden leczke' alkalmával hallgatóit; de még is az udvariságnak egy kis lépcsőzésével. Ha p. o. a' szokott megszólítási: „Meine Herren“ helyett, Meine hochzuverehrenden Herren“ t mond, 's felülreámagát a' hallgató ifjuság előtt meghajtja', akkor bizonyosan nem rendes oktató, (professor ordinarius); hanem rendkívüli, vagy csak magános tanító (privat-docent). Rendes érdemdijt vagy is fizetést ez utolsók nem kapnak. *) A' rendes professorok, ha idősebbek 's tudomány vagy egyéb személyes érdem által magokat megkülönböztetik, egyszerű vagy belső udvari tanácsosi czimmal tiszteltetnek meg. Vitézi rendeket is nyernek, főképen a' lipcsei 's göttingai egyetemeknél. Itt Halleben a' porosz veres sas' harmad rangu keresztjét bírja *Glauch* külvárosi superintendens *Thiemann*, mivel az új agenda' béhozása körül különös szorgalommal serénykedett. Ez már valóban egy kicsinyt szerfeletti megtiszteltetés. Ha jó, 's ha a' jelesebbektől hasznosnak el van esmerve az újítás, nem más mint kötelesség tellyesítése annak elfogadása.

Tetszik nékem azonban, hogy itt minden embert hivatala' vagy életmódja' nevénel fogva lehet a' véle beszelgetés' közben is czimezni; hogy itt a' Hofrath, a' Herr Doctor (nem sebész mint mi nálunk), a' Herr Direktor, Herr Präsidet, nem csak leveleik' boritékain, hanem a' megszólításban is így neveztetethetnek. Mindig nagyobb megbecsültetésnek is nézheti minden okos em-

*) Már most a' rendkívüli professorok sem.

ber, ha azon czimmet illetetik, melyet ön maga érdemelt magának, mint ha születési rangja' nevét, a' sok „tekintettest, nagyságost“ 's a' t. akarja hallani. Könnyebben is czimezhetjük így a' velünk beszélőt, a' nélkül, hogy csúszmászás' gyanujával terheltessünk. Más felől az egész néposztályokat illető czimzetekre rendszert olly sok a' követelő, 's az önkényes bitorló, ki illy születési nevezeteket magának tulajdonít, de tulajdoníthat is, azon bizonytalan értelemnél fogva, mely a' „tekintetes, nagyságos“ 's más e' féle czimzetek alatt rejthető, 's legalább erkölcsi tekintetben mindenikünkre alkalmazható. Hogy ezen véleményemnél fogva nem pártolom azon czimzetvágyat (Eitelucht), mely a' Németet hieszteli, magában érthető.

Hogy a' nyelvet (természetesen németet) itt honjában tisztábban beszélik, mint külföldön, mint p. o. ugyan a' németet Magyar hazánkban, nem fogja senki meglepőnek tartani. Csak azt találok különösnek, hogy a' franczia szavaktól is tisztább, mint nálunk, midőn pedig ide közelebb esnek a' Francziák, mint mi hozzáuk. A' mellény itt minden embernél csak Weste, 's nem chillée; a' frakk Leibrock; a' pantalon, Beinkleider.

Kutak, legalább szokott formájuk Halleben nincsenek; 1—2 láb magasságu vékony csőkből folyik ki a' viz, szabadon az utszára; a' vizmerítés esmeretlen fáradozás, ez alól fel vagynak mentve a' konyhák' hivatalnokai. Csak alája kell a' kibuzgó viznek tartani a' megtöltendő edényt. Ez mindig egy kis türelmet fárasztana, minek azonban alkalmasint örömet alá vetik magokat a' többnyire fiatal 's nőnemű vízherdók, kivált esténként, ha egyszerre egész társaság gyülekezik a'

e' kuthoz. Illy helyek a' hallei közrendü hajadonoknak, tréfásan seprőknek (Besen), Stelldicheinje; itt készülnek, idomulnak vagy gyakoroltatnak sok cselszövénykéek, az emberi szív' legszokottabb 's még is mindig legkellemesb bábját, a' szerelmet tárgyazók; itt közöltetnek a' nap' sok történetei. A' viz két csöbörbe egy rud által egyesültbe gyűjtetik. Fején itt senki sem hordoz semmi terhet.

Decemb. 2-kán 1830.

A' hosszú reggel. Pontos rendtartás. Fázislat az épületek' falaiban.

A' föld' polusain kívül tudtomra Halle' akademikusainál tart legtovább a' reggel. Éjjel-nappal jó reggelt kívánnak egymásnak a' találkozóak. Másoknál itt is jobban visszatolatik természeti határa felé a' jó reggel, annyira ugyan még sem, mint a' mi falusi Magyarjainknál. Másféle idvezlésben, 's általjában a' tisztelkedésben nagy egyszerűséget tapasztalok. Gyakran, midőn nálunk, kivált a' falusiaknál még sok mindenféle komoly innepélyességgel czifrázott phrazisok használtatnak, itt elegendő egy néma kézszorítás, legfellyebb egy pár szókisérettel. A' „magamat ajánlom“ megfordítva nem bucsuzók, hanem találkozóak között divatozik.

Sok apróságból is kitündöklik az uralkodó rend, 's annak minden intézvényekre kiható gondoskodása. Így a' nagy piaczon semmi kocsi sem jár keresztül-kasul, hanem megkerüli a' széleket, ha egyik oldalról az általellenben esőre akar menni. Középen szabadon járhat-kelhet a' gyalogoló, andaloghat akármi elmerültség-

gel. Biztosabban szédeleghetnek e' piacon a' hetedik égen élő pietisták, mint másutt sok apróbb városokban.

Nagyobb épületek' tetején, p. o. az árvaházén gömbölyű fakarzat, (galleria) nagy nemüvé teszi az egészet. Csak közel ne menjünk hozzá. A' rút csontvázként kifeketülő *favárlat* mindenütt, még a' roppant árvaház' falain is, megfosztja őket palota nevöktől, melyet messziről készek lettünk volna reájok ruházni. Nem tudok a' házak' e' kietlen alakjához hozzá szokni. Szép a' növényi világ, ásványoknál elevenebb képül szolgál a' világ' egészét összhangoztató titkos erőnek, de csak míg benne növénykép, bizonyos éltet képező vegyülettel munkás az illy titkos erő. Szünjön meg ellenben a' belé fuvalt műszerzet' élete, elmarad tetszetős külsőre az ásványok megett. 'S épületben a' fedél alatt állóban kő vagy kőnemű az igazi alkotó rész; növényi tag csak a' fedélnél, itt is csak rejtetten szép. Belől a' szobákban, 's ott művészet' szépítő kezétől nemesítve, többnyire mint házbutor lehet csak, kellemes egészítője hajlékainknak a' fából készült mív.

Decemb. 4-kén.

A' különködő Hallorok. Miért nincs a' jealousienak német neve? Asszonyi segédek az árús boltokban. Szabadalmas Satyrikusok.

Említettem már, hogy a' *Hallorok* Hallenek szabadékos sóbányászai 's halászhai. Még egy különös foglalatosságot üznek: ők kísérik ki a' halottakat vég nyugalom' helyére, mult század' szabása szerinti fekete öltözetben, három sarku kalappal. Különös népecske való-

ban. A' föld' gyomrában turkálásra, a' viz' öblében buvárkodásra is csak ők szabadítatnak Halle' lakosai közül. Ez által az ő tevéységök' köre is különbözik a' többiekétől, valamint nyelvök, 's jógaik. Ők szolgáltatják a' minden ételnek főképen izt adó sót; ők Halleben élünk' e' nap alatti tanyájából kibocsátó kapunak, a' halálnak őrálló sweiczerei; 's még is ki gondolná, hogy a' mindenféle népeket egyesíthető kötelékben, Hymen' szövetségében is *különködik* e' kis népmaradék, hogy csak egymás között házasodik, közepette azon nagy népnek, mellytől úgy is nagy részint már elnyeletett! Alkalmasint itt lelhetjük fő okát patois nyelvök' 's egyéb sajátságaik' fenmaradásának. Bizonyosan eltűnnének ezen sajátságok a' kívül is tárgyat keresni mérészlő szerelem' édes hangjai között. Nem illy különködők az ide való galambok, (a' tollasokat értem) kikre pedig bizonyosan elébb veszélyt hoz az emberi vagy állati környékzet. Rendkívül szelídek, 's majdnem egészen bevárják az embert.

Ablakokra is kiterjed az itt uralkodó egyszerűség. Valamint télen nem kettőztetnek, úgy nyáron sem fedeztetnek jalousiek által. Nem hijában nincs ez ablakvédnek német neve. Helyettek a' faablaktáblák, annyi-
val inkább, hogy csak földszint vagynak, nem nézethetnek csinos pótlóknak. Ellenben a' nép' kitűnő szorgalmának új jelét találok azon szokásban, melly szerint a' kalmárboltokban, p. o. fűszerezésekben, nürnbergi árusokban, sok asszonyi segédet találok.

Ablakaim alatt szorgalmasan exerciroznak a' huszárok. Erős toppantásuk minden fordulás közben, 's több e' féle mozdulataik furesán majmoltatnak az utszáló gyermekek, e' szabadalmazott *sutyrikusok* által.

Decemb. 7-ken.

Születésnap tiszteletkedés. A' zsülipek. Az ittás. Verklisek. Nyalánkság. A' Szász kevessebet eszik; de többször. Német kedvelység. Lábtükötők tánczmulatság közben. Hallenek napoleoni ideje. Ó német köntös.

Tegnap mult egy hete, tisztelkedtek az academikusok az idei prorektor *Grubernak*, a' róla 's *Erschról* nevezett óriás *Encyclopaedia* esméretes kiadójának születése' napjára. Az itt tanyázó 3-ik vádászosztály' hangszkara zengedezett. De a' tisztelkedés nem csupán muzsikából állott. Nagy diszmenet irányoztatott, fákllyakísérettel a' megtiszteltt' házához, a' régi academiai dal: „Gaudeamus igitur“ elmondattott, ekkor e' dal' tartalmából vett tárgyra prorektor úr egy köszönő beszédet tartott, szavait nyílt ablakán ált, a' régényesen világított éji homályban ki felé hangoztatva. Majdan a' diszmenet visszahullámzott a' nagy piacra, hol nagy kör képeztetvén, az égő fákllyamaradékok egy rakásra hanyattak, a' „gaudeamus igitur“ ujra elmondattott, az academiai szabadság éljeneztetett, 's evvel a' több ezerre menő sokaság békésen eloszlott. A' diszmenetet az egyes czimboraságok' formaruhásai vezették. A' példás rend, mellyel ez inneplés végbement, meggyőze arról, hogy már az ifjuság is józanon használhatja szabadságát; csak ügyes és bizodalmát bíró férfiak által vezettessék. Az inneplés' indító oka pedig arra teve figyelmetessé, hogy ez országban már nem névnek, hanem a' születésnek napja tartatik nevezetesebbnek, 's ez tartatik meg. Környékezőim ez estvé leginkább a' Hallehez velem mintegy egyenlőn távol honu Helveták valának.

Mult szombaton az ugy nevezett *Zsilipeket* (die Gleusfen) látogattam, egy mulatsági helyet a' Szaale' szigetén, mindjárt a' város' nyugati oldalán, a' residenzián tul. Ez Hallenek legmélyebben eső része, honét bús komorságra élesztő színzete leginkább szembe-tünő. Én ekkor láttam legelőször e' részt, ámbár majdnem minden héten teszek egy párszor száguldást. Mennyi idő kerül bele, míg csak egy várost is igazán meg-esmérhetünk! 'S azután még is hány utazó vagyon, ki pósta' szárnyain országokon áltrepül ugyan, de ha kocsija' ablakán néhányszor kitekintgetett, már tájat rajzol; ha a' vendégfogadói néppel esmerkedett, már nép-character-t fest, 's mind ezekről vastag könyveket ír egy két hónapi tapasztalás után. *)

Tiszteletére mondhatom az ide való nyilvános erkölcsiségnek, hogy még mind eddig ma látám csak az első ittast. De ez *tanuló*. Ablakomból hallok a' szomszéd ház felé irányzott veszekedését. Akármikor, így kiabál, készen várja ott lakó pajtását kettősre.

Furesán zendítik városunk' levegőjét, a' vasárnapi esték' hangászhai, a' *verklisek*. Azonban ezen nagy ensemble, — egyszerreség, — új bizonyága az itt mindenre kiterjedő rendtartásnak. Legelevenebb ilyenkor a' város; kivált nagy piacza tele van csupa csinos öltözetű emberekkel. De a' mellett kitünő csendesség; semmi más hangok, mint az énekszóval kísért hanggépelyek nem hallatnak. Még az is határozva vagyon, hol zengedezzenek, hol t. i. rendes fizetést

*) Illy váddal terheltetik mostanában a' híres Chateaubriand, Franciaországban. Azt mondják: leír, mint látogató, olly helyeket, mellyeket soha sem látott. 'S még is most kijövendő memoire-jaiért száz ezereket fog kapni!

kapnak, per Dreier (három fillér) egyszerre. 'S e' hitvány keresetből még is egy ezüst tallér adót fizet évenként minden verklis. Fő aratása ekkor a' conditorey boltosoknak vagyon. Közép nemet tesznek e' sütők a' cukrászok, 's a' po'sonyi hires kalácsosok között. Lehet nálok találni minden nemű süteményt: Hallor-Asch-Macz-Kuchent 's t. e' féléit. Megfordul ezeknél minden néposztály' embere: a' tanulóól a' fél ezüst garaskáját egész héten gyűjtögető pesztonkáig. A' tanuló úgy szólván főkép a' kalácsosoknál veszi eledelét. Itt lelem egyik okát, miért hogy olly egyszerű ebéddel, 's még vékonyabb estvéivel megelégszik. Ha egész nap szörbőli a' kávé, délest a' kalácsost látogatja, lefekvés-kor még egy findzsa theával áztatja gyomrát, 's a' mellé még gyakran egy dorong (Stange, tréfás nevezéte a' hosszukás korsónak) sert kiszúr, akkor, ha erős eyésre a' mi ifjainkat el nem éri is, nyalánkságra, kényelműségre az életmódban azokat sokkal felülhaladja. Valóban házánál kell az éjszaki Németet esmernünk. Itt pótolja ki egészen azon hiányt, melyet szenved özves élete, külső fényen, zajos piaczi multságokon, nagy vendégségeken, nem kapásával. Házában minket Magyarokat, 's magyaros Németeket, valamint ausztriai rokonait a' kényelműségre, a' kedvelységnek (Gemüthlichkeit) igazi éledezésére, nézve annyival felülmúl, valamint mi az Olaszokat. Az Angolok' comfortját már most jobban kezdém érteni. E' mellett a' mennyire tehetsége engedi, valóban vendégszerető az éjszaki Német. Akármikor látogassam akademikus esmerőseimet, megkinálnak egy findzsa kávéval, theával, vagy egy pohár serrel. A' professzorok el-elhívják theára (auf eine Tasse Thee) kedveltebb hallgatóikat. Nem viseltethet-

nek e azután erántok ezek is nagyobb bizodalommal? E' mellett munkaszeretetét mindenütt kitudja tüntetni a' Német, 's a' mulattatót hasznossá is teszi. Nem csak a' muzeumi hangászatoknál, még Diemiczen, alsóbb sorsuaktól látogatott táncmulatság közben az ülő nőneműek' sorában is láttam számos lábtyükhötéssel foglalkozókat. Nálunk ennek hire sincs.

Még gyakran emlékeznek Halle' lakosai a' *west-phali időre*, midőn t. i. ők is alattvalói voltak a' püncösdi királynak Jeromnak, tulajdonképen bátyjának, a' világrázó Napoleonnak. Szívökben akkor is mindig hív Poroszok maradtak. Jól tudta ezt Jerom, 's több ízben fenyegetődött. A' lipcsei nagy napnak is viseli emlékét Halle. Több ezer sebesültek ide hozattak, 's ezeknek nagy részét itt érte el a' Lipcsénél szörnyen arató harczy halál. Nagy része elholt a' vérzőknek. Kívül a' városon, a' lipcsei 's glauchai kapuk között, fákkal négyszögűen körül ültetett helyen nyugosznak halmvaik. Obelisk, de még csak fa jeleli közös sirhalmokat. Csudálom, hogy tartós emlék nem juttatott még eddig számukra Hallenek hív porosz érzelmű lakosai által.

Itt jut eszembe, hogy naplóm' folyamában minde-
nütt a' szász sajátság' szabálya alá számítám Hallet, ez igaz porosz birtokot. Népcharacterre, egyes szokásra nézve méltán is. Csak ugyan szászé vala e' jövedelmes város szinte a' 17-d század' végéig, valamint vidéke is; ez szinte a' közelebbi bécsi congresszusig. Ez időkig szigetet képezett a' porosz birodalom' tekintetéből, 's alkalmasint azért mind addig: „Halle szász földön“ névvel illetetett.

Régi nemzetiségének sok elhunyt jeleit ismét felelevenítette ez időkben a' Német, 's szerencsésebben, mint sok más szunnyadozók. Csak egy illy jel nem diszlett, a' mi ellenben nálunk hasonló hamvazásból tisztelt létre éledett fel. Ez az *ó német köntös*, mind szabásra, mind jelentőségre a' mi atilánkhoz, vagy is magyarkánkhoz igen hasonlító. Még mindeddig renommistaság' jeléül nézetik, valamint nálunk S** nyi tanuló koromban, midőn ketten, kik azt közöttünk elsőek viselték, még társaink által is uton-utfélén gunyoltattak.

Decemb. 15-kén.

Tholuck' felszegüése.

Mult vasárnap Tholuck, az itteni mystikusok' feje, nagy buzgósággal, de alkalmasint csak állal, az az hamissal, 's a' mellett nagy türelmetlenséggel hirdette nézeteit. Ő, ki annyira igyekszik nemesíteni azon hitet, mellynek kebelében született, rosszalja a' hangversenyek' tartását templomokban, midőn pedig illy zengedezés, csak legyen választott tárgy, 's vallásos érzelmeket élesztő, különös élénkítést járultathatna az egyszerű isteni tisztelethez, 's az úr' napja' komoly csendjéhez, melly a' protestans városokat innepi napokon annyira elnémítja.

Decemb. 20-kán.

Veres kötényesek. Vásárok' 's műhelyek' csendessége. Szánkázás. Szokás' jótékonyága. Léczbüntetés. Milly disze volt még nem régen Halle' nagy piacznak?

Itt 's Lipcsében különös jellel különböztetnek a' fogadói szolgák, *veres parchent kötényekkel* Ha köntösük is

abból volna, azt hinném, azért, hogy ne árulhassák el még talán olykor elpiruló arcukat, midőn az utasokat szenttelenül zaklatják.

A' *szorgalom* két fő ágának szokott *zajját* nem igen hallom Halleben, midőn pedig mindkettő igen mindennapi, tehát olly szükséges, olly mindenütt feltalálható. A' héti vásárokra hordott áruk, élők 's életnélküliek, többnyire nem barmoknak, hanem embereknek vállain szálítatnak a' piacra. Szokás 's vonó marha nem léte egyformán kényszeríthetik az árusokat erejöknek illy türelem' fárasztó gyakorlására. 'S a' tereh inkább vállakon 's háton vitetik, emberén 's marháén, amazok olly esetekben is önként tereh alá görbítik fejeiket, midőn másutt ezekkel vonatnak. A' vizhordásról már emlékeztem. Barmok közül csupán öszvér van több, mint nálunk, ez gyakran serégenként hajtatik, háta keresztbe tett nagy zsák liszttel vagy gabonával megrakva.

Nem hallani itt továbbá se kovács se kádár (pintér) 's t. e' félek' *műhelyei* zörgését. Alkalmasint házaikon belől dolgoznak. Nem fogják füstös requisitio-jok alá az utszákat, 's az arra menőket. Azonkívül ugy látszik, arányzatilag ritkább itt az e' féle mesterember, 's a' mivszorgalomnak (*Gewerbleiß*) Prussziában szabadon bocsátása olta főképen csak az ollyanok szaporodtak, kiknek mestersége nem nagy tőkét kíván, p. o. szabók, vargák. Még is innen még nem következik, hogy amazok kevesednének, mert általjában minden sorsu lakosok' száma nevededik, 's bizonyosan, mihe-lyest valami szorgalmi életmód' üzésében hézag nyílna, a' nemzeti szorgalomnak egy könnyen soha sem hibázó ébrékeny ösztöne mindjárt annak kitöltésére késztetne néhány fiatal kenyérkereső kezét.

Már ma erősen *szánkáznak*, a' tegnap beállott kemény hideg' következtében. A' szánkák igen aprók, de csinosak 's több színűek. Fő szánkázók az akademikusok. Csak most veszem észre, hogy a' lovak a' mi németiségünk' 's ausztriai szomszédink' ellenére nem igásak, hanem magyaréhoz hasonlóbb szerszámuak.

Szokás uralkodik elhatározólag mindenikünkön, még azokon is, kik sok külsőkép különbözhető alak alatt is rá esmernek ugyan azon lélekre. *Markendorf* akademikus társam új esztendő napra katona lessz; 's a' mellett leczkéire ezután is eljárand. A' szolgálat' esztendejének elmúltával, ha vizsgálat alá veti magát a' hadi tudományokból, hadnagy lessz a' honvéd seregnél. Így örömet hordozhatja a' mindent kötelező terhet. *Markendorf* nem vagyonos, nem előkelő, nem nemes család' tagja. Anyja szegény özvegy.

A' katonáskodásról a' tévedő katonák' büntetésének itteni színhelye, a' felényire dűledezett *Móriczvár* juttat eszembe. A' léczbüntetés (*Rattenstrafe*) a' porosz hadi hatalomnak e' különös fenyítő módja hajtatik itt végbe. Csupa éles léczezettel van egy kamara kipadlózva, ebbe vettetik a' bűnös. Hat heti bezárás halálos.

Különös idők lehettek azok, midőn még *Halleben* is a' nagy piaczon, a' város' kellő közepén, katonai akasztófa volt. 'S gazdaasszonyom még emlékezik reá.

Halle, Januar. 2-kán 1831.

Sylvester' estvéje Merseburgban.

Az ó esztendőt *Merseburgban* fejeztem bé, két esmerősömnek, 's majdan több ottaniaknak társaságában. Az unio teremben tartott táncmulatságba vezettettünk

bé, 's ott a' városka' megkülönböztettjeit találtuk, közöttök sok kormányzéki tisztviselőt. Nem magasztalhatom eléggé azon szivességet, mellyet mutattak itt is mindenek, kiktől látogatásunk' kellemítése függött. Az egybegyült társaság' tónján eléggé észrevehető vala a' rendszerinti nyilvános bálokban szokatlan bizodalmas közlekedés. Egy innepélyes eselekvény különös erejű behatást téve reám, 's eléggé bizonyítja: mennyire szemek előtt tudják tartani a' mivelt Szászok, zajgó vigsguknak közepette is éltünknek komoly oldalát, 's mennyire öszve tudják kötni a' mulattatót a' komollyal, nem ugyan olly borzasztó módon, mint a' régi Aegyiptomiak, kiknek asztalánál a' zajgó vendégek' sorában mindig ült egy halálosan elnémult is. A' mint éjféltre kondukt az óra, tehát, a' mint a' lefordult év sirjába merült, egyszerre elhallgatott a' műzsika, elnémult a' vigság' minden hangja, 's egy tudós férjfiu, a' helybeli gymnasium' directora az idő' nevezetes jelenpontjával megegyező beszédet tartott. Körbe állottak a' vendégek, 's mély figyelemmel hallgatták a' szónokot. Vége lévén a' beszédnek, az atyafiak sorban megölelték 's csókolták egymást; kezet szorítottak minden esmerősök. Sajnáltam méltán e' pillanatban, hogy nem vagyok *Merseburg*' lakosa. Nincs a' maga nemében méltóbb innepelés, akár módját, akár a' reá vivő alkalmat, akár a' mulatozásból illy okosan kitüntetett vallásos érzelmet tekintsem.

Jan. 7-kén.

Képetlen czimerek. Kölcsöni törvény. Sült lud a' patriota hirlapokban.

Nem igen örülhetnek a' képirók az itt mutatkozó czimeknek, a' mesteremberek', kalmárok' boltjain, a'

fogadókon. Nem képpel, hanem csak betűkkel fejeztetnek ki. Pedig elég válogatottak 's pompások volnának, mint p. o. az itteni fogadókon, Zürich, Berlin városokhoz. Talán épen, minthogy több költségben kerülne, azért szoktak el a' czimnek képpel kifejezésétől. Így az illy pompás titulus felette sine vitulo büszkélkedik ez alkalmazásban.

Az ifjuság itt is, alkalmasint, gyakrabban hajlandó a' kölcsönnek felvevására, mint visszafizetésére. Vannak e' miatt több törvények, illy káros pénzügyi munkálatokat gátolók. Egy évnegyeden túl nem hitelezhet semmi polgár az akademikusnak. Ha ennek fogytával visszafizetést nem kap, váddal köteleztetik adósa ellen fellépni. A' szálások is annyi idővel előre felmondottnak, vagy felvétetnek.

A' helybeli „*patriotisches Wochenblatt*“ czimű hirlapok szembetünőleg bizonyítják a' nyilvánosságnak furcsaságokig gyakorlását. A' legcsekélyebb érdekű 's esmeretes ujságokat kihirdetve lelem bennök, p. o. az ugy is minden héten előfordula tánczmulatságot Diemingen, Böllbergen, Passendorfon, Apollokertben, de még ezeken kívül ottan a' vendégekre várakozó tojáslepényt, ludsültet, serpenyősültet 's t. e' féléit. Rendszerint egyszerre csak egy fogás hirdettetik ki. Nálunk még első rangu vendéglők sem ütik dobra konyhájok' közhasznu szüleményeit, nálok a' majdnem mindeniknél rőfhosszuságra beirt étekcédulán hirdetés nélkül is találhat kiki szájize szerinti étket; illy hirdetményeknél vagy épen nem, vagy mosolyogva emlékezhetünk a' hirlap' czimére. A' szellemiségnek élő szász földön illy ujságokra nem igen számolunk *patriotai hirlapokban*.

'S a' ludsült' hirnöke gyakran ugyan azon alkalommal hirdet sokkal komolyabb nevezetességeket, p. o. olly vendégeket, kik még csak bizonyos idő múlva fog-nak enni ludsültet; vagy épen most esznek, repeső örömmel, szerencse kívánó vendégtől segítettve; vagy végre ollyanokat is, kik abban többé nem részesülend-nek. Az időről időre születteket, az új házasságokat, 's meghalálozókat értem. Épen most van előttem mind ezeknek a' lefolyt évben kerekült száma. Az elsők 858-ra mennek, kik között 108 házasságon kívül született; 730-ra az utolsók. Meghiteztetett 224 pár. *)

Januar. 11-kén.

*Harangozás' pótoléka. Est modus in rebus.
Éjszaki fény. Bányák. Zenebonák.*

A' nagy toronyban az ugy nevezett *veresben*, melly magánosan áll a' nagy piacon, napjában két izben órá-ütés után még két ütés kondul a' harangon. Eleinte a' kalapács' bomlott szorgalmának tulajdonítottam e' viszhangászt, de most értem, hogy ez készakarva történik régi szokásként jeladásul imádságra. A' Mahometiekre emlékeztet. *Pótoléka* a' hétköznapi hiányzó *harangozásnak*.

Jó rend' jele, hogy házában nem háborgattatik senki a' koldusoktól. Azonban ne higgyük, hogy itten koldusok ne volnának. Minden törvényt ki lehet kerülni. A' törvény, védelmezzen bár még olly hathatósan, szaporítja

*) Bővebben nem kedveskedem olvasóimnak. Ludsültre statisztikai táblák egy kicsinyt felette száraz confectül szolgálhatnának.

az álthágók' eselszövényei' számát. Itt, hol minden viseli az általános csinosulás' jeleit, nem csuda, ha a' koldulás is raffinirozottabb. A' napokban kaptam egy levelet, mellyben 8 porosz garasnyi kölcsönre felszólítatom. Több esmerőseim kapták e' levélnek szóról szóra másolt példányát. Új esztendőre egy markos Hallor gratulált nálam, uszómasternek adván ki magát. Holmi barátságos viszokoknál fogva szednek több illy született, de annál inkább csupán tituláris uszómasterek e' féle kis adókat az akademikusoktól. Régenten, midőn még az ifjuság inkább vitézkedett öklével, mint fejével, a' Hallorokkal állott szövetségben a' többi polgárok ellen, 's általok gyakran hathatósan segítetek. Ingyen természetesen semmi szivesség se történik; 's innét az illy kis adók. Most szokás szerint az ok megszűnván, az okozottat még is fen kívánnák némellyek tartani. A' barátkozás egész tézésig bizodalmasult hajdanta a' különös szövetségesekek között, kik egyéberánt másra, mint szabadék birásra nem hasonlítottak egymáshoz.

Az utzákon itt-ott a' zugolyokban utszáló gyermekek, a' városon kívül gyermekeket hurezőló asszonyok által csak ugyan szólígtattunk adakozásra, de soha sem más, mint e' kifejezéssel: „ajándékozzon valamit nekünk az úr.“ —

Mult héten *éjszaki fény* derült Hallera. *) Életemben először láttam. Mindenek tüzi veszélynek tartották. Épen ezelőtt egy pár nappal gondolkoztam róla. Villo-

*) A' mint tudva van, e' jeles tünemény, melly a' polusoknál rendszerinti, de a' mérsékelt égöv alatt annál ritkább, azon időben, 1831-ben egész közép-Europára le' bocsátkozott.

gó fellegeket képező derülete, lánghalomként tornyosult a' láthatáron, két veres sujtástól álthatva.

A' napokban esék csak tudtomra, hogy Slézián kívül még a' thüringi vidéken, szász nevű tartományának nyugati szélén is bir Prusszia *exüst bányát*. Tegnap előtt láttam egy porosz tallért, egyik lapján illy „felirással: *Gegeu von Mannsfeld*“ Tegnap és ma pedig eislebeni bányász muzsikuskok járkálnak a' városban, tisztelkedni itt székező főnökeiknek: a' bányakapitánynak, 's a' tanácsnokoknak. Bányász öltözetök felett galértalan köpönyeg lebeg, fejeiket ellenzötlen, tollas, két sujtással diszesülő, elől gömbölyű réztáblácskán két rézkalapácsot mutató süveg borítja. A' Thüringiek' hangmivészi tehetsége éjszaki Némethonban olly hires: mint keletiben, 's nálunk a' cseheké, kikkel azonban könnyüségre nehezen tehetnek fel. Hogy nálók különös szorgalommal üzetik e' nemes tehetség, bizonyítja azon körülmény, melly szerint, mint a' napokban Dewetteben olvastam, a' tökély' ideája általjában azon tehetség szerint képzeltek, mellyet különös szorgalommal fejlt valami nép, vagy népfaj. Thüringiában ugymond, legnagyobb becsület, valami muzsikái kar' tagjának lenni. Ellenben nem az e egyik fő gátja a' hangmivészet' felvirágzásának Magyarhonban, hogy annak, bár magában olly köz kedvességet nyert kellemes vad virágai egy fél vadságban élő népfaj' kebelében, a' cigányokéban nyilnak közöttünk?

Minthogy porosz tallérokról emlékezém imént, járásukat, keringésüket, ugy nevezett cursust könnyítő kis testvéreiknek, a' garasoknak szörnyű törpeségét is említhetem. Alig birunk arra képes érzéki műszert, hogy hozzájuk férhessünk, midőn őket kezünkbe akar-

juk szorítani, 's bizonyosan nem kívánjuk olyanok' kezei közé, kiknek ujjai magnes erővel birnak minden lap-pangó, őrizetlen pénzdarab eránt. Pedig ez országban, hol a' drágaság elég nagy, úgy hogy majdnem minden apróságnak több garasnyi árbecse van, kettősen szükségtelen az illy felváltó apró pénz, annyival inkább, minthogy arra rézpénz is vagyon; 12 fillér egy ezüst porosz garasban, ámbár nem olly bőséggel, mint nálunk.

Szász királyságban, tehát Hallehez nem igen mes-sze környéken a' bányák 64,075 mark ezüstöt szolgáltat-tak a' mult 1830 d. esztendőben; 2700-al többet, mint 1829-ben. Markját $\frac{1}{2}$ fonttal számítva 32,037 $\frac{1}{2}$ fontot, vagy is 320 mázsát tesz e' mennyiség, tehát több mint száz mázsával kevesebbet azon atyjafiánál, melly Magyar hazánknak kedveskedik évenként. Azon országban 9000 bányász' nevében nyújtatott be az új esztendei tisztelke-dés hódulása ez idén a' királynak.

Halle nem tisztelkedhetik senkinek hasonló jó kedvvel ez idei új esztendőre. Ege kettősen borult. Mult Sylvester éjjel 's azután még egy izben *csendessé-ge megzavartatott*. Ennek következtében a' Merse-burgban tanyázó poseni ezred benyomult. Királyi biztos-ság nyomozza a' nyugtalanságok' élesztőit. Másan azon-ban, mint néhány ablaküvegen nem próbáltatott meg egyik alkalommal is a' zendülés' vad szabadsága. Mint rendszerint szokott történni, az e' miatt mindenek ál-tal nyelendő keserű pillulák itt is czukroztatnak vidor elménczség által. Így beszélik: a' napokban nagy szor-galommal látszatott valamit keresgél'ni egy valaki a' nagy piacon. „Mit keres?” kérdezik a' körülállók. „Zendülést,” felelé amaz. Furcsább vala a' másik. Egy utazó éjjel talált háza menni szálására. Eszébe

jut, hogy zendülési állapotban van Halle. Borzadván előre azon szörnyüségektől, mellyeknek martaléka lehetne olly esetre, ha a' városon uralkodó martialis törvény által, mint illyenkor gyakran történni szokott, ártatlanul sujtatnék, nem kívánt egyedül haza menni, 's magát két éji őrk által kísértetni tanácsosabbnak vélte. Öszvetalálkozik illy biztos állapotban némelly renomistákkal, kik azt híven, hogy fogoly, képzelt fogságából kiszabadítják. De épen azon szempillantásban érkezik egy katonacsapat, melly az idegent, mint közbátorság' sértőjét, valóságos fogságba hurczolta. Beillik character festő anekdotának, ha bár talán másutt ültek is hozzá az originálok.

Februar. 6-kán.

Görliczi gazdálkodás. Hangnyomás. Időjárás.

E' napokban esmérkedtem *Moser* boncztudományi prosectorral, kivel azonban ez alkalommal nem physikai, hanem moralis testet bonczolgatánk. Születése' városáról, *Görliczről* értesített. Említette annak gazdag birtokait, de egyszersmind tisztviselőinek szertelen vágyját: az általok repraesentált persona moralisnak gazdag életerejét egységeik körül középesíteni. 28 nemesi jószágot bir a' város, 120 esztendei vágásra osztott fajszással, ebből 25 ezer tallér esztendei jövedelem jönne bé, 's még is rövid idő alatt, a' békének közepette *egy milliom* adósságot vontak a' város' nyakára! Szép gazdálkodás! Ezen urak bé akarták bizonyítani, hogy az erkölcsi személynek homagiuma is legnagyobb, mert mindenütt legadakozóbb részvéttel tiszteltetik a' költség-

rovásban. Így a' hallei, még eddig tisztán képzelményi egyetem-épület 16 ezer tallérba jött, 's képzeleti létével egy, realitást is elnyelt, az egykori játékszínházat.

A' drezdai 's lipesei szásznék' beszéde nem keveset lehet éneklő, mert hallei atyjokfiai is megesmerik, ám-bár még ők is erősen felviszik a' mondat' végén hallató hangnyomást (die Betonung.)

Az időjárás felette ingatag. Alig volt egy pár hé-
tig igazi tél, midőn pedig egyébkor, mint mondják,
nem ritka a' 18 — 22 foknyi hideg Reaumur' hőmérője
szerint. A' köd honfúsiítja magát e' magában is fül-
ledt levegőjü városban. 'S még is nem hallani semmi
uralkodó nyavalyáról. *) Semmi köhögés. Nálunk il-
lyenkor a' templomokban alig lehet a' szónokot megér-
teni a' sok köhögők miatt. Meglehet, csak kivétel e'
jelenség is a' szabály alól.

Február' 7-kén.

Kuruzsolások az igazsággal.

Tegnap a' muzeumban heiligenstadti *Weinrich* Já-
nos az ő tőle feltalált *Psallmelodiconon* fujdogált. Szé-
les clarinethez hasonlító fuvószer, számos oldallyukak-
kal szinte előntve. Két darabból áll, az egyik alól

*) Annál inkább a' következő télen, midőn a' Cholera, leg-
először e' vidéken Hallebe kapott, 's ott fél esztendeig
pusztított. Alkalmasint már akkor történt fogantatása;
nem szükség Orosz birodalomból, Berlinből, Magde-
burgból oda hozni; midőn e' két város, 's Halle között
több tartományok, az országnak, sőt Némethonnak na-
gyobb része, még a' szomszéd vidékek is, Erfurtig, 's
Casszelig mentesek maradtak.

trombitában végződik. Ezeken kívül még hónalja alatt jobbra balra két apró műszert tart rejtekben a' mivész, 's ezeket, ha végezte fuvalmát, a' nyilvánosan alattomban hangoztatja, míg az elsőt szájától jelentőleg elmozdítja, elhitetni a' nézőkkel, hogy a' bébonyolódott hang játszadoz még a' már pihenő Psallmelodiconon. Valóban kész is ezt hinni a' néző, a' látás' csalatásának meglepésében. Azonban illy csaljáték gyanussá teszi a' mivész' valódi hivatását. Minden esetre találmányával ő is azon számtalanok közé tartozik, kik ügyességöknek rejtélyes külszint tudnak adni, a' világot találóságuk eránt el tudják hitetni, némelly fogások' leple alá huzódván, eredetiség' álhüvelyébe merészelnék öltözni. *) Éneke, mellyel második mutatványát kísérte, megüríté körülötte a' teremtet. **)

Minthogy épen csalatkozásról beszélek, még egy pár példáját hozhatom ez uttal fel értelmünk' e' gyakori kísértetének. Már majdnem egy évnegyede, hogy ugyan azon szobában lakom, 's még is csak e' napokban tudtam meg, hogy hibásan tartottam vasszint mutató, 's alól az igaz, vashól készült kályhámát egészen azon anyagból készültnek. Így a' bécsi divatjour-

*) Hogy másokat még ügyesebben el tudott ámítani Weinrich, bizonyítja az 1833-diki Honi Vezér 68. dik lapján. Nevéttem 's boszonkodtam, a' velünk mindenféle alakban játszadozni tudó ámításnak ez ujabbi példáján. 'S W. nak szabadéka vagyon e' talalmányára a' porosz királytól! Jobban láttatnak őt esmérni polgártársai Heiligenstadtban. Még 1831-ben ott megfordulván, kérdezősködtem felőle, 's gunyoló hangon hallottam említeni. Talán azért nem kedves sok próféta az ő hazájában!

**) 'S költőnek neveztetik a' Honi Vezérben.!

nálban olvasám: Harzgerodeben, Anhalt-Bernburg földjén igen jó természeti csizmamázt találtak a' föld' gyomrában, melly már hatalmasan kiállotta a' próbát. Gyász hirdettetik a' csizmamáz' gyárnokinak. Épen anhalt-bernburgi academicus társam lakik velem egy fedél alatt. Megkérdem, 's azt feleli: még csak közönséges bőrre se lehet vele mázolni. Illyen az emberi esméretek' bizonyossága!

Februar. 13-kán.

Móriczvár 's Rezidenczia. Magyar latin-ságunk' hitele. Theázás Dr. Diecknél. Posta-legény' dala. Magyarok' hirneve a' német egyetemeken.

A' mihez legközelebb esünk 's legkönnyebben hozzá juthatunk, azt gyakran legkevesebbé méltatjuk figyelmünkre. A' legtevésebb újságvágyat eltompítja a' szokás; vagy elaltatja a' minden órában hozzájuthatásban bizakodó halogatás. Én is Hallenek egy osztályát, az egésznek színét leginkább viselő városrészt, a' *Móriczvár*' környékét csak mult hónap' 26-kán látogattam először. Ez az, mellynek Szaale folyamra néző pusztult ödalát még itt létem' első napjaiban láttam a' zsilipek-hez vagy is ereszekhez mentemben. Szegletein gömbölyűn előre nyuló' bődön tornyai. Az egész igen regényes tekintetű, de pusztá fészek. Csudálom, hogy V-d. Károly császár, 's Alba herczeg nem ebben, hanem az igen csekély tekintetű, 's nem is városi fénylak-hoz, hanem falusi majorhoz, vagy serfőző udvarhoz inkább hasonlító rezidenczia épületben szálásoltak, azon alkalommal, midőn a' mühlbergi fényes győzedelmök

által szétrombolt smalkaldi szövetség' lealázott tagjainak legjelesebbike, hesszeni Philipp kényszerített térdhajtását tette a' hatalmas császár előtt. Vagy talán akkor más alakkal birt e' nevének 's említett vendégének olly kevéssé megfelelő épület. Azt hihetnők: a' harmincz-éves háboruban pusztítatott el, de mellette áll a' dom, tornyát kivéve ősrégi roppant alakjában. Szembetűnőleg eltörpül a' templom mellett nem csak a' rezidencia, de egy közel álló más templom is. Talán önként nem akarták Halle' régi urai pompásabbra alkotni tulajdonképeni lakhelyöket udvarjok' azon részénél, mellyben a' földnek legnagyobb halandói, 's ezeknek legutolsó alattvalói egyformán kénytelenek megalázni magokat: a' mindeknek' ura előtt. — Móriczvár most tábori betegeknek, testben, — 's erkölcsben sorvadóknak ad hajlékot, — ezeknek a' léczbüntetés által. Hozzá állaellenben, a' keleti oldalát környékező diszpiacson, áll az egyetemi könyvtár, Hallenek egyetlen egy igazán új alaku, 's városhoz illő izlésű épülete. Tegnap előtt látogattam. Nyitva áll, 's könyvkölesönözéssel kínálkozik minden héten kétszer. Fiatal nyárfákkal van körülvéve. Nyáron kellemes ellenzetet mutatón játszadoztathatja ezeknek szép zöld színét a' setét alaku épületek között. Sokáig egynek tartottam e' két várnemi lakot, a' Móriczvárat 's a' Rezidenciát. Ninesenek is egymástól messze. Kétségkívül a' fejedelmi lak' tagas udvara lehetett hajdan a' már most privát házakkal sűrűn beépült tér. Mosolyogtam a' megtekintés' napját felváltó reggel, emlékeztén, hogy utóbbi éjén' álmának tárgya Móriczhida vala, csekély kis helység hazánk' Győr vármegyéjében. Regényes színben ragyoglott előttem. Illy meglepőn társasít álmunk mindenféle képzeleteket, de

minden meglepősege mellett mindig egy kis vadviasszás vegyülettel.

Kinos állapot, ha olly sokszor kell igazat adni másoknak, midőn pedig születésünknel fogva a' megtámadott tárgy' számára természeti kötelezésünk miatt ügyvédként kellene vitézkednünk. Mi sokszor jövök illy esetben, ha e' föld' értelmeseivel hazámról értekezem! Nem tartozom én azon háladatlan kakukkok, vagy kétes buzgóságu honfiak közé, kik hazájokat vagy bűnös hidegség által megtagadják, vagy hevők' félre lobbadozó lángjával elperzselik, épen reménylen visszavinni szívemet hazámba; de szemeimet sem hunyhatom be. gyengélkedő intézvéányei előtt, 's mindig, valahányszor honfiai érzelmem felszólítatik, egy más hangot is hallok keblem' mélyében: földi hazámön kívül van még egy felsőbb hazám is, mellyre számolni kell minden embernek, ki léte' idvességét ohajtja. Az igazság' szent honja ez. Azért nem felelhettem semmit pirulásom miatt, minapában egy akademikusnak, midőn ez holmi honi latin irományaimat, latinság'jeles hírében álló honfitársainktól készülteket olvasván, konyha-deákságunkon hangoosan nevetett! Pedig ezen ifju még sehol, mint a' schulpfortai gymnasiumban, latin nyelvet nem tanult. „Miért nem teszitek inkább egészen anyanyelvetekké e' rómainak nevezett nyelvet,“ mondá, legalább nem látszanék olly furcsának!“ Így valóban már nem csudálom, ha sok idevaló esmerőseim a' *deák* (készakarva nevezem itt 's nem latinnek) nyelvet hiszik anyanyelvünknek. Kinos valóban, különösen a' külföldön.

Mi sokféle az izlés mindennapi éltünkben is! Öt izmos jó ehető keletfrieslandi asztali társaim nagy fáradsággal őrlik fogaik között a' szilva' magvát, 's ott

hagyják a' sokkal táplálékonyabb, 's könnyebben hozzájutható hurkahejat. A' mi egyiknél izletes hél, a' másikonál izetlen szél.

Tegnap mult egy hete *theeparthiere* voltam hivatalos dr. *Diecknél*, váltójog' rendkívüli professzoránál. Hitvесе, egy kellemes fiatal alak hű példánya a' szász hölgyek' mintájának, melly őket olly vonszókka teszi, kivált azok előtt, kiknek kebele nem sorvad ugyan a' dél' lyánkájának epedő 's' epeasztó tüzelgésben uszó szemei után, de tartósan érző szívvel annál inkább bir, 's a' szerelmet inkább az állandóság' mérséklett melegében, mint a' pillanat lobbantotta hő érzelem' emésztő tüzeiben keresi; ki a' Német által olly jól nevezett, nyelvünkben még tudtomra fel nem találtató „*Säuslichfeit*“ jeles tulajdonságot lételes minéműségnek tartja a' lyánkában; 's ki a' szépnemet csak akkor tartja igazán szépnek, ha ő is osztozik velünk lelkünk' felsőbb képzésében. Beszélgetésünk tárgya, mint rendszerint minden hallei körben, hová hivatalos vagyok, Magyar hazánk vala. Mindennek, még legárnyékosabb életjeleneiteinknek is tűnik ollykor szemünkbe egy kis tetszetősége. Magyar hazánknek olly szomorú terra incognitása illyest tapasztaltat velem gyakran mostani életkörömben. Bizonyosan máskép nem beszéltetnének róla engem annyiszor, 's én pedig annyira szeretek itt a' távollétben is hazámra emlékezni! Ha semmit mást nem tudnék is, mint hazám felületes esmeretségét, könnyen mulathatnám egész estvénként a' kandi Poroszokat, olly igen szeretnek rólunk valamit hallani. 'S fájdalom, olly esmeretlenek vagyunk előttök! Hol pedig valamit tudnak felőlünk, ott szintolly ritkán marad keserű vegyület nélkül, azon érzett örömöm, hogy nem-

zetünkről kívánnak valamit hallani. Az esmeretlen tárgy itt is többnyire balítéletek' tárgya, még miveltebbek előtt is. Illy bal ítéletekbe kell nékem is ilyenkor minduntalan botlanom. Minden álhiedelem, mindig inkább rosznak, mint jónak hívására készíti az embert, kivált ha nemzeteket tárgyz; mert az egyetlen egy előkép, mellyen hasonló esetben az illy idegen nemzetekről készült esmereti rajzolatok alapulnának, azoknak valami zajosan kitűnő tulajdonsága, vagy a' régi időkben létezett durvaság; 's ennek szennyében vélik léledzni az elzártabb nemzetet a' többiek, mindaddig, míg újabb tapasztalás által, mellyhez csak sokoldalú közlekedés' segedelmével juthatni, az ellenkezőkről meg nem győzetnek. Azért nem hallotta St. Elme asszony is, a' Contemporaine emlékirat' szerzője tulajdon bizonyítása szerint, a' Törököket máskép, mint valami szörnyű popanczoknak, rémbáboknak rajzoltatni, minthogy eddig még ezek is épen nem igyekeztek, magoknt újabb időbeni szelídülésektől fogva más európai népekkel esmértetni. Még nálunk, az ő szomszédjaiknál is van elég ember, ki olyanoknak tartja őket. A' különczről igen örömet mondanak mások rosszat, akár egyes ember legyen az, akár egész nép. Minden esetre lelki birtokunk' esmértetése, 's illő méltatása egész nemzetnek is, valamint egyeseknek számára, a' közönség' véleményén épül, a' nemzet' tapsoló, vagy helytelenítő publicuma pedig másunnan, mint a' többi nemzetekből, nem támadhat.

Még a' *póstalegényeknél* is tágasb gondolati kör látszik itt uralkodni. A' nálunk szokott: „Fahre, fahre“ helyett, a' „Was ist des Deutschen Vaterland“ dal' nótáját fujják.

Mi kellemes érzés, ha osztozhatunk 'mások' jó hírében, különösen azon társaságéban, azon nemzetében, melynek tagjai, vagy külföldön képviselői vagyunk. Mi jól esik, ha a' rokonaink által szerzett reömmé reánk is visszaháramlik! Semmi nem hat vissza jótékonyabban külföldön létünkör büszkeségünkre, 's erkölcsi-ségünket kalauzó becsületérzésünkre. Hála Isten, mi Magyarok a' németországi egyetemeken, különösen itt igen jó hírben állunk. Már több szálásadóknál értet-tük: senkit olly örömezt, mint Magyarat bé nem fogad-nak. Adás-vevésben is hitelünk legerősb. Már így büszkén 's édes érzéssel vallhatjuk magunkat Magyarok-nak. Hallatlan, hogy ellenünk panasz támadjon. Ez a' leggyőzőbb ellenvetés azon fájdalom számos ellenkezők-nek, kik nem örömezt nézik; ha nemzetünknek felsőbb műveltség után törekvő fiai nem csak az anyai méhes kö-rül, hanem odább *mások' virányain* is döngécselnek, gyűjteni a' tudományok' édes mézét. Épen mi küzdünk legszámösb akadállyal e' hasznos lelki telkekre száha-tásunk eránt. — Rajtunk kívül a' Helveták enlítetnek legnagyobb dicsérettel, 's még eddig a' Frieslandiak is; de ezeknek jó hirneve már hanyatlik.

Februar. 25-kén.

Látogatás Lipcsében. Tzschirner' 's Gellert' sirja. Krug, Herrman, Hahn, Tittman. Egyetemi saájtságok. Paulinum. Tamás osko-hola. Pleissenburg. Csillagász-torony. Lip-cse' vénapjai.

Tegnap mult egy hete három földi megszólított; akarnék e velök Lipcsébe menni. Tökélet, indulás né-

hány pillanat? mive vala. A' tavaszi kellemmel mosolygó nap gyalogolásra bírá a' társaságot. Délután indulunk. Már hatodfélkor *Skeudiczot* értük, 's még lehetséges lett volna ez nap Lipcsébe eljutni. De nem láttuk szükségét, fárasztással elüzni a' sétálásul tett gyalogolás' édességét. Meghaltunk *Skeudiczban*, alomba szenderítetve Magyar hazánkat 's különösen ennek paripáit dicsérő szives fogadásunk által.

Szép idő kedvezett más nap is utunk' céljának érésakor, kísértetve egy darabig két más gyalogolótól. Egyikök közelgető halálát hirdette *Skeudicz'* furcsa polgármesterkéjének, kinél néhány nappal előbb egy erdélyi földivel fordultam meg. A' másik egy földinkről emlékezett, ki tudja Isten, hány esztendővel ez előtt egy egész éltére vett uti társával utazott *Marburgból*, erre keresztül, haza felé. — *Gohlisz* falu 's a' város között egy gyepet kedvetlenül emlegetett orrom. Számos kis ágasokon firniszes vásznat szoknak ott szárogatni, az arra menők' gyötrelmére. Ez alkalommal üresek valának. Érkezhén a' városba, először is szepességi földinket *Klein* urat kerestük fel. *) Evvel a' grimmai kapu előtt eső nagy temetőbe mentünk ki. *Tschirner* jeles író 's egyházi szónok' halálának évfordulatos napja lévén, gyászinnepről beszéltek. Erre azonban hijában várakoztunk. Sirját mintegy öl magasságu öntött vas koczka jeleli, a' melly vas korláttal van körülvéve. A' koczka' felső lapján látni egy kitárt könyvet, e' szent írásbéli idézéssel: 2. Tim. 4. 7. 8; 's ez alatt borostyánkoszorút; más oldalán pedig ez egyszerű felírást:

*) Magyarország' történetei' jeles írójának, azolta (1835-b.) elhunyt *Klein* Sámuel lelkesznek fiát.

Tzschirner geb. d. 14 Nov. 1778. gest. d. 17. Febr. 1828. Az évfordulatos nap' jeléül téli zöld guirlanddal vala ékesítve az emlék. — Szemléltük a' sir' számtalan társait; sok a' temetőfalakat érinti, csak mozdítható fedéllel borítva, vas rostéllyal környékezve. Láttuk *Gellert*' sirját is illy felirással: „Hier ruh't Fürchtegott *Gellert*, Professor der Philosophie, — geb. den 1. Jul. 1715, — starb. den 13 Dec. 1769. Mellette fekszik egy bátyja. Más sirkövek között *Kudascheff* herczeg, 's *Schewitsch* orosz hadivezérékéit 's *Stein* Edvardét, a' lipcséi theatrom' alapítójáét jegyeztem meg.

Más nap' délelőttét hospitalásban töltöttük, Először a' derék *Krugot* látogattuk. Előadásáról most is azt mondhatom', mit a' mult ősszel. Száraz, de igen világos 's értelmes. Csudálom, hogy olly kevés a' rendszerinti hallgatója. Ennek egyik oka: minthogy munkája nyomtatásban meglévén, a' hallgatók, kik minden rendszerinti társaik példájára inkább a' szavat, mint a' szellemet keresik, így könnyebben ki-kimaradozhatnak; míg másutt, hol dictáltatik a' kalauz, sokan csak azért járnak el, hogy kézírataik semmi ablakokkal se nyiladozzanak. Ugy szólván kárára szolgál *Krugnak* dicséretes eltávozása a' helyben nem hagyható szokástól. E' pontban mondhatom főbb iskoláink előttök vannak a' németekéinek. Mennyi drága idő elvesz a' sok firkálásra! Ha még olly jól megérthetné is a' tanuló a' dictáltat, elrestül az egyalaku mechanismus alatt, 's éppen az élénkebbek, kiknél különben legelőbb gyümölcsöznek a' lelkes oktatás, járnak így legelőbb az illy csak felényire lelkiinek mondható foglalatosság által. Mintha nem létezne már ugy is elég könyv nyomtatásban, hogy illy közép kor' könyvmázolóihoz illő idővesztő munkával jussanak kézi

könyvökhöz a' hallgatók. Hogy az oktató' gondolati folyamatát az előadandó tudományról megtudhassák, feláldoztatik az előadás' szabad szárnyalása, a' mi pedig szükséges feltétel, ha előmenetet akar a' hallgató reményleni. Fejezze be bár szerencsésen a' cursus' végén kéziratát, még akkor kezdődik vele a' legnagyobb baj. Olvasni akarja, 's nem igazodik el rajta. A' nagy sietőség miatt, mellyel írnia kellett, számos rövidítésekhez lett kényszerűen folyamodni; ha érthetlen tizedelt szózavarra törpíteni nem kívánja a' compendiumot. Mennyi munkájába kerül azután a' firkálás' hieroglypháinak felfejtése! — De hát miért nem nyomtatja ki kézi könyvét a' professzor? Semmi sem könnyebb, azonban erre azt mondják, csak kevésbé legyen jeles; reá rohannak alattomosan ragadozó vadként, a' lopnyomók, 's megfosztják az író fáradozásának igazságosan reménylett jutalmától, jövedelmének lételesen eltető ágától. Már ezeknél, az igaz, nincsenek veszedelmesebb rablók, annál inkább, minthogy ragadományukkal a' műveltség' tekintetéből mindenütt egyformán becses kincsnek áldoznak, 's e' szerint igazságtalanul gyűjtött vagyonuknak igazságos czímet tudnak adni. Am kövessék ez esetre egy nálunk fáradozó collegájok' példáját; nyomják minden új hallgatójuk' kezébe a' kézi könyv' egy példányát, 's megvan illy finom indirect adó által a' veszélyezett érdemdíj mentve. *)

Meglátogattuk még azon dél előtt *Herrman*, *Hahn*, 's *Tittman* urak' leczkéit. Az első jeles nyelvész, nem csak érti, hanem, a' mi német egyetemeken ritkaság, kön-

*) Legujabb (1836 eszt.) német szövetségi végzés' ereje szerint ezentúl tilalmas lészen az egész német földön a' lopnyomtatás.

nyüséggel is ejti a' latin nyelvet, és pedig a' mi magyar szóhangzásunkhoz közelítő értelmes kerek kimondással. A' lipcsei egyetemi szokásként, hol a' latin nyelv mind eddig több tudományi ágnek, főkép nyelvészetinek számára megtartatott, e' nyelven magyarázta Pindárt jó nagy számú hallgatóinak, olly tisztasággal, minő nálunk, a' konyhadeákságnak utolsó, de hatalmasan ápoló menedékénél nagy ritkaság. Nyájas magas természetű férjfiu, minden arczvonattal kifejezte az előadás' érdekessé tételét melegítő buzgóságát. Ezt azonban meglepőnek csupán azért találtam ő nála, minthogy egyéb külseje a' professzori türelemmel olly ellenkező világfiáé. Kurta divatos szabású fehér köntöse, sarkantyus ágyucső-sarui, ha utszán találkozom vele, nem igen sejtették volna velem a' professzort. Szorgalmas lóvágoló, 's mondják: gyakran a' lóról jó egyenesen lezékélni, kezében suhogtatván a' korbácsot. A' többi professzorokon is igen észrevehető Lipcsének a' halleinél sokkal városiasabb, tehát feszelgősb tónja, mind a' mellett, hogy az oktató, 's tanuló közötti viszonyok itt is a' némelly más országiaktól annyira különböző patriarchai színben osztoznak. Hogy azonban a' hozzájuk jutás bajosb, az igen könnyen magyarázható Lipcsének nagy néphullámlásából. Azonkívül a' professzor, ki nek mejjét már vitézi rend' czime díszesíti, bizonyosan nem olly közlékeny, tartsa bár meg népszerűsége' külső jeleit, még fél nevendék, 's még minden világi megkülönböztetés' küszöbén kívül álló, nagyobb részént *plebejus* hallgatói eránt.

Hahn egy furcsa ugrancs emberke. Nevét jelentőleg viseli. Első tekintetre mutatja, hogy ő egy pártnak szenvedélyes előküzdője. Minden gyámokait teste' indu-

latos pergetésével, vagy előre-hátra, zsidó módra hajlongásával, kísérté, sőt ollykor asztalát csattantó ökölütéssel pecsételte. Halavány képén üzelgő szemei, borzas fekete-haja illőn megfelelték torz alakuság felé túlzó magatartásának. Délelőttünk' tartós komoly időtöltését tudta nélkül vidámságig füszerезvén, fonák állítmányaira magunkban támadott ellenmondásinkat önként elhallgattatá.

Tittman praelatust, a' hasonló nevű theologus' fiát külső auditoriumában hallottam csak. Beszéde azonban, minthogy csupa practicumokat tárgyazott, annál érdekeseb vala. Kályhájánál melegedve, állva beszélt a' körülre sereglett ifjakkal, bizodalmas hangon, mint valami privát társaságban. Egész valója, beszéde' tónusa, nézetei, még külsője is igen feleleveníték bennem sopronyi lyceumunk' sok esztendei rectorának, R. Péternek képét. Erősen panaszkolta a' privát gyónás' elenyészésének káros következéseit, kivált a' lelkészek' külső jóvoltára áradókat. Azonban csak addig csudáltam illy szorgalmas visszaszálongását az oeconomia'ra, míg kísérőnk fülünkbe nem sugá, hogy tíz ezer ezüst tallért évenként béhozó praelaturája' daczára sokféle adóssággal terheltetik. Valóban, ha illy helyzetű férjfiak illy nemtelen önzést árulnak el, dupla szigorúság' megrovatását érdemlik.

Délután az egyetem' két jeles, 's nálunk is esmeretes férjfiainak *Pölicznek* 's *Krugnak* kívántam lenni látogatására. Az első alig ha nem előkelőségig üzi elvonultságát. Most sem leczkézett, valamint a' mult őszkor, azonkívül midőn már küszöbén állnék, ajtaján olvasám: csak sürgetős ügyű látogatókat, 's illyeseket is csak vasárnap 11 — 12 óra között fogadhat el. Én

bár mi örömet tartám látogatásom' ügyét fontosnak, megemlékeztem, hogy a' mi vesszőlovunk nem mindeniknek vesszőlova; szerényen visszavonultam, az előkelő tudóst alkalmasint soha se látandó.

Szerencsésebb valék látogatásommal *Krugnál*. Elvonultnak; mint sokan hirdetik, nem találtam, elég nyájas volt. Szokása szerint sok gallérú setétkéék köpönyegbe burkolva fogadott engem is. Épen pipára gyújtott, nyílt kályhájánál. Szótalannak sem találtam. Sokáig az igaz, nem alkalmatlankodtam rajta; két rendbéli más látogató jelenté már az alatt magát. Azonban úgy hiszem, illy nevezetes férjfiakról néhány pillanatnyi esmerkedés után is mondhatunk sokat. Hadd emlékezzek én is hosszasabban *Krugról*. Nála az arcz hív tüköre a' léleknek. Termete sovány, magas. Komoly, de szelíd nyugalom ül képén. Arczvonatin a' mély gondolkozás' nyomait viseli. Még ellenségei is megismerik azt, hogy ő *tiszteletre méltó*. *) Illyennek találtam házában, valamint a' tanítószékén. *Königsbergben* méltó következője volt *Kantnak* a' tanítói széken. Onnét hivatott Lipcsébe, hol mind eddig rendes oktató a' Philosophiában. **) Mint ember is nagy kedvességben áll mind azoknál, kiktől közelebb esmértetik. Tiszteelve neveztetik ő minden alkalommal a' népes Lipcse' la-

*) Így jegyekeztetik a' többek között egy utazó által (lásd az 1831-ki lipcsei „Allgemeine Literatur-Zeitung“ havi irást), ki pedig őt más szavaiban, mint gondolkozásmódjának homlok-ellenzetét, egy homokszemmel agyonütöni reményli.

**) Az 1834-diki jenai Allgem. Lit. Zeitung szerint a' mult 1834-d. évben rendes oktatói hivatalát letette, Ezután csak rendkívül fog adni leczkéket, mint rendkívüli oktató. Sajnálni lehet.

kosa által, megkülönbözteti őt maga a' kormány. Bebizonyosult ez mult esztendei rectoróságakor, a' zürzavarak' alkalmával, midőn amazoktól egy diszes selleggel ajándékoztattott meg; ettől pedig különösen megkérétt: tartaná meg rectorágát e' zivataros időben legalább fél esztendővel tovább. Leginkább néki köszönheti a' város, hogy nem leve még komolyabb zavargások' tanuja, hogy a' rend' helyreállításában majdnem legkitünőbbben serénykedtek a' tanulók, kik egyébkor épen olly fogékony taplóul nézetnek, mellybe legelőször bele esik a' fenálló rend' alkotmányát megemésztő zendülés' tüze. *)

A' mult esztendőben alkalmasint culminált az ő érdemkörének diszpolcza. Emlékeztem még annak idjében, hogy mult octoberben, minekutána egy az eránti más igyekezet füstbe ment, rendkívül fényes innepléssel ülte meg az augsburgi vallástétel' harmadik százados innepét Lipcse. Pompás diszmenet tartatott, vezetve Krugtól, az egyetem' mostani rectorától, mint hivatalánál 's tudományos érdemeinél fogva a' műveltség' legelső képviselőjétől. Hermelin köntösben diszeskedett. Illy ékes öltözetben festett képe már árultatik a' képtárokban. Örömmel lehetett látni bizonyosságát e' jeles megtiszteltetésnek, mellyel Szászhon' fejedelmei már ezelőtt két-három századdal kívánták országjok' tudományosságának fő képviselőit ékesíteni. Meglepő volt, fejedelmi köntösben, fejedelmi diszjelektől környékezve látni a' bölcsét, ki egyébkor ön személyének vitézi rend' czimével sem kívánja ékesítését; mintha ez által azt kívánta volna bé-

*) Mind ezekről bővebben emlékeztem Emlékképeim' Krugot rajzoló ezikkelyében. Lásd: F. M. O. Minerva 1834, IV-d. köt.

bizonyítani: mennyivel kevésbé kell egy igaz bölcsnek külső megkülönböztetés után kapkodni, annál igazibb disz az ő személyének, ha mint a' mivelődés' fő képviselője tiszteltetik meg. Alkalmasint néki lehete azt is köszönni, hogy e' fényes nap nem egyedül egy felekezet' inneplése maradott; hogy ennek emlékezete a' képzés' minden igazi barátjainak keblében nyájas viszhangra talált; hogy más vallástételűek is részt vettek az inneplésben. Szépen magyarázta e' részvét, hogy az, ki illy inneplők' diszmenetét vezeté, terjedettebb felekezetnek képviselőségét bírja, mintsem az vala, mellyért az elnevezés szerint ítélve, az inneplés tartatni látszatott.

Tudományos pályája 's érdeme eléggé csmeéretes mi nálunk is, mindenek előtt, kik a' józan mivelődés 's tudomány által érdekeltetnek. Königsbergi híres előzőjének ő legkönnyebben nyitó kulcsa. Remekül tud ő a' Philosophiában leghomályosb eszméleteket legkönnyebb érthetőséggel előadni. Ő Kant' systemáját többekkel megesmertette, mint annak minden más tanítványa, mint ő maga Kant. Az ő philosophiai szótára maga olly szolgálatot tesz a' philosophia' kedvelőinek, mint Brockhaus' társalkodási szótára, ez olly sokféle munkálóktól alkotott roppant raktár, szolgált általjában minden németül értőknek, kik a' tudományok' mezején körültekinthetésre juttató szempontra ohajtanak szert tenni.

Mint publicista is szélesen kiterjedett hirrel diszeskedik Krug. Repke írásai nem méltatlanul foglalatoskodtatják az olvasó közönséget. Egyik legszerencsésb 's mérséklettsége miatt legtisztessb védője ő az ész' hasznosan korlátolt szabadságának azon bagolyhősek ellen, kik a' már nagyobb részént szét oszlott elmehomályt sirjából ismét előidézni bátorzkodnak. Felette érti bennök a' ke-

véssel sokat, 's még is világosan ejthető kifejezést. Hamar kerekítvén e' szerint a' megkívántató egészet, folyamatra is előbb hozhatja, 's n' gyors' célérés által kettősen éri a' célzt. Mind ezen repkéekkel még eddig mindig új koszorút nyert azoktól, kik őt érdemeinél fogva tisztelni megszokták.

Lipcse' egyetemére most, minekutána a' szomszéd Hallet olly közlről esmérem, még szembetünőbbnek találom azon visszahatást, melly reá a' városról hárámlik. Valamint ez a' nagy városok közé, sőt a' benne megforduló sok honu, nyelvű, öltözetű 's szokásu idegenek' látásánál fogva az őt népszámmal tetemesen felülmuló több társaihoz számíthatatik; ugy a' keblében találtató testületek 's intézvények, 's különösen az egyetem is sok tekintetben viselik a' nagy világi tón' bélyegét. Tanítók, mint tanulók több gondot fordítanak külsejükre, szorgalmasabban öltözködnek, társalkodásban a' külvilág' formáit nagyobb pontossággal megtartják; tanítók ritkábban hívják meg hallgatóikat házi körökbe; ezek között a' „te“ megszólítás nem olly általános, 's csak most, a' mult ősztől fogva élénkülő, 's népszerűb-
bekeké változó társalkodási surlódásoknál fogva kezd jobban terjedni; az egyetem' nevendékei között legtöbb az encyclopaedista, a' tudományok' rövid összelegben átnézője, a' tudomány' minden ágában megjelent elmémiv-
veknek czimról esmérője. Ez utolsók' számos létének okát különösen a' hely' középletes könyvkereskedésében könnyen feltaláljuk. Nyomassék ki akármí elmémiv Némethonban, 's német nyelven beszélő akármí más országban, az Lipcsében megkapható, az helyet talál az ő könyvárusai' raktárában. Ez szerint az alkalom is igen kedvező, sőt meghívó az egyes elmémiv-
#

re. — Az akademikusok között számos a' külföldi, közöttök több görög, kik egy pár évtől fogva Halleból egészen kimaradnak. Több a' tehetős szülők' gyermeke, több van itt, ki évenként 5 — 600 ezüst tallért elkölt, mint Halleben, ki azon időközi tudományos pályára 400-at alig fordíthat. *)

Egyes professzorok' hallgatói' számára nézve azt lehet itt észre venni, hogy ámbár 60 — 100-al többre megy az akademikusok' száma, mint Halleben, oktató pedig nincs több, még is nem látni egy auditoriumban is egyszerre annyi hallgatót, mint amott, hol több professzoroknak, p. o. *Wegscheidernek*, *Tholucknak*, *Uhlmannak* rendszerint 100 — 150 hallgató öszvegyül egy collegiumára, sőt a' közkedvességű *Geseniusnak* 300 is. Lipcsében 60-non túl egynek sincs. Alkalmasint, mint-hogy az oktatók is jobban osztoznak a' kedvességben.

Csak hely' kényelműségére volt még eddig Lipese' egyeteme amannál is hátrább. Birt ugyan egy *Paulinum* nevű, szép fekvésű, a' grimmai belső kapu' környékét elfoglaló épülettel. De sem külsője sem belsőjére nem felelhetett meg rendeltetésének. Tulajdonképen csak apró, füstös, s már rozszant épületek' öszvelege volt ez, belől setétes, tereme egy sem elég téres, és szellős.

*) A' német pontosságának nevezetes jele, hogy minden szülő kiszabja egyetemre menő fiának a' summa pénzt, melyet neki 3 évi pályája' folytatában adand. Résztént, az igaz, polgári köteleztetés' következtése e' szokás, mint-hogy felsőbb tudományos pályára senki nem bocsátatik, ha be nem bizonyítja, bizonyos értéki jólétét. De erre nézve nincs bizonyos mérszabály, nem kívántatik bizonyos summaig hágó évenkénti költség' tehetése. Tudok Halleben olyanokat, kiknek évpénze csak 140 taller, s nem tapasztalnak gátlást a' pályafutásban.

A' Theológiát hallgatók gyakran természeti vizsgálással küszködének, minthogy az Anatómiát üzők' ajtaja előtt kellett elmenniek, 's a' holt-szag szinte teremekbe elhatott. Mind e' hiány ezentúl orvosoltatik. Augusteum név alatt diszes új épületet fog kapni az egyetem. Már épül is derekasan. Templomát kivéve egészen le fog rontatni a' régi; a' convictus is csak ideiglen hagyatik meg.

Néhány kis muzafiak, a' *Tamás* iskolai nevédek, Hallevel megegyezőleg, régi szokásként itt is énekelgetnek minden héten az utszákon; de járkálva, meg nem állván egyes házak előtt. A' nagyobb világ, mellynek árnyékában élnek, reájok is visszahatott; annyiban, hogy hallei társaiknál még csinosb ruhában járnak, mind szép fekete frakkban. E' felett kurta fekete palástkákat hordoznak; talán azért, hogy észrevehetőbben hirdessék az általok gyakorlott intézvény' régiségét. Nem igen helybenhagyható az illy nyilvánosan gyakorolt éneklés, közepette a' csupa világi foglalatosságot üző, világi eszméletekben jövő-menő sokaságnak. Hogyan érhessék el a' szent czélt; midőn hiszen buzgóság szándékoztatik a' cselekvény által? Felnőtt ember is elvonatik komoly eszmélete' tárgyától minden lármás környékzet által, legkönnyebben Lipcse' népes utzáin; mennyivel inkább a' nevédek kor? *)

*) Intézvényök' helytelenségét magok a' nevédek is látszanak érezni, 's ha bár helyben nem hagyhatólag, kimutatni. Nem sokára e' látogatásom után palástkaik ellen zenebonáskodtak. Vonogatták azoknak felfeverését. Cél-eránytalan viselet valóban. Már maga a' frakk madar- vagy halformát ad az embernek; az illy rövid palastka az uszószárnynak nézett ruhászárnyat kettőzteti.

Van Lipsének egy várkastélya is, az úgy nevezett *Pleissenburg*, egykor fejedelmi lak. Hallei társától ez sem igen különbözik. Csupa füstös épület-darabokból, nem igen magasabbakból áll, valamiint a' Paulinum állott, 's ugyan azért épen nem tűnik ki a' csinos város' magas épületei közül. Általában e' tájon a' felsőbb ranguak' lakjai koránt sem különböznek annyira egyéb polgárok' hajlékaitól mint másutt. A' *Pleissenburg* is, valamint a' hallei rezidenczia, catholikus hívek' templo-mát foglalja magában; mutattatik még benne azon terem, mellyben Luther, Eckkel Ingolstadt' theologusával vitatását tartotta. Bástyáján a' *csillagvizsgáló tornyot* hordozza. Ebbe felmentünk a' földikkel, körültekintni Lipsia' körét, mint két elválasztó ütközetek' véres helyszínét. Azon nap' reggelén, 's ebéd után, barátságos beszélgetés közben olvasgatván a' nagy vérözönök' leírását, annál könnyebben megérthettük a' toronyőr' elég hív rajzolgatását, ki már 38 évtől fogva szálásol e' magasra emelt hajlékban, 's e' szerint az 1813-d. év' 16-d. 18, 19-d. octoberének szemmel látó tanuja vala. A' torony' magassága 288 láb, vagy is, a' mint Szász-honban beszélni szeretnek: 144 rőf. Az egész egy nagy bődönt képez, 's oldalain belől elég szellősen tekérvényezi csiga-hágcsóját. Messzé azonban nem lehet róla látni, mivel a' város semmivel sem fekszik magasabban a' sik környéknél. Így p. o. nyugottnak csak az 5 órányira eső *Lücxent* lehet látni. Éjszak-nyugott felé, mint a' toronyőr hiszi, világosabb idővel messzelátó megmutatja Halle' három nagy tornyait. Ellenben lábaink alatt a' szélesen kiterülő népes síkságnak annál több tárgyain legeltethettük szemeinket. Lelkem azonban inkább a' multakon lebegett, azon rémítő napokra

emlékezésében, melyek itt annyi halandóra vészt hozanak, melyek azonban kétféle szabadság' bajnoki által vivának igen fontos következésü győzedelmet. Tellyes erejében éreztem a' nevezetes helyek' látásakor keblünkben élemedő innepélyes bényomást. Láttam lélekben a' fél milliomot számláló halálsereget, képzeltem a' sok ezer halált, melyet az kölcsönösen osztott 's vett; láttam fejedelmünk' dicső czime alatt vitézkedő eleven véd-bástyánk' sorait, közöttök *magyar ezredeinket*, hogy segítik intézni Europa' igazságosan boszuló karját a' hanyatló óriás ellen; képzelem, hogy viaskodik Gyulaink' hadi teste Lindenaunál; hogy nyitja meg három izben e' hős sereg a' véres viadalt. Látom a' jobb sorsot 's jobb ügyért viaskodhatást érdemlett hős Poniatowszkyt. Ott lebeg panaszos árnyéka, Pleisse' tunya habjain, mint egykor szerencsétlen Lajos királyunké' Csele' iszapján. Ilijába kondított Napoleon a' csata' első estvéjén győzelmi hangokat Lipcse' minden harangjaival. Másnap a' Skeudicz 's Halle' felől érkező Blücher négy veres rakétája, és az éjszokról nyomuló Bernadotte' fegyvereinek tompa morajja hamar elárulták a' kora tapsolás' hiu voltát. A' rakétákat meglátván a' toronyban szemlélődő francia general-stabi tiszték: „oda van minden“ kiáltással lefutottak, 's többé vissza nem jöttek.

Illy események' tanuja valál, te két rendbéli szellemi újulás jeruzsaleme, vértanuja a' szabadságnak, mekkája a' néplétnek, melly Europa' népei' számára, Europa' majdnem minden népeinek véres szarándokolása által találta falaíd körül feltámadását; — most is sok országokból, sokadalmadra hősöket, a' szorgaloméit, de békéseket gyűjtögető, híres Lipsia! Méltán körülöttes tartotta diadalmát a' néplétet mentő szabadság, midőn

az ő legbiztosb gyáma, az észmivelődés, kebeledben gyűjti leghatalmasb eszközeit, az elmémiveket, legnagyobb számmal! — A' toronyban többek között egy készülöben lévő frauenhoferi messzelátót is vettem észre. *Uczschneider* úr' vezérlése szerint készül, L betűt képez, 's fagott fuvószerhez hasonlít.

Vidám időtöltéssel fejeztük be a' tapasztalással olly gazdag napot, a' *játékszin'* látogatásával. Csinos belsője a' prágaihoz igen hasonlít. Ez volt első theatrom, mellyet Szászshonban látogattam. Szembetűnő helybeli sajátsága, hogy földszinére, a' szoros értelemben nevezett parterre nőnem nem jár. Vagynak az igaz ezenkívül itt is zárt székek, az ugy nevezett parquetten mind a' két nem' számára, de amasztól elválasztva. Sonett című vigjáték adatott, 's azután a' mesteremberek' innepe. A' jargon, mellyel a' színészek élnek, általunk, déli német szóejtéshez szokottak által nem igen vala érthető.

Folyvást kedvezett a' szép időjárás, könnyen elhatározhattuk magunkat, a' visszajövetelt Hallebe szinte gyalog tenni. Nyájas utkésztők, többnyire kiszolgált katonák jobbítgaták az esős tél által rongált utat. Kalapjokon viselik királyi rendelésből állandóvá lett élet-nemök' jelét, az illető országok' címét; a' porosz részen lévőknek azonkívül formaruhájok is van, kurta kabát veres gallérral, kalapjok' karimája félig felhajtott, az ausztriai pattantynusókéi' mintájára; hajlékaik az uthoz egymástól bizonyos távolságra építve, Skeudicz-tól Hallenek, Magdeburgig, 18. — Észrevettem a' régi porosz-szász határt is, bellyebb egy mértfölddel Halle felé, Groszkugel helységénél. Nyomát még mutatja egy emlékül hagyott határkő. Méltán legnevezetesb tárgy-

nak tarthatom a' jelenkorra nézve ez ut körül *Lütschina* falut; Speck báró' jószágát, nem annyira igen csinos voltáért, nem is előkelő parvenü urának pór nevéért, hanem minthogy faluhoz képest valóban pompásnak mondható vendégfogadójában időről időre rendes hangversenek adatnak; 's minthogy a' versenyzők nem valami előkelők, hanem a' környék' polgárai, 's földmivelő lakosai! Valóban minden emlékeztet, hogy a' mivelte Szászországban járok.

Halle, Mart. 2-kán 1831.

Búsongás.

Testben, elmében, ujulva jöttem vissza Lipcséből, vígan töltöttem még egy pár napot, 's nem sejtém: minő gyász készül az alatt reám, otthon; a' Magyar hazában, a' szülői ház' forrón szeretett körében. Az én kedves nemzöm nincs már többé az élők között! Véletlenebben nem sujthatott volna e' csapás. Nem volt ugyan élte' virágában többé; de betegségtől majdnem szakadatlanul menten maradása, erős testalkotása sokkal hosszabb földi pályát látszattak néki ígérni. Vigasztalhatlan vagyok. Olly atyát vesztettem el benne, minő valóban ritkaság. Ha bírom az embert legszebben diszesítő kincsnek, a' miveltségnek egy kis részét, — egyedül néki köszönhetem. Olly ritka jelek közé tartozott ő, kikben csak az ár, hogy nem kívánják magokat házi 's hivatalos körükön felül kitüntetni. „Non videri, sed esse“ maximát soha senki által szeretetre méltóbb következetességgel kivinni nem tapasztaltam. És szív, minden jókat hódító szerénységgel legtökélyesb viszomban egyesülve valának ő benne. Az ő buz-

dítása' 's böles vezetésénél fogva futom mostani pályámat is, melly egész erkölcsi életemnek olly magas irányt adott, melly a' nagy életnek olly széles helyszínet tárta ki előttem. Ah! 's annál leverőbben gyászolnak zuzott szívem' bús érzeményci! Oda van ifjui pályám' vezércsillaga, igazán jövevény vagyok már most mindennütt, szét vagynak tépve a' földi éltém' jótékony közéletét együtt tartó legszentebb kötelékek; nem int már ezután számomra a' földnek egy kis rejteke is, pihenést nyújtani vándorságim után. Méltó, hogy e' soraimban emeljek számára egy kis emléket, néki, ki egész éltében érdemeihez olly szemérmes tartózkodással kikerült minden emlékszerzést, nevéhez olly méltán illót. Béke hamvainak!!! *)

Mart. 13-kán.

Tizenkét napjai a' gyötrődésnek egészen eltompították tevőségemet; vesztegett bennem minden munkás igyekezet, csak az enyészet' sirképe lebegett előttem, melly ugy is előbb utóbb mindentől megfoszt bennünk, a' mi előttünk kedves. A' halál' setét nyugalma vesz körül, 's ez előtt hasztalan minden tevőség. Szétvonulásom is, a' mi volt, darab időre megszűnt; az academiai leczkék' félévi pályája épen tegnap fejeztetett bé. Ki kell mennem a' nagy világba, esmérletlenebb körökbe; talán jön enyhülés bánatomra a' figyelem' újabb táplálátától.

Mart. 16-kán.

Nincs semmi baj e' földön, a' mit egyáltalában orvosolhatlannak állíthatnánk, csak ne hagyjuk bánatunk'

*) Hogy itt a' gyászoló fiu' érzelem nem nagyított, bizonyítják az 1831-dik' 8-dik marcziusán költ po'sonyi hirlapok.

duló vészét az élet fájának velejéig, az észig behatni. Hit, szeretet, remény legyen kalauzoló jelszavunk ez életnek minden zivataraiiban!

Simítsuk öszhangzásba belső éltünknek illy fentartóit, a' kívülről jövő, a' ki felé ható tevősséggel. Serkenj te is, bánatos szív e' sorok' gyászoló írójában! Ne ragadtasd el bal sorsod' szélvesztétől felzudított élettengereden lebegő sajkádat! Ébredj újabb tevőségre! Mozdulj állapotásodból, olvass odább az élet nagy könyvében, utazás által legkönnyebben megérthetőben. —

Áll határozatom. Nagy utat fogok tenni, éjszak felé. Meddig, még nem tudom. Reá szánok egy pár hónapot. —

Lipcsei magyar. Új utam' terve.

A' vándorságról jutnak újra eszembe némelly szegény földik, Magyar honunk' minden szülöttjei között külföldön legtöbbet kóválygók, a' drótosok. Minap Lipcsében kettővel találkoztam. Még sokkal több járt az előtt e' tájon, de a' porosz birtokokba egy időtől fogva, minthogy csavargóknak nézetnek, nem eresztetnek bé. Természetesen, mert nem legitimálhatják szegények külső fénnel, e' nagy hitelű utilevéllal, becsületes voltokat, 's jó járatban létöket. Már több ízben megkérdeztettem felőlök, micsoda legények lehetnek e' különös idegenek, magokat magyaroknak vallók. A' külföldre szakadott magyar' honszeretésének egy példáját juttattják e' szegény vándorok eszembe. Lipcsében él egy *Guttman* nevű földink, Po'sony vármegyei születés, mint sebész, Hahnemannnak buzgó 's szorgalmas követője. A' város' fő utszái' egyikén diszes első eme-

letben lakván, 's volt hazája' emlékét keblében hordozván, hamar észre veszi a' magyar utasokat, 's gyakran ebédjére meghívja. Meghívta minapi ott létemkor három akademikus földinket is. *) Bélépnek hozzá, 's asztalánál látják az említett két drótost. 'S Guttman nem tartozik azon honfi társaink közé, kik a' távollétben igen méltó epedéssel sóvároghatnának vissza hazánk felé. Ó Izraélita.

Mart. 19-kén.

Kész már utam' terve. Éjszaki Némethon' virágzó városait fogom látogatni. Először *Anhalt* tájával esmerkedem, *Nienburgban* Szaale mellett, *Bernburg* 's *Cöthen* között fogok tölteni néhány napot. Egy jó szívű akademikus társamnak, *Rosenhagen* urnak szülőinél vagyok hivatalos. A' szíves jóakarókból álló családi körben reményilem enyhülését bánatomnak, melly rideg magános életemnél fogva, kettősen nyomasztó. Azután odább szándékozok menni, *Magdeburg*, *Quedlinburg*, *Halberstadt*, *Wolfenbüttel*, *Braunschweig*, *Hildesheim*, *Hannovera*, *Bréma*, *Hamburg*, 's *Lübeck* városok' megtekintésére. Holnap megindulok.

*) Ujabb látogatásomkor, még azon esztendő' szeptemberén reám is kiterjesztette Guttman e' ritka jó szívűséget.

T a r t a l o m.

	<i>Lap.</i>
I. Előzmények.	5 — 14
Utam' terve. Bucsúvét a' hontól.	5 — 10
Bécs' nagysága e' látogatásamkor. A' nyugtos óriás.	10 — 12
Bécsből Nicolsburg felé. Faluk' királyai. Gaunersdorf. Poisdorf.	12 — 14
II. Morva, Csehország.	15 — 58
Nicolsburg. Méltán dicsekedhet vallási békekötéssel.	
Morva' szemfénye.	15 — 17
Brünn. Gyárok. Ferenczhegy. Jeles esmerkedés.	
Utszák' nevei. Játékszin. Tájéki Iglau felé.	
Meserits. Bitesch.	17 — 23
Iglau. Kaland a' steckenin utban. Stellwagen. Csehok' Dunája. Házfedelek.	23 — 28
Prága. Fekvése. Óváros. Újváros. Carolinavölgy.	
Kisoldal. Hradschin. Vissegrad. Ennek egyenközüse a' mi Vissegradunkkal. Dom a' Hradschinen. Egyetem. Könyvtár. A' tanulók.	
Cseh character. Drótos' becsületessége. A' drótos' aristocratismusa. Uti Politia.	28 — 49
Prágából el: Lobosicz. Töplicz. Ártatlan öszhangzás. Aranynyerés salakból. Vagdalkozás levegőben. Apostol az utas' számára. Zongora a' vendégházban. Culm' emléke. A' nollendorfi tető. A' határ. Csere utitársaimmal.	49 — 58

III. Szász hon. — — 58 — 90

Érkezés. Berg-Gieszhübel. Első benyomások. A két héttel előbb zendült lázzadás' nyomai.	58 — 62
Drezda. Tiszta nyelvű bérkocsis. Zendülés' nyomai. Improvizált örök. Diszépületek. Zöld kabinet. A' szépnem' szava' véghangjai. Német tanuló' nyelve.	63 — 71
Meissen. Meisseni tájszólás. Hid. Dom. Porcellángyár.	71 — 77
Oshacz. Luppá. Wurzen. Wurzeni hid. Szász köszöntések.	77 — 81
Lipcse kis alakban igen nagy erőt tápláló város. Rosenthal, Gohlisz. A' viselet' nesztorai; a fejkötők. Tudományos látogatások; Krug, Beck. Könyvkereskedés. A' porosz határ. Csinos beavató a' hallei életbe.	81 — 90

VI. Halle, egy tél ezen városban 's környéken. — — 90 — 204

Falázak; hajlékok' kényelme 's hiányai; hálókamarák. Academia' ujonczainak beavatása; nevetés a' latin szóejtés miatt. Élelem 's étrend. Schmid' vendéglő kertje. Templomok. Adó az ebekre.	91 — 100
Hallei szóejtés. Tanulók' nyelve. Német pipák. Franczia jegyzés billiárdozás közben. Fogadók miben hasonlítanak Izraélhez? Professzorok' leczkéi. Muzem. A' város' részei. Tót ivadéku-bányászok a' németiség' közepén. Franke' alapítványai. Niemeyer nem nagy építők. Köszöntés' symboljai. Inneplés Lipcseben.	100 — 112
Hallei néparczok. Egyetem' kihatása a' népre. Kicsapongásban is, mint jóban, tanulók a' tónadók. Népéldelet. Táncmulatságok. Verklisek. Fiskálisok.	112 — 117
Merseburg. Fekvése. Consist. tanácsnok Haasens-ritter. Hunnenschlacht. Lengyel ajku kato-	

nák. Sipka' feltevése templomban. A' dom' régiségei. Catholikus isteni tisztelet protestans domban. Diplomata szerepem.	—	117 — 122
Porosz huszárok. Számos könyv-árverés.	—	122 — 123
Utsza- elme 's agyvilágítás. Érzeki éledelet. Ser. Lovak. Haute crème. Kordovány lábbelim' szembetűnősége. Közsorsu polgárnók' öltözet. Póstatások' formaruhája.	— — —	124 — 129
Sziszegés a' lezskéken. Süvegek. Süvegek' jelentékeny színei. Robinson asszony. Halle környéke. Giebichenstein. Hölty' széke. Halle' Saphoja. Szalmakereszt. Zsidók 's Izraél valóslásu polgárok.	— — — —	129 — 135
Muzenmi bál. A' szépek. Courmacherek. Dr. Lorenz' lezskéje. Az öreg dezzani. Dr. Tholuck. Lutheröltöny. Szépném' physiognomája az isteni tiszteleten. Doctori gradualás.	135 — 142	
Formaruhás akademikusok. Kéményseprő. Piaczi kiáltó. Polgári vagy nem polgári mesterember.	— — — —	142 — 144
Nap' és éj' hossza. Mély esend.	— —	144
Éneklő oskolások az utszán. Kinek nem illik Halleben a' kalap? Köszöntések' formulái. Professzori érdemdi. Közönséges gyászinnep. Német literatura az Angoloknál. Csépelés. Narancsház Schmid' kertjében. Halle' legfűstősebb része.	— — — —	145 — 149
Karszellem az akademikusok között. Párviadali kórság. Miben áll a' német tanuló mienk feltett? Halle' pietistái. Harangcsend.	—	149 — 155
Katonai ujonczok. Bajusz, mint formaruha' része. Második mulatság a' muzeumban. Társasági körök. Látogatás Lafountainenél. Honores mutant mores. Tudósok diszczimeztetése. Megszólítás' tisztelkedő formái. Czimzetvagy. Német nyelv' tisztasága Halleben. Kutak.	155 — 162	
A' hosszú réggel. Pontos rendtartás. Favázlat az épületek' falaiban.	— — —	162 — 163

A' külözködö Hallorok. Miért nincs a' jalousienak német neve? Asszonyi segédek az árusboltokban. Szabadalmas satyrikusok.	—	163 — 164
Születésnap i tisztelkedés. A' zsülipek. Az ittas. Verklisek. Nyaláunkság. A' Szász kevesebbet eszik, de többször. Német kedvelység. Lábtyükötök tánczmulatság közben. Hallenek napoleoni ideje. Ó német köntös.	—	165 — 169
Tholuck' félszegüisége.	—	169
Veres kötényesek. Vásárok' 's mőhelyek' esendése. Szánkázás-szokás' jótékony sága. Léczbüntetés. Milly disze volt még nem régen Halle' nagy piacának?	—	169 — 171
Sylvester' estvéje Merseburgban.	—	171 — 172
Képetlen czimerek. Kölesöyi törvény. Sült lud a' patriota hírlapokban.	—	172 — 174
Harangozás' pótoléka. Est modus in rebns. Éjszaki fény. Bányák. Zenebonak.	—	174 — 178
Görliczi gazdálkodás. Hangnyomás. Időjárás.	—	178 — 179
Kuruzsolások az igazsággal.	—	179 — 181
Móriczvár 's rezidenczia. Magyar latinságunk' hitele. Theázás dr. Diecknél. Pósta legény' dala. Magyarok' hirnere a' német egyetemeken.	—	181 — 186
Látogatás Lipcsében. Tzschirner 's Gellert' sirja. Krug, Herrman, Hahn, Tittman. Egyetemi sajátságok. Paulinm. Tamás iskola. Pleisenburg. Csillagásztorony. Lipcse' vérnappjai.	—	186 — 201
Busongás.	—	201 — 203
Lipcsei magyar. Uj utam' terve.	—	203 — 204

A' t. t. aláírók' nevei.

Buda-Pesten:

Heckenast Gusztáv, Könyváros úrnál 40 *Példány.*
 Trszttyánszky István, Posztókeresk. úr. 10 —

Eperjesen:

Benczúr és Schmid Professzor uraknál:

Benczúr 's Schmid Prof. urak' könyvkeresk. 10 —
 Bnrgovszky János, Oktató.
 Csupka András, Professzor.
 Fröhlich Eduard, Oktató.
 Kapy István, Sáros várm. Főjegyzője.
 Lehotzky Ódön, Ügyvéd.
 Okolicsányi Lucian, Táblabíró.
 Schaulik József, Oktató.

Batta József
 Bohus Pál
 Csizy Sámuel
 Frank Károly
 Glacz Béla
 Koricszánky Lajos
 Kun János
 Okolicsányi József
 Ruttkay Károly
 Szent-Iványi Adolf
 Szent-Iványi József
 Szontagh Béla
 Tomka Alajos
 Vachott Imre

J ó g h a l l g a t ó k.

Bánó Miklós
 Bartók Imre
 Büdösküti Zachar
 Csanády János
 Dárvas József
 Gligoresco Miklós
 Hegedüs Zsigmond
 Hellner Péter
 Kerepessy Márton
 Sthymmel Sámuel
 Szathmáry Barnab.
 Szirmay Lőrincz
 Teőreök Sándor
 Zoltán Mihály

Philosophia hallgatók.

J á s z ó n:

Répássy Florián, Praemonstrati Nevendék Pap.
 Soltész Bálint —

K a s s á n:

Ellinger István, könyvkereskedésénél 1 *példány.*

Kovácsóczy Mihály úr, Táblabíró 's hites Ügyvédnél:

Szemere György, Táblabíró.
 Szemere Péter, u. a.
 Szirmay Mihály, Táblabíró.
 Wigand 's Cserneczky' könyvkeresk.

A' Szerzőnél:

Bárczay (Bárczai) József, Torna várm. másod Alispánya.
 Dárvas József, Táblabíró.
 Gr. Csáky Jánosné, született Klobusiczky Cornelia.
 Gr. Fáy (Fái) István, Máltai vitézi Rend' Keresztese.

Görgey (Görgei) Constantin.
 Kelcz (Fületinczi) István, Abaúj várm. Fő-sz. bírása.
 Klobusiczky (Klobusiczki) János, több várm. Tábla bírása.
 Korponay István O. Commissarius, 2 példány.
 B. Luzsénszky (Regliczei) Pál.
 Melcz (Kelemesi) Alajos, Táblabíró.
 B. Meskó (Széplaki és Enyiczkei) Irene Kisasszony 2 péld.
 B. Meskó (Széplaki és Enyiczkei) Jakab.
 B. Meskó Jakabné, szül. Gr. Fáy Mária, 12 példány.
 B. Meskó (Széplaki és Enyiczkei) Zenaide Kisasszony 2 péld.
 B. Miskéné, szül. B. Horváth-Palocsay Anna.
 Patay (Patai) Sámuel Táblabíró.
 Gr. Péchy (Péchy-Újfalusi) Constantin, Fő-Herczeg Károly' 3-d.
 számú dsidás ezredében Hadnagy.
 Gr. Péchy Józsefné, sz. Gr. Fáy Mária, csillagkereszt. Dama.
 Péchy (Péchy-Újfalusi) Tamás, Abaúj várm. Fő-sz. Bir.
 Reisz Károly, Gr. Barkóczy' Titoknok.
 Rholl Antal.
 B. Sahlhausen Leopold.
 Szabó Károly, Herczeg Brezzenheim tálljai uradalmi Ügyv.
 Szentimrey (Krajnai és Vajda-Szentimrei) András, Abaúj várm.
 Fő-sz. bírása.
 Gr. Sztáray Ferdinánd, Miklós Cs. huszár ezredbeli Cadét.

K o l o ' s v á r o t t :

Barra György Könyvkereskedő úrnál	10	példány.
Tilsch J. és fia Könyvkereskedő uraknál	10	— —

K ő s z e g e n :

Hrabowszky (Hrabowai) János, Táblabíró és Ügyvéd úrnál:
 30 példány.

Hrabowszky (Hrabowai) Sámuel úr, több várm. Táblabírája's
 a' dunántúli kerületi törvényszék' Iktatójánál:

Ádám (Felső-Eőri) Ferencz, több várm. T. bírása, 's kir. táblai
 Ügyvéd.

Bertha (Felső Eőri) Antal, Vas várm. 1-ső Aljegyzője.

Bezerédy (Bezerédi) László, u. a. 2-ik Aljegyzője 's Törvény-
 tanár.

Csernel (Csernelházi) Ferencz, a' duanántuli ker. tábla' bírása.
 Egy nevetlen.

Gaal (Alsó Szilvágyi) József, a' dunánt. ker. tábla' számfeletti
 Bírása.

Gotthárd (Herinyi) Mihály, több várm. Táblabírája.

Graff Károly, Vas várm. T. bírása, és Kőszeg város' Taná-
 csosa.

Gyurász Adám, táblai h. Ügyvéd.

Hrabowszky (Hrabowai) Sámuel, mint fellyebb.

Gr. Hngonay Gusztáv, a' dunánt. ker. t. tiszteletb. Bírása.

Kovács Marczell, Szent Benedeki Szerzetes és oktató.

Kubovics János, Vas és Soprony várm. T. bírása.

Magasy Dávid, Kis-Somlyai evang. Prédikátor.

Nagy (Felső-Büki) Sándor, több várm. T. bírása.
 Paal János, Vas és Soprony várm. T. bírása.
 Sellyei Elek, a' dunánt. ker. T. Bírása.
 Skalka Candid, Szent Benedeki Szerzetes és Oktató.
 Smidt Szörény u. a.
 Somogyi (Gyöngyösi) Ignác, Vas várm. T. bírása.
 Gr. Venkheim József, a' dunánt. ker. t. tiszteletb. Bírása.
 Vidos (Koltai) Imre Vas várm. T. bírása.
 Vidos (Koltai) József, Vas várm. Főjegyzője.
 Weörös (Budakeszi) István, u. a. T. bírása.
 Weörös (Budakeszi) József, u. a. T. u. a.
 Zarka (Lukafalvi) János, több várm. T. bírása 's Vas várm.
 volt orsz. gyűlési követje.

Miskolczon:

Némethy Pál Rector-Professzor úrnál:

Barkassy György.
 Birbrünnér Pál.
 Búdy András, hites Ügyvéd.
 Cházár Gergely, tanuló.
 Dobozy Antal Táblabíró.
 Fleischer Gábor, Orvostanár.
 Hendel Károly.
 Hunsdorfer Pál, Nevelő.
 Kun Miklós, h. Ügyvéd.
 Malagéc Antal, u. a.
 Mólnár Antal, nyárádi Pap.
 Némethy Pál, mint fellyebb.
 Noszticzins János Táblabíró és Ügyvéd.
 Okolicsányi Emmanuel, Aljegyző.
 Payer Húgo, tanuló.
 Perje András, oltó Orvos.
 Soltész Nagy János, Táblabíró és Ügyv.
 Teőreők Gyula, tanuló.
 Török Alajos, hites Ügyész.

Nyiregyházán:

Jurányi Sámuel Professzor úrnál:

Balla Sámuel, Gyógyszeráros.
 Bottó László, Káplán.
 Farbak Daniel, evang. Lelkész 's Aleisp.
 Galanek Dániel, Kereskedő.
 Juhász Dániel, Földmérő.
 Jurányi Sámuel, Professzor.
 Karlowszky Lajos, Orvos Doctor.
 Kobilicz Dániel, Gyógyszeráros.
 Kralowanszky László, Chémia' Doctora.
 Kubinyi Ignác.
 Mikuss Sámuel, evang. Lelk.
 Pozsonyi János, Orvos Doctor.
 Tesenszky Eduard.

Simon yiban: (Vas várm.)

Hrabowszky (Hrabowai) Lajos úr, a' kir. tábla' h.
Jegyzőjénél. 9.

S. A. Újhelyen:

Nyomárkay József, Zemplén várm. Táblabírája.

Temesvárott:

Ormos 'Sigmond úr, Temes várm. Aljegyzőjénél:

Balya Imre, megyei Irnok.
B. Bedekővics Móríc, Aljegyző.
Boros József, Ügyvéd.
Csiki Emmanuel, Esküdt.
Csiki Emmanuel, Táblabíró.
Csiki József, Ügyvéd.
Dessewffy Antal, Al-Ispán.
Ferenczi János, örök hagyományi uradalom Ügyvédje.
Jeszenszky Ferencz, Al-Ügyész.
Károssy Imre, Fő-bíró.
Kövér János Főbíró.
Mattyasowszky Imre, Kameralis Assess.
Meskó Dienes, Táblabíró.
Muslay László, Al-jegyző.
Papházy Enthym, Al-Ügyész.
Radványi Miklós, Táblabíró.
Schreiner Mihály, Ügyvéd.
Várkonyi Ádám, Fő-jegyző.
Vizkeleti Ignác, Táblabíró.

Unghváron:

Bogáthy (Bogáti) Ferencz,
Stankóczy (F. Dópszai) Zsigm. Ügyvéd.

Vácson:

Buttinger Antal.
Hrabowszky (Hrabowai) János, Váci Megye' Nevendék Papja.

Nyomtatási hibák:

Lap. sor.					helyett	olvasd
20 — 29	-	-	-	-	nézi	nézik
35 — 17	-	-	-	-	le építője	el építője
37 — 32	-	-	-	-	mial	mit
60 — 24	-	-	-	-	seő	eső
119 — 7	-	-	-	-	é	el
147 — 13	-	-	-	-	számlálót	számláló
162 — 1	-	-	-	-	e' kuthoz	kuthoz
175 — 20	-	-	-	-	előfordula	előforduló.

I-II

30B756

